T. C.

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

SOSYOLOJİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

BİR SİYASET ENSTRÜMANI OLARAK BATI AVRUPA KÜLTÜR POLİTİKALARI: BRITISH COUNCIL ÖRNEĞİ

HAKAN ARSLANBENZER

2501180853

TEZ DANIŞMANI

PROF. DR. YÜCEL BULUT

İSTANBUL, 2020

ÖZ

BİR SİYASET ENSTRÜMANI OLARAK BATI AVRUPA KÜLTÜR POLİTİKALARI: BRITISH COUNCIL ÖRNEĞİ

HAKAN ARSLANBENZER

Bu çalışma, kültürün siyasi ve ticari hedefler uğruna araçsallaştırılmasının Savaş Sonrası dönemin resmî kültür politikalarıyla sınırlı olmayıp kavramın tarihî doğumunda mündemiç bulunduğunu açığa çıkarmayı; dolayısıyla söz konusu politikaların bir ânda ortaya çıkmadığını, aksine tarihî bir sürecin sonucu ve ifadesi olarak tezahür ettiğini, ayrıca kültür politikalarının hükümetler tarafından bu ad altında ilan edilen nominal politikalardan ibaret olmayıp toplumun kültürel hayatını etkileyebilecek diğer kamu politikalarının da zımnî kültür politikası olarak görülebileceğini; son olarak British Council'ın İngiliz çıkar ve prestijini yükseltmek, diğer deyişle İngiltere'nin siyasi ve ticari nüfuzunu dünya üzerinde geliştirmek üzere kültürü araçsallaştıran bir kuruluş olduğunu belirlemeyi hedeflemektedir.

Kültürün çok sayıda tanımı yapılmakla birlikte bu tanımlar 1) insanın zihinsel gelişmişliği, 2) ulusal tin ve 3) sanat eserleri bütünü konfigürasyonları etrafında tasnif edilebilir. Çalışmamızın ilk bölümü bu üç konfigürasyonun ırk, ulus ve sınıf fenomenleri üzerinden tarihî süreçte nasıl geliştiğini izah etmektedir. Kültürün insanın zihinsel gelişmişliği anlamı Aydınlanma hümanizminden doğmuş; ne var ki ırkçılık ve sömürgecilik hattında işlemiş bir anlam konfigürasyonudur. Alman Karşı-Aydınlanmasının bir ürünü olan ulusal tin anlamında kültür, uluslararası rekabet süreçlerinin mütemmim cüzüdür. Daha ziyade Anglo-Sakson dünyanın bakışını yansıtan sanat eserleri bütünü anlamında kültür ise sınıflar arası imtiyaz ve mesafe geriliminde ifadesini bulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümü Savaş Sonrası kültür politikalarının Fransa, Almanya ve İngiltere'de kazandığı formu yine tarihî süreçlere referans vermek kaydıyla incelemektedir. Son bölüm ise British Council'ın varlık gerekçesi, kuruluş süreci, bürokratik konumu, dekolonizasyon ve Soğuk Savaş vb. tarihî süreçlere verdiği reaksiyonun tasviri ile operasyonel karakteristiğinin ve kültürü araçsallaştırma tarzının analizini içermektedir.

Anahtar kelimeler: kültür politikası, Almanya kültür politikaları, Fransa kültür politikaları, İngiltere kültür politikaları, kültür kavramı, kültürel diplomasi, British Council

ABSTRACT

BİR SİYASET ENSTRÜMANI OLARAK BATI AVRUPA KÜLTÜR POLİTİKALARI: BRITISH COUNCIL ÖRNEĞİ

HAKAN ARSLANBENZER

This study aims to unveil the fact that instrumentality of culture for the benefit of political and commercial objectives has not been a question limited to the official cultural policies of post-war era but was already inherent in the historical emergence of culture as a concept; to determine that the aforementioned cultural policies did not appear out of nowhere but emerged as results and expressions of a certain historical process, and that they consist of not only the nominal policies led by governments but other public policies that potentially influence the cultural life of a society should be considered as implicit cultural policies as well; finally to specify that the British Council is an organization which instrumentalizes culture for such an objective as to promote the British interest and prestige, in other words to enhance the political and commercial influence of the United Kingdom in the world.

Although culture has too many definitions, these can be classified in three configurations as 1) human intellectual development, 2) national geist, and 3) a general body of arts. The first chapter clarifies how those configurations had developed through such phenomena as race, nation and class. The meaning of culture as human intellectual development, which was a key concept in the French Enlightenment, is a configuration that has operated on racism and colonialism tracks. Likewise, the national geist meaning of culture, a product of the German Counter-Enlightenment, has been an integral part of the international antagonism processes. Meaning of culture as the general body of arts, which reflects an Anglo-Saxon approach, has been expressed in the tensions between social classes for distinction and distance. The second chapter of the study analyzes the forms that the French, German and British cultural policies gained at the post-war era. The final chapter, on the other hand, consists of a description of British Council's raison d'etre, foundation process, bureaucratic position, and the reactions it gave to such historical processes as decolonization and the Cold War, and an analysis of the organization's operational characteristics and the type of instrumentality it employs.

Keywords: cultural policy, British cultural policies, French cultural policies, German cultural policies, culture concept, cultural diplomacy, British Council

ÖNSÖZ

1983 sonbaharının yağmurlu bir çarşamba günü öğleden sonra bir arkadaşımla birlikte British Council'ın Kavaklıdere'deki şubesinin kapısını çaldığımızda bizi karşılayacak ortamın sıcaklığından haberimiz yoktu. Gülümseyen yüzleri, samimi jestleri ve en önemlisi aradaki ciddi yaş farkına rağmen sanki eşitmişiz gibi davranmalarıyla British Council çalışanları bizde şaşkınlıkla karışık bir memnuniyet uyandırmıştı. Birkaç dakika içinde kütüphane kaydımız alındı ve kendimizi İngilizce kitapların, ses ve video kasetlerinin bizim için o ân ilginç ve büyülü olan dünyasına bırakıverdik.

Bugün bu satırların yazarı için daha ilginç olan, 11-12 yaşındaki Türk çocuklarının bizzat Türk öğretmenler tarafından başka bir ulusu temsil eden bir kuruma bu kadar rahat bir biçimde yönlendirilebiliyor olmasıdır. Bunun tersini düşünmek ilginç olurdu. İngiltere'de Türkçe eğitim veren okullar yok. Türkiye'nin kültürel diplomasi kuruluşu Yunus Emre Enstitüsü'nün (YEE) Londra şubesinin internet sitesi bile İngilizce. En önemlisi, İngiliz öğretmenlerin orta okul öğrencilerini Türkçelerini geliştirmek üzere YEE'ye yönlendirmeleri abes olurdu.

Kültürel diplomasideki bu asimetri bizi bu çalışmaya yönlendiren amiller arasında kişisel bir not olarak bir kenara konulacak olursa, çalışmamızın esas motivasyonunun kültür kavramının apolitik görünümünün yol açtığı belirsizliği gerçekçi bir analizle ortadan kaldırmak olduğunu söyleyebiliriz. Günlük kullanımda kültür dendiğinde ekonomi ve politikanın dışında serazat bir yaratıcılık ortamı anlaşılıyor. Gerçekte ise kültür uğraşı ekonomik mübadeleye tamamen açık bir uğraş. Politika alanında ise kültüre müdahale veya kültürel müdahale modern devletin alameti farikalarından biri. Çalışmamız işte bu yaratıcılıktan uzak gerçeği hem kültür kavramının hem de kültür politikası ve kültürel diplomasinin ana vatanı olan Batı Avrupa'nın tarih hattı üzerinde sosyolojik olarak kurmayı hedefliyor.

Çalışmanın okuma ve yazma kısmı biraz da Covid19 salgınına yönelik tedbirler nedeniyle tam tamına bir yıl sürdü. Deneyimli bir okuyucu ama bir sosyoloji amatörü olarak önceki yılki yüksek lisans derslerinin de ciddi faydasını gördüğümü söylemeliyim. Bu anlamda bölüm başkanımız Prof. Dr. İsmail Coşkun'a daima

teşvik eden ve sahiplenen tavrından dolayı hissettiğim şükranı tarif etmekte güçlük çekiyorum. İsmail hoca olmasa bu yaşta resmen sosyoloji yapma çabasına girebileceğimden emin değilim. Tez danışmanım Prof. Dr. Yücel Bulut'sa hem ders döneminde verdiği okumalarla sosyolojinin Türkiye ve dünyadaki problematikleri ve usullerini tanımama yardım etti hem de dakik üslubu sayesinde bu tezin yazarlık alışkanlıklarımdan kaynaklanan rasgeleliklerden sıyrılarak gayri şahsi bir raya girmesini sağladı. Yücel hocaya çok teşekkür ederim. Prof. Dr. Enes Kabakcı'ya da ders döneminde *lecture* usulü işlediği dersler sayesinde sosyolojinin tarih ve siyaset düşüncesiyle bağdaşabileceğini, disiplinler arası çalışmanın mümkün olduğunu bizzat çalışarak görmemi sağladığı için teşekkür ederim.

Genç sosyolog kardeşlerim Dr. Mehmet Ali Akyurt, Dr. Muhammed Fazıl Baş ve Muhammet Elyesa Koytak ise tezin her aşamasında yazdıklarımı okuyup fikir belirtme inceliği göstererek bana tahammül ettiler. Şiir uğraşında ağabeyleri olarak ben onları karşılamıştım. Sosyolojide ise onlar benden önceler. Temin ettikleri *peer review* için üçüne de teşekkür ederim.

Son teşekkür, kendisi de psikoloji alanında lisans üstü çalışma içinde olduğu halde iki yıldır hem maddi hem manevi olarak aile sorumluluğunun önemli kısmını üstlenen eşim Melek Arslanbenzer'e. İnşaallah bu çalışmada sergilediğim performans buna değmiştir.

Çalışmanın kusurlarının yazara ait, yapılan analizlerinse eleştiriye sonuna kadar açık olduğunu söylemeye ise elbette gerek yok.

İstanbul, 2020

Hakan Arslanbenzer

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **i**

ABSTRACT ..... **ii**

ÖNSÖZ ..... **iii**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **vii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **viii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

IRK, ULUS ve SINIF AYRIMLARININ VASITASI OLARAK KÜLTÜR KAVRAMI

1.1. Kültür kavramının politik kuruluşu 11

1.1.1. Devlet-kültür ilişkisi 11

1.1.2. Kültür-doğa farkı 13

1.1.3. Kültür ve kültürler 15

1.1.4. Sanayileşmeye tepki ya da elitist kültür anlayışı 19

1.2. Kültürel Devrim 21

1.3. Piyasa ve Okuryazarlık 27

1.4. Estetik Özerklik ve Kamu 31

1.5. Ulusal Sınırların Belirleyicisi Olarak Kültür 36

1.6. Seviye, Mesafe ve Temayüz: Sınıf-Kültür İlişkisi 41

1.7. Irkların Eşiğinde: Bir Sömürgecilik Kavramı Olarak Kültür 45

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR SAVAŞLARI İLE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK ARASINDA BATI AVRUPA KÜLTÜR SAVAŞLARI

2.1. Tanım ve Çerçeve 52

2.2. Bürokrasi ve Yönetsellik 59
2.3. Kültür Savaşı 65
2.4. Kültürel Diplomasi ve Araçsallık 69
2.5. Fransa Kültür Politikalarının Özü: Asimilasyon 78
2.6. Geleneksel Bir Alman Problematiği: Entegrasyon 81
2.7. Bir İleri, İki Geri: İngiltere'de Çokkültürcülük 84

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜRÜN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA KARAKTERİSTİK BİR KÜLTÜREL DİPLOMASİ KURULUŞU: BRITISH COUNCIL

3.1. Varlık Gerekçesi ve Kuruluşu 93
3.2. Kültürü Araçsallaştırma Tarzı: Propaganda Mı, Diplomasi Mi? 99
3.3. Bürokrasi İçindeki Yeri 107
3.4. Dekolonizasyon Sürecindeki Tavrı 113
3.5. Soğuk Savaş'taki Rolü 117
3.6. Operasyonel Karakteristikleri 122
3.7. Devşirme ve İstihdam: Değişim Programları 129

SONUÇ 138
KAYNAKÇA 144

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Evrenselci-rölativist kültür karşılaştırması 19
Tablo 2. Kültür kavramının tarihî-sosyolojik görünümü 50
Tablo 3. Kültür politikası modelizasyonu (Batı Avrupa) 77
Tablo 4. Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ulusal kültür politikalarının karakteristikleri. 91
Tablo 5. Siyasi ve kültürel propaganda karşılaştırması 103
Tablo 6. İngiltere'ye ait kültürel diplomasi kurumları 111
Tablo 7. British Council'ın faaliyet alanına göre yaklaşım farkları 117
Tablo 8. British Council'ın gelir kalemleri, 1990-1994 126
Tablo 9. Yıllara göre İngiltere'deki yabancı öğrenci sayısı ve Milletler Topluluğu oranı 134

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD : Amerika Birleşik Devletleri
a.y. : aynı yayın
BBC : British Broadcasting Corporation (İngiliz Radyo Televizyon Kurumu)
CEMA : Council for the Encouragement of Music and Arts (Müzik ve Sanatları Teşvik Kurulu)
COI : Central Office of Information (Merkezî Enformasyon Bürosu)
CRD : Cultural Relations Department (Kültürel İlişkiler Dairesi)
CULT : European Parliament Committee of Culture and Education (Avrupa Parlamentosu Kültür ve Eğitim Komitesi)
DCMS : Department for Digital, Culture, Media and Sport (Dijital, Kültür, Medya e Spor Bakanlığı)
DFID : Department for International Development (Uluslararası Kalkınma Bakanlığı)
ELT : English Language Teaching (İngiliz Dili Eğitimi)
GATS : General Agreement on Trade in Services (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması, 1995)
GATT : General Agreement on Tariffs and Trade (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması, 1947)
IRD : Information Research Department (Enformasyon Araştırma Dairesi)
MI5 : Military Intelligence - Section 5 (Askerî İstihbarat - Bölüm 6) (Resmi adı: Security Service; İç İstihbarat Teşkilatı)
MI6 : Military Intelligence - Section 6 (Askerî İstihbarat - Bölüm 6) (Resmi adı: Secret Intelligence Service; Gizli Haberalma Teşkilatı)
OCIAA : Office for Inter-American Affairs (Amerikalar Arası İşler Bürosu)
par. : paragraf
PWE : Political Warfare Executive (Siyasi Savaş İdaresi)
RTL : Radio Television Luxembourg (Lüksemburg Radyosu-İngilizce)
SIS : bk. MI6
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
t.y. : tarihsiz yayın
UNESCO : United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü)
USIA : United States Information Agency (Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı)
VOA : Voice of America (Amerika'nın Sesi Radyosu/Televizyonu)

GİRİŞ

Türkiye ve dünyada sayısı her geçen gün artan kültür politikası çalışmaları büyük çeşitlilik ve karmaşıklık arz etmektedir. Çeşitliliğin bir nedeni kültür kavramının neredeyse beşeri tüm ürün ve süreçleri içerebilecek esnekliğe sahip olmasıdır. Kültürün sınırları çizilirken ilgili çalışmanın teorik temellerine ve analiz yöntemine bağlı olarak çeşitli eser ve süreçler (sanatın yanı sıra folklor, spor, bilim, medya ve yayıncılık, eğitim; ayrıca yaşam biçimi, kolektif bilinç vb.) içeride ya da dışarıda kabul edilebilmektedir (Bennett, 2004, s. 237).

Bir diğer neden konuya yaklaşım tarzının disiplinlerin çeşitliliğini, yöntemlerin çoğulluğunu yansıtmasıdır. Kültür politikası çalışmaları siyasetbilimden sosyolojiye, kültürel incelemelerden kültür tarihine birçok sosyal bilim ve araştırma tarzına kapı aralamaktadır. Adeta, konu kendiliğinden disiplinlerarası bir karakter arz etmektedir.

Karmaşıklık ise kültür ve politika kavramları arasındaki gerilimli ilişkiden kaynaklanmaktadır. Üstelik devletler kültürün üretilmesi, mübadelesi, desteklenmesi ve denetimi süreçlerine dahil olduğu ölçüde söz konusu gerilim daha da derinleşmiştir. Kültür politikasının çerçevesi çizilirken kültürün nerede bitip politikanın nerede başladığı meselesi, doğrusal bir tarzda çözülebilecek bir mesele olmaktan uzaktır.

Kültür ve politika, bu çalışmada da gösterildiği gibi, birbirlerinden kesin çizgilerle ayırt edilebilen alanlar değildir. Kültür hem 18. yüzyıl Batı Avrupa'sında kamusal alanın oluşumunda temel aracı konumunu işgal etmiştir hem de 19. yüzyıldaki teknolojikleşme ve piyasalaşma nedeniyle yazar ve sanatçılar üretimlerini ekonomik zorunluluklara göre biçimlendirmeye yönelmişlerdir (Yúdice, 2003, s. 44). Esasında kültür-politika ayrımı ya da kültürel-ticari zıtlığı içsel veya kökensel olmaktan ziyade sözü edilen tarihî gelişmelere verilen entelektüel bir reaksiyondan ibarettir.

Kültür politikası çalışmaları hedefleri bakımından iki genel kümede toplanabilir: 1) Kültür politikasına görevli ya da gönüllü danışmanlık etmeye matuf, yüksek amaç ve değerlerle pek az ilgi kuran *pratik* çalışmalar. 2) Politika üretimiyle doğrudan

ilgisi olmayan *teorik* çalışmalar (Isar, 2009, s. 52). Birinci türden çalışmalar kültür politikasını çoğunlukla sadece istenen çıktıyı gerçekleştirip gerçekleştirmediğine göre inceler, ki Türkiye'de yapılan çalışmalarının önemli kısmı bu türdendir.[1] 1980'lerde kültürel politika (*cultural politics*) tartışmaları ile ortaya çıkan ve 1990'lardan itibaren kültür politikası (*cultural policy*) terimi altında buluşan ikinci türden çalışmalar ise kültürel incelemeler ve eleştirel sosyolojiden ciddi oranda etkilenmiş olup (s. 52-53) kültür politikasını iktidar ilişkileri temelinde incelemeye eğilimlidir.

Birinci türden çalışmalar çoğunlukla kamunun (ulusal ve yerel hükümetler ile UNESCO vb. uluslararası organizasyonların) sanat ve kültürel mirasa yönelik destek ve düzenleme tedbirlerinin incelenmesine hasredilmiştir. Bunlar aynı zamanda kültürün ekonomik gelişme, istihdam ve toplumsal uyum vb. hedeflere ulaşma yolunda ekonomik ve politik bir *kaynak* olarak görüldüğünü ve *araçsal* surette kullanıldığını (Yúdice, 2003, s. 44) zımnen kabul eder. Bu tutum kamunun kültürel katılım ve kültürel haklar vb. kavramlar üzerinden toplumsal şartların iyileştirilmesi veya kentsel gelişim ve kültür turizmi üzerinden ekonomik büyüme sağlanması gibi hedeflerle kültürü araçsallaştırmasıyla (s. 38-39) paralellik arz etmektedir. Hükümetler sözü edilen türden tedbirler için harcanan parayı kültürün demokratikleştirilmesi veya kolektif yaşam biçiminin korunması ve desteklenmesi gibi terimlerle haklılaştırırken ilgili incelemeler de kültür politikasını hükümetlerin sunduğu resmî tanımlarla sınırlı kabul etmektedir.

İkinci türden çalışmalar ise kültür politikasının kültürel vatandaşlık ürettiği, diğer deyişle devletin kültürü toplumu denetim altında tutmak için araçsal olarak devreye soktuğu kaziyesinden hareket etmektedir. Bu bakış açısı nedeniyle, sözü edilen çalışmaların önerdiği kültür politikası tanımı, resmî hüviyetteki politikalardan daha geniş bir politika alanını kapsamaktadır. Bu tür incelemelerde esas olan kamunun aldığı tedbirler yoluyla toplumun kültürel hayatına etkisini değerlendirmek olduğu için eğitim ve medya politikaları ile bilhassa göçmen ve azınlıklara yönelik sosyal

[1] Çok sayıda akademik tez ve araştırma raporunun ötesinde, İstanbul Kültür Sanat Vakfı'nın (İKSV) 2011'den beri hazırladığı yıllık raporlar ile İstanbul Bilgi Üniversitesi Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi'nin (KPY) 2009'dan beri çıkardığı yıllıklar Türkiye'de bu tür yayınların en görünür olanları olarak işaret edilebilir.

politikalar da kültür politikası çerçevesi içinde görülebilmektedir. Bu tür kültür politikaları için Ahearne (2009) tarafından *zımni kültür politikası* terimi önerilmiştir.

Zımni kültür politikalarının analizi kültürel incelemeler disiplininin tahakkümü altındadır. Esnek yapısı, söylem çözümlemesi ve metin yorumuna odaklanması ve ideolojik eleştirelliği sayesinde kültürel incelemeler, Gramsci'nin *hegemonya* veya Foucault'nun *yönetsellik* kavramlarını istihdam ederek, kültür politikalarının muvafık vatandaş üretmesini (Gray, 2010, s. 222) özgürlük, eşitlik ve demokrasi gibi evrensel kabul edilen değerler ölçüsünde eleştirmektedir. Ayrıca, kültürel incelemeler tarzı kültür politikası çalışmaları, tema bakımından elitizm eleştirisi içerme ve yöntem olarak yorumu kullanma eğilimindedir.

Siyasetbilim disiplini çerçevesindeki çalışmalar ise kültür politikasını ya 1) hükümetlerin kültürle ilgili aldığı (veya almamayı tercih ettiği) tedbirler bütünü; ya da 2) devletin vatandaşlarının kültürel yaşamını etkileyecek tedbirleri (Gray, 2010, s. 222-223) olarak ele almaktadırlar ki bu, yukarıda temas ettiğimiz açık-zımni kültür politikası ayrımına denk gelmektedir. Birinci türden siyasetbilimsel çalışmaların zaafı, yine yukarıda değinildiği gibi, kültür politikasını salt hükümet tanımı çerçevesinde ele almanın getirdiği yüzeyselliktir.

Kültür politikası çalışmalarına katkıda bulunan diğer bir disiplin ekonomidir. Ekonomik çalışmalar çoğunlukla pozitivist, empirik ve tümevarımsal bir yöntemi işaret etmekte ve çoğunlukla "yaratıcı veya sanatsal unsur içeren" emtianın ekonomik analizine hasredilmektedir (Gray, 2010, s. 220-221). Throsby'ye (2010) göre piyasada alınıp satılan kültürel emtianın (mal ve hizmetlerin) analizi diğer türden ekonomik analizlerden farklı değildir (s. 15). Yine de neyin kültürel meta olduğuna karar verilmesi için bir kritere ihtiyaç vardır. Bu kriter ilgili metaın 1) beşeri yaratıcılık içermesi, 2) tüketicisine simgesel bir mesajı taşıması ve 3) üreticisi açısından fikrî mülkiyet hakkına konu olabilmesidir (s. 16).

Öte yandan, kültür politikası çerçevesinde ekonomi bilimi kültürel emtianın ekonomik değerini ölçebilirken kültürel değer konusunda net bir öneride bulunmaz. Bunun yerine bireysel yarar ve kamu yararı kavramları istihdam edilmektedir. Buna göre, kültürel emtia hem kişi ve firmalara çıkar temin etme anlamında bireysel yarar

hem de herkesin tüketimine açık oldukları ölçüde kamu yararı üretebilir. Kamu yararı üreten kültürel emtia piyasa dışıdır ve kamu finansmanıyla var olur. Dolayısıyla hangi emtianın kamu finansmanını hak ettiğine kimin nasıl karar verdiği, kültür politikası ekonomisinin kritik bir yönünü oluşturur (s. 17-22). Özellikle miras yönetimiyle ilgili politika kararları, 1980'lerde hakimiyet kazanan neo-liberal yaklaşımın etkisiyle doğrudan doğruya ekonomik kaygıları içermeye başlamış ve miras ekonomik bir varlık olarak düşünülür hale gelmiştir (s. 107).

Kültür politikalarının sosyolojik analizi ise, pozitivizmle yorumlayıcı yaklaşım arasında çoğunlukla eklektik bir pozisyon almaktadır. Belli politika konuları en uygun yöntem tercih edilerek analiz edilmekte; böylece bir yöntem çoğulluğu ve realizm ortaya çıkmaktadır (Gray, 2010, s. 225). Açıkçası bizim çalışmamız da benzeri bir eklektizm üzerine kuruludur. Bütün çalışmayı tek bir teori veya analiz çerçevesine sıkıştırmak yerine, farklı coğrafi ve tarihî bağlamlarda ortaya çıkan ilişkileri gerçekçi bir şekilde analiz etmemize el veren kavram ve yaklaşımlardan çoğul surette istifade etmeyi tercih ettik.

Kültür politikasıyla ilgili bir çalışmaya temel alınacak yöntemin eklektik ve gerçekçi olması, aynı zamanda tarih odaklı ve süreçsel bir yaklaşım içermesini de gerektirir. Kültür politikası gibi bir analiz nesnesi salt kendine bakılarak çözümlenemez. Bu tür bir çözümlemeyle ancak kültür politikasının nesnel anlamı elde edilebilir. Oysa kültürel nesneler salt *nesnel* anlamlarıyla var olmazlar (Mannheim, 2018, s. 27). Nesnel anlam kültür politikasının *ne* olduğunu belirlemeyi sağlar. Alınan kararlar, bu kararlarla ilgili söylem ve belgeler ile nihayet kararlar uyarınca gerçekleştirilen işler kültür politikasının nesnesini oluşturur, ki yukarıdaki ikili ayrımda yüzeysel konumda kalan çalışmalar kendilerini bu nesne ve anlamla sınırlamaktadır.

Çalışmamızda yer verilen iki örnek üzerinden yöntemle ilgili yaklaşımımızı açmayı deneyelim: Fransa Kültür Bakanlığı'nın 1960'larda kültür evleri (*maisons de la culture*) kurma kararı, Bakan André Malraux'nun ilgili söylev, yazı ve demeçleri, yasal mevzuat, ilgili yazışmalar, bütçe verileri ve kültür evlerinin faaliyetlerine dair bilgi ve belgeler yukarıda sözü edilen türden bir nesnelliği yansıtacaktır. Yahut bu çalışmada daha yakından incelediğimiz British Council'ın söylem, yazışma ve

operasyonları incelenerek kuruluşun ürettiği kültürel diplomasi tarzının nesnel anlamı kavranabilir.

Ne var ki, kültür politikasının anlamı tamamen ele geçirilmek isteniyorsa, ilgili politikanın *ne* olduğu kadar *nasıl* olduğu da belirlenmelidir. Bu da tarih odaklı bir yaklaşımı ve süreç analizini gerektirir. Fransız kültür evlerinin niteliği nesnel varlığından ibaret değildir; ya da British Council'ın varlığı resmi belge ve operasyonel kayıtların sunduğu empirik bilgiden daha geniş bir anlama da sahiptir. Zira kültürel nesne ve süreçlerin nesnel veya empirik anlamının yanında bir de *ifade* veya *jest* olarak (Mannheim, 2018, s. 37) ya da *cari* anlamları (Sayer, 2000, s. 11) söz konusudur. İfade olarak anlam, kültürel varlığın (yukarıdaki örneklere bağlı kalacak olursak mesela Fransız kültür evlerinin veya British Council'ın) nasıl ortaya çıktığı, geliştiği ve işlediği gibi soruların cevaplanmasını gerektirir. Kültür evlerinin doğrudan Kültür Bakanlığı unsuru olarak arz ettiği *hiyerarşik* yapı ya da British Council'ın Dışişleri Bakanlığı'ndan *bir adım ötede* çalışma tarzı (operasyonel başarı ve başarısızlıkları, gerçekleşip gerçekleşmeme durumları ve süreç içine geçirdikleri dönüşüm de dahil olmak üzere) ilgili kültürel nesne ya da varlığın ifade ettiği cari anlamı verir.

Cari anlam ancak pergelin bir ucu tarihe odaklanırsa bulgulanabilecek bir anlamdır. Kültür kavramının Aydınlanma çağında kazandığı *insanın zihinsel gelişmişliği* anlamı tespit edilmeden ve Fransız bürokrasisinin tarihten kaynaklanan merkezîyetçi karakteri gösterilmeden 1960'ların kültür evlerinin nasıl bir yapıya sahip olduğu tam anlamıyla çözümlenmiş olmayacaktır. Aynı şekilde, kültürün *sanat eserleri bütünü* ve *ulusal tin* anlamları ile İngiliz bürokrasisinin merkeziyetçilikle merkezsizliğin ötesinde karma denebilecek bir karakteri haiz olduğu tespiti yerine konmadan British Council'ın araçsallaştırıcı kültürel diplomasi tarzı aydınlatılamazdı.

Bu çalışmada üzerinde yoğunlaştığımız anlam birinciden ziyade ikincisidir; kültür politikasının ve kültürel diplomasinin ifade ve jest olarak nasıl geliştiği, cari yapısının tarihin süzgecinden nasıl geçtiğidir. Bu nedenle empirik veri toplamakla

sınırlı saha çalışması[2] yerine kültür kavramının doğuşunu önceleyen erken modern dönem monarşisinin kültürel siyasetine ait tarihî bilgilerden British Council'ın güncel faaliyet verilerine, kültür kavramına yapılan teorik katkı ve eleştirilerden 1980'lerden itibaren ortaya çıkan kültür politikası tartışmalarına kadar geniş bir veri ve yorum setini kullanmayı tercih ettik.

Kültürel nesnenin analiz sonucu ele geçirilebilecek üçüncü bir anlam katmanı daha vardır. Bu da *niçin* sorusuyla irtibatlıdır, ki bu anlam katmanı empirik verilerden dolaysız olarak çıkarılamayacağı gibi tarih bilgisi ve süreç analizi de bize herhangi bir kültürel nesnenin (burada kültür politikası ve kültürel diplomasinin) niçin şu yönde değil bu yönde gerçekleştiğini hazır bir şekilde sunmaz. Bu tür bir anlama ulaşabilmek için ilk iki anlam katmanının sunduğu veri ve analiz sonuçlarının tarih açısından yorumlanması gerekir. Örneklerimizi kullanmaya devam edersek; mesela Fransız kültür evlerinin nihai kertede *medenileştirme misyonu*nun bir işlevi olduğu; benzeri şekilde British Council'ın da Britanya İmparatorluğu dağıldıktan sonra İngiltere'nin dekolonizasyon sonrasındaki yeni isimleriyle gelişmekte olan ülkelerle *eski ilişkisini yeni bir biçim altında sürdürme çabası*nın temel bileşenlerinden biri olduğu iddia edilebilir. Çalışmamızın ilgili bölümlerinde bu iddia-yorumlar fark edilecektir.

Sözünü ettiğimiz üç anlam katmanı çalışmamızda teori, tarih ve pratiğin üçlü muhaveresi (veya *trilog*u) diyebileceğimiz bir yazım tarzıyla yansıtılmıştır. Çalışmamız ayrı ayrı da okunabilecek, esas olarak ise sıralı bir şekilde birbirine bağlanarak ilerleyen üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümü, daha sonraki bölümlerin meseleleri düşünülerek, kültür kavramının tarihî doğumunda siyasi sınır çizgileri üzerindeki gelişimini toparlamaktadır. Birinci bölümde, kültürün tanımları arasında bir tercih yapmak yerine, kavramın üç genel kullanım tarzının ortaya çıkış şartları ve daha sonraki süreçte gerçekleşen işlevleri üzerinde durduk. Bunun için de bir başka kavramı, sınır kavramını devreye soktuk. Daha sonra ise kültürün belli kullanımlarının ulus, sınıf ve ırk sınırları üzerinden nasıl uygulandığını

[2] Kendini empirizmle ya da nesnel anlamla sınırlamak isteyen bir araştırmacı mesela British Council'ın İstanbul ve Ankara şubelerinin faaliyetlerinin yürütücüleri ve katılımcıları üzerinden anket, mülakat vb. eğilim ölçen çalışmalar gerçekleştirebilir ve kuruluşun Türkiye operasyonlarının belli bir zamanla sınırlı istatistiklerini esas alabilir.

gösterdik. Mesela kültür doğa-medeniyet farkı olarak tebellür ettiğinde Avrupa ile Avrupa dışı, Batı ile Doğu, sömürgeci ile sömürülen arasındaki farkı derinleştirmek, zaman ve mekan üstü hale getirmek üzere kullanılabilen bir siyasi cihaza dönüşebilmektedir. Benzeri şekilde ulusal tin anlamıyla kültür, Batı Avrupa devletleri arasındaki hakimiyet mücadeleleri çerçevesinde araçsallaştırılabilmiştir. Son olarak, sanat eserlerini merkeze alan yüksek kültür fikri, Sanayi Devrimi'nin yol açtığı toplumsal hercümerce karşı bir reaksiyon olarak doğmuş, zamanla tüm toplumu burjuva ölçülerinde medenileştirme misyonunun bir aracına dönüşmüştür.

Kaynaklar yönünden ise kültür kavramının bu çalışmanın birinci bölümünü işgal eden analizi; Certeau'nun tarihî-epistemolojik, Hodgson'ın tarihî-felsefi, Elias, Anderson, Gellner ve Williams'ın tarihî-sosyolojik, Mannheim ve Bourdieu'nun epistemolojik-sosyolojik, Bhabha'nın tarihî-filolojik denebilecek yorumlarıyla Blanning, Burke ve Hauser'in sunduğu kültür tarihine ait verilerle ortak bir kavramsal temel ve tarihî bir çerçeve oluşturmak üzere ilişkilendirilmesinden doğmaktadır. Burada söz konusu yorum ve veriler genel bir gözlem oluşturmak üzere fragmenter surette; yer yer bütünlenerek, yer yer teyellenerek kullanılmıştır. Ne tek tek yazarların yorumlarına analizin tamamı açısından sadık kalınmış ne de kullanılan veri deposu tümevarımsal bir tutumla tüketilerek bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Yaptığımız iş, bir kavramın tarihî amillerin etkisi altında nasıl geliştiğine ait panoramik gözlemle aynı kavramın entelektüellerce bilimsel ve ideolojik olarak anlaşılma biçimleri arasındaki kesişme noktalarını asıl maksadımız olan siyasi sınırların tebarüz ettirilmesi açısından bulgulamaktı. Özetle, kültür bir kavram olarak moderniteyle yaşıt olup sağduyunun önerdiğinin aksine özerk bir kavramken sonradan siyasileştirilmemiş, ilk günden siyasi bir enstrüman-kavram olarak ortaya çıkmıştır.

Birinci bölümün önerdiği tarihî imge, ikinci bölümde benzeri bir eklektik usulle incelenen açık ve zımni kültür politikalarının coğrafi-tarihî gelişim ve görünümünü belirleyebilmek için temeldir. Resmen II. Dünya Savaşı'ndan sonra ilk olarak Fransa'da ilan edilen, ama miras koruma, ulusal dil, kitlesel eğitim, laiklik, kültürel diplomasi, göç ve azınlık meseleleri gibi başlıklar altında yahut ulus inşası, kültür savaşı, uluslararası rekabet, sömürgecilik ve dekolonizasyon vb. tarihî süreçlerde

vuku bulan kültür politikaları en azından 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Batı Avrupa devletleri tarafından bilinçli ve sürekli biçimde devreye sokulmuştur.

Analizimiz uyarınca kültürün araçsal kullanımı anlamına gelen kültür politikası, tarihî olarak kültürün ilk bölümde sunduğumuz siyasi ilişkiselliğine yaslanmaktadır. Birinci bölümde kültürün bir töz olarak değil, siyasi sınırda devinen potansiyel bir yönetim cihazı olarak gösterilmesinin asıl yararı, ikinci bölümde kültür politikalarının yerel, ulusal, ulus-aşırı ve küresel karakteristiği çizilirken ortaya çıkmıştır. İlk bölümde tarif edilen kamulaşma, teknolojikleşme ve piyasalaşma süreçlerinde nesnelleşmiş olan kültür, Batı Avrupa devletlerinin kendi içlerinde ve birbirleriyle silahlı, teknolojik ve kültürel bir savaşa girdikleri 1870-1945 sürecinde o dönemde henüz tam tarifi yapılmamış kamu politikalarına konu olmuştur. Savaş Sonrası dönemde ise yüksek sanat ürünleri merkezde olmak üzere kültürün ulusal entegrasyon, gelişme ve ulusun siyasi-ticari çıkarları için sistematik biçimde kamu tarafından araçsallaştırılabileceği görülmüştür.

İkinci bölümü oluşturan kültür politikası analizimiz yine ilk bölümdeki gibi tarihî-süreçsel ve eklektik-gerçekçi bir yöntemi esas almaktadır. Buna göre, kültür politikasının resmî veya sözlük anlamı yahut tözü önem ifade etmemektedir; önemli olan belli devletlerin hangi amaç ve usullerle nesnel kültürel ürün ve süreçleri kullandığı, yönettiğidir. Analizimiz boyunca Fransa, Almanya ve İngiltere örneklerinde belli ulusal karakteristikler tespit ettik. Bunu bürokrasinin ilgili devletin kültür politikasındaki rolü, daha önceki süreçte yaşadığı laiklik krizi veya kültür savaşı, uyguladığı kültürel diplomasi stratejisi ve göçmen ve azınlık gruplara yönelik sosyal politikaları gibi süreçsel değişkenler üzerinden yaptık. Kullandığımız kaynaklar ise, tıpkı birinci bölümde olduğu gibi, konunun ayrıntılarının gerektirdiği tarihî verileri içeren metinlerin yanı sıra özellikle İngilizce konuşulan ülkelerde gelişmiş bulunan kültür politikası incelemeleri ve Foucault örneğinde olduğu gibi tarihî-epistemolojik yorumlardan ibarettir.

İkinci bölümde belirlenen kültür politikası ve kültürel diplomasi karakteristikleri, bilhassa İngiltere'ye ait olanlar, British Council'ın operasyonel bir kuruluş olarak analiz edildiği üçüncü ve son bölüme temel teşkil etmektedir. Bölümde British Council'ın İngiliz bürokrasisi içindeki konumunun kendi özerklik iddiasıyla

örtüşmediği kesin biçimde gösterilmiştir. 1934'te bir sömürge kuruluşu olarak doğan British Council, tüm tarihi boyunca İngiltere (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı) Dışişleri (ve İngiliz Milletler Topluluğu) Bakanlığı'nın belirlediği politika çizgisinde İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarlarını yükseltmek amacıyla çalışan bir operasyonel kültürel diplomasi örgütü, aygıtıdır. Üçüncü bölümün özünü oluşturan bu tespite, birinci el belgelere yaslanan propaganda-kültürel diplomasi tarihi çalışmaları ile gerek kuruluşun gerekse İngiliz bürokrasisinin resmi raporlarının sunduğu bilgiler ışığında ulaştık.

Üçüncü bölümün önceki bölümlerle ilişkisi, British Council'ın tüm karakteristikleriyle kültür bürokrasisinin İki Savaş Arası dönemden günümüze nasıl işlediğinin yanı sıra kültürün araçsallaştırılma ve metalaştırılma tarzını ilk elde göstermeye uygun bir kuruluş olması, aynı zamanda Soğuk Savaş, dekolonizasyon ve değişim programları gibi süreçlerde kuruluşun aldığı tavrın birinci bölümde sözü edilen kültürün siyasi sınır çizgisinin kuruluşuna nasıl eşlik ettiğine bir örnek olması üzerinden kurulabilecektir. "İngiltere'nin gösterimi" fikrinden doğup bugün İngiltere'nin yumuşak gücü olmayı üstlenen kuruluş, çalışmamızın tarihî ve teorik anlatısı bakımdan eşsiz bir örnek olduğu için seçilmiştir. Kuruluşun 1930'lardan 2010'lara geçirdiği merkezsizlikten merkezîliğe, özerklikten bürokratikliğe, propagandadan yumuşak güce, uzun vadeli ve ölçülemez hedeflerden planlı, stratejik ve orta vadeli maddi çıktı hedeflerine doğru izlediği seyir kültür politikalarının bugünkü küresel durumu hakkında da kısmi bir fikir vermektedir.

Değinebileceğimiz bir diğer konu az sayıdaki tez ve makale dışında Türkçede British Council vb. Batı Avrupalı kültürel diplomasi kuruluşlarıyla (Institut Français, Goethe Institut, Instituto Cervantes vb.) ilgili kayda değer sosyolojik çalışmalar yapılmamış olmasıdır. Bu eksiklik genel olarak Türkiye'deki kültürel diplomasi problematiğinin siyasetbilim ve uluslararası ilişkiler alanına özgü algılanmasından kaynaklanmaktadır. Sayıca daha çok eser vermiş olan kültür politikası çalışmaları ise doğal olarak önemli oranda Türkiye merkezlidir ve bu çalışmaların ciddi bir kısmı kendilerini kültür politikasının salt nesnel anlamıyla sınırlamaktadır.

Normatiflik, diğer deyişle ilgili çalışmaların çok defa kültür politikası veya kültürel diplomasinin (Türkiye açısından) ne olması, nasıl yapılması gerektiğini tarif

etmeyi hedeflemesi ikinci bir meseledir. Bu durum, sosyal bilim açısından bir arıza olarak görülmelidir. Bir başka mesele de Cumhuriyet dönemi kültür politikası çalışmalarının Atatürk dönemi, İnönü dönemi gibi siyasi tarihe ilişkin dönemlendirmeler çerçevesinde ya da milliyetçi kültür politikası, hümanist kültür politikası vb. ideolojik klişeler üzerinden yazılmasıdır. Kolaylaştırıcı çerçeveler sunsalar da bu tür dönemlendirme ve klişeler Türk kültür politikalarının tarih ve sosyoloji açısından açığa çıkarılmayı bekleyen problematiklerinin, diğer deyişle birer kültürel nesne olarak ikinci ve üçüncü anlam katmanlarının daha fazla gömülmesine yol açmaktadır.

Kültür politikası çalışmaları arasında sosyoloji alanına ait olanlarsa oldukça az sayıda olup bunların hiçbiri kültürel diplomasi konusunu içermemektedir. Çalışmamızın bu yönde bir girişim olarak bundan sonraki sosyolojik çalışmalara öncülük edeceğine inanmak isteriz.

BİRİNCİ BÖLÜM

IRK, ULUS ve SINIF AYRIMLARININ VASITASI OLARAK KÜLTÜR KAVRAMI

Bu bölümün hedefi kültürün araçsal kullanımının çağdaş kültür politikalarına has olmayıp bizatihi kültür kavramının tarihî kuruluşunda mündemiç olduğunu açığa çıkarmaktır. Bu yolda, kavramın doğuşunu önceleyen vetireler iki kutuplu bir süreç olarak okunmaktadır: Reformasyon ve Rönesans'la başlayıp Fransız ve Sanayi devrimleriyle zirvesine ulaşan kültürel devrimin yol açtığı piyasalaşma, teknolojikleşme ve sekülerleşme, dolayısıyla medeni insanın karakteristiği veya ulusların tini sayılan kültürün nesnelleşmesi; siyasi merkezde ise monarşinin, devrimler sonrasında ise cumhuriyet veya demokratik hükümetin kültürü kendi politik hedefleri doğrultusunda araçsallaştırması. Bu tarihî çerçeve yerli yerine konduktan sonra, kültürün insanı doğadan, ulusları ve sınıfları birbirlerinden, Avrupa'yı sömürgelerinden ayırmak maksadıyla devreye sokulan bir fark ve ayrımcılık kavramı olarak gelişmesi tartışılacaktır.

1.1. Kültür kavramının politik kuruluşu

1.1.1. Devlet-kültür ilişkisi

Bugün devlet, bilhassa Batı devletleri kültürü himaye ve denetim araçlarıyla politik bir çerçeve içine almıştır. Dahası kültür politikaları bu duruma resmiyet kazandırmış bulunmaktadır. Kültür yaratıcılık, bireysellik, özgürlük ve demokrasiyle birlikte anılsa da modern devletin kültüre politik yaklaşımı kökenseldir ve devlet, iktidarın *güç* ve *otorite* ikili anlamının (Blanning, 2002, s. 3) otorite tarafını kurmak ve sağlamlaştırmak için kültürü araçsallaştırma eğilimindedir.

*Kültür*ü hangi tanımı içinde alırsak alalım devlet, bu tanımların işaret ettiği nesne ve ilişkilerin hemen tamamına nüfuz etmiş durumdadır. Devletler gerek kendi sınırları dahilinde gerekse sınır ötesinde kültür üretimi ve dağıtımında etkin roller

üstlenir. Kültürel faaliyetlerin hemen tamamı eğitim, destek, koruma, denetim, yönlendirme ve sınırlama olarak yorumlanabilecek tedbirler yoluyla devletin hukuk ve politikalarına tabi kılınır. Ayrıca, kültür üretici ve tüketicileri, devlet karşısında ister muvafık olsunlar ister muhalif, eylemlerini devletin hukuk mevzuatı çerçevesinde gerçekleştirirler (Becker, 1982, s. 165).

Devletin kültüre dahli veya müdahalesi yeni bir durum olmaktan oldukça uzaktır. Kültür tarihinde, yöneticisi oldukları Floransa'nın sanatçılarını diğer İtalyan şehir devletlerinin saraylarına yerleştirmek için azami gayret sarf eden Medici kardeşlerin (Burke, 2016, s. 79), bilhassa Lorenzo de Medici'nin ismi sanat hamisi (*patron*) ve kültürü politika aracı olarak kullanan hükümdar olarak öne çıkmakla beraber; Medicilerden yüzyıllar önce Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu sultanları kültür insanlarını etraflarında toplamayı, onlara siparişle eserler verdirmeyi, bu eserleri kendi güçlerinin yansıması biçiminde kullanmayı bir politika olarak benimsemiş bulunuyorlardı. 12. yüzyıl yazarlarından Nizami Aruzi, "Sultanın adının bekasını sağlayacak bir şaire mutlaka ihtiyacı vardır," (Kartal, 2001, s. 56) diyerek söz konusu politikanın amacını pürüzsüz bir şekilde ifade eder. Çin, Mısır, Grek ve Roma hükümdarlarının yaptırdığı heykel, saray ve anıtlar benzeri amaçlarla ibda ve inşa edilmişti. Osmanlı sultanları ise sanat hamiliği üzerinden hem Doğu'nun hem Batı'nın hükümdarları ile bilinçli olarak rekabet ediyorlardı (İnalcık, 2003, s. 10).

Öte yandan, mesela Mezopotamya şehir krallarından Lagaşlı Gudea'nın kendisinin yirmiden fazla heykelini yaptırması ya da İtalyan şehir devletlerinin sanat hamiliğinde birbirleriyle yarışması veya Türk saraylarında bolca bulunan sanatçı, düşünür ve bilim insanlarının varlığı bugünkü ulusal kültür politikalarının standartlarını taşımaz. Bunlar çoğunlukla hükümdar, vezir, komutan, rahip veya duruma göre zengin tüccar vb. önde gelen insanların iktidarlarının temsili olma özelliğini nadiren aşmakta ve ortaya çıkan üslup çoğunlukla kişinin ömrüyle sınırlı kalmaktadır. Şehir medeniyetleri özellikle imparatorluk seviyesine çıkabildikleri ölçüde üslubun mekansal birliği ve zamansal sürekliliğini sağlayabilmiş olmakla beraber, bu üslupların sınırlarının devletin sınırlarıyla özdeş olduğunu söylemek güçtür. Bir başka deyişle, bugünün kültür politikalarının öncelikli hedefleri arasında

bulunan kültürel çeşitlilik, devletin kültürü merkezden belirlemeye başladığı erken modern dönem öncesinde hayatın normaliydi.

Devletin kültüre yaklaşımı bakımından modern ile modern öncesinin ayrım çizgisini koyduğumuza göre; buradan itibaren kültür kavramının politik doğasına daha derinlemesine bakmayı deneyelim.

1.1.2. Kültür-doğa farkı

Kültürün tarihi insanın ayak bastığı ilk topraklara kadar geri götürülse de kavram olarak kültür modern bir inşadır. Aslında "kültür" kelimesi kültür kavramından çok daha eskidir. Kelimenin serüvenine bakarsak: *Tarla ve hayvan bakımı* anlamındaki Latince "cultura"dan Fransızcaya geçip 13. yüzyıl sonlarında *ekilmiş toprak* karşılığı kullanılan kelime, 16. yüzyılda durağanlığını kaybederek eylem bildirir hale geldi ve *toprağı işlemek, ekim* anlamı kazandı. Aynı yüzyılda, mecazi olarak *zihinsel gelişme* anlamında da kullanılmaya başlandı; fakat bu mecazi anlam 18. yüzyıla kadar yaygınlık kazanamadı. 18. yüzyılın alameti farikası olan Aydınlanma'nın ideolojik repertuarında yerini alan "kültür," dönemin evrenselci ve hümanist eğilimlerini yansıtacak şekilde insanın doğa ile farkının altını çizen gelişme ve evrim temalarıyla bütünleşti (Cuche, 2013, s. 15-17).

Kültür-doğa farkı, kültür kavramının Aydınlanmacı, tekil ve genel anlamına damgasını vurmuştur. 17. yüzyılın ikinci yarısında, Hobbes (1992) dilin kökenini *Kitabı Mukaddes*'e bağlarken (s. 34); 18. yüzyıl düşünürlerinden Rousseau, *Kitabı Mukaddes* anlatısını kısmen terk ederek seküler bir anlatı inşa eder. Buna göre, ilk dil Tanrı tarafından Adem'e verilmiş olsa bile Nuh'tan sonra bu unutulmuş olmalıydı (Yıldırım, 2012, s. 70). Bu doğaya dönüş istiaresi, insanın toplum öncesi doğa durumunda dilsiz bir vahşi, kültürsüz bir barbar olduğu varsayımını içerir. Dil ve toplum birlikte ortaya çıkmıştır. Daha doğrusu, dil sosyalleşmenin bir sonucudur (Yıldırım, s. 72).

Doğa durumu imgesi (çünkü bu gerçekte olmayan bir şey, ancak hayali bir inşadır), kültür kavramının karakteri bakımından kritiktir. Zira bunu nesnel olarak gözleme imkanı yoktur; yapılabilecek şey, mevcutla kıyaslamadır. Rousseau, doğa

durumunu kavramak için 1) hayvanlar ve 2) "yabaniler" üzerine yapılacak gözlemler; ayrıca, 3) "dil vb. gibi daha sonra ortaya çıkan toplumsal gelişmelerin mantıksal olarak ima ettiği zihinsel saikleri çıkarsama amacını taşıyan bir diyalektik" (Durkheim, 1965, s. 67-68) yoluyla yapmayı önerir.

Rousseau'nun "retrospektif bakış"a (Nalçaoğlu, 2004, s. 1) sahip olduğu ve "sınır kavramı" (s. 8) çerçevesinde düşündüğü açık. Rousseau'nun bakışı retrospektiftir; çünkü gerçekte gözlemlenebilir olan, Rousseau'nun deyimiyle "medeni durum"dur. Ayrıca, dil ve toplum gibi mevcut olguların kökenini bulmak için sınır kavramına başvurur: insanla hayvan arasındaki sınır, Fransızlar veya Avrupalılarla *yabaniler* arasındaki sınır, dil ve toplumun mevcut halleriyle namevcut halleri arasındaki imgesel sınır.

Burada kavramın ontolojisiyle ilgili bir sorun olduğu fark edilmeli. Kültürü ayırt etmek üzere doğaya başvuruluyor; fakat doğanın kültüre referans olmasının nedeni, kültüre ait olduğu varsayılan özellikleri haiz olmaması. Kültür, *doğa olmadığı* için kültürdür; ama doğa da *kültür olmayan*dır. Bu totoloji içinde, kültür-doğa sınırı kültür adına konuşur; sınır adeta kültür kavramının doğası haline gelir.

> "[Kültür] öyle bir işaret ki, referansı ilk etapta ayrımın kendisidir. (…) 'Kültür' a priori ayrımları gösterir ve her ayrım, her şeyi kaplayan kültür okyanusuna geri dönmek üzere, yolunu biyoloji, antropoloji ve morfoloji üzerinden bulmaktadır" (Gürses, 2018, s. 134).

Ayrıca, kültür-doğa zıtlığı yeniden üretildiğinde (ki hem sosyal bilimlerde hem siyasette yeniden ve yeniden üretilmiş ve üretilmektedir) kültürler ve insanlar arasındaki eşitsizlikler de ilginç biçimde "yeri geldiği zaman (…) 'doğal,' yeri geldiği zaman da 'kültürel' adde"dilecektir (Nalçaoğlu, 2004, s. 110).

Rousseau'da ilk açık ifadesini bulan kültür-doğa farkı, kültürün bir eşik kavram olmasının ilk nedeni, ama tek nedeni değil. "Kültür"ün 18. yüzyıl devrimlerinden sonra gelişen diğer anlamları da aynı şekilde kültürel eşik üzerinde oturur. Rousseau'dan Herder'e anlamı değişen ve genişleyen kavram, "özellikle Almanca ve İngilizcede belirli bir halkın 'bütün bir yaşam biçimi' demek olan 'tin' konfigürasyonunun ya da genellemesinin adı oldu" (Williams, 1993, s. 9). Böylece, dikey ayrım yerini kısmen yatay ayrıma bıraktı. Kısmen diyoruz; çünkü kültür

kavramının insan türünün zihinsel gelişmişliği, doğaya üstünlüğü ve kendi "anarşik" ve "açgözlü" doğasının denetimi (Sahlins, 2012, s. 10-11) anlamı, *ulusal tin* anlamının yanı sıra yaşamaya devam etmektedir. Hatta Sahlins'e (2012) göre kültür-doğa ayrımı "Batı'nın yerleşik folkloru"dur (s. 123).

Şimdi Herder'in kültürel rölativizmini inceleyelim.

1.1.3. Kültür ve kültürler

Herder'le, genel anlamda Alman idealizmiyle birlikte *kültür*den *kültürler*e geçiş, "ulusal kültürlerin benzersiz ve kıyaslanamaz oluşu" (Sikka, 2011, s. 3) kavramın eşik olma özelliğini ortadan kaldırmak bir yana, daha da derinleştirir. Zira kültür artık, insanın evrensel karakteristiği olmaktan ziyade ulusların birbirlerinden farkının altını çizen karakterler çokluğu anlamına gelmektedir. Kültürün bu ikinci anlamının 18. yüzyıl sonunda, başka deyişle Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi Avrupa devletleri ve topluluklarını büyük ölçüde etkileyen iki büyük vetireyle eş zamanlı olarak gelişmesi boşuna değildir; iki devrimi de yaşamamış Almanya'da ortaya çıkması da durumu daha ilginç kılmaktadır.

Çoğul kültürler anlayışını güncel anlamda geliştiren Franz Boas'tır. Boas'a göre kültürler birbirinden tamamen ayrı bünyeler olup birbirleri içine geçmezler. Ne var ki, Boas'ın bu yaklaşımı Almanya'dan Amerika'ya taşıdığı ve yaklaşımın Herder'e kadar geri götürülebileceği ileri sürülmüştür (Denby, 2005, s. 57). Herder, *İnsanın Eğitimi İçin Bir Başka Tarih Felsefesi*'nde [*Auch eine Philosophie der Geschichte zur Bildung der Menschheit*, 1774] Aydınlanma rasyonalizmine saldırarak "eğilimler ve oluşumlar" (Evrigenis ve Pellerin, 2004, s. 8) üzerine kurulu bir tarih felsefesi ve kültür kavramı inşa eder. Tarihi insan hayatına benzeterek Doğu'yu insanlığın "kuru ve soğuk akıldan hiçbir şeyi; ama eğilim ve oluşumdan, otoriteden her şeyi öğrendiği" (Evrigenis ve Pellerin, a.y.) çocukluk çağı olarak görür. Bu tasavvurda Mısır ve Fenike ergenliğe, Eski Yunan'sa gençliğe benzetilir (s. 18). Herder'e göre ulusların karakteri, "kuruluş biçimleri ve tarihlerine ait gerçeklik"le belirlenir (s. 24). İnsanın tekamülü ise "ulusal, seküler ve yakından bakılınca bireysel"dir (s. 26).

Herder, en genel anlamıyla Doğu'dan Roma'ya kadar olan insanlık tarihini gövde, daha sonraki Avrupa tarihini ise dallar ve sürgünler olarak görür (s. 43).

Herder'in insan hayatına veya ağacın yapısına yaptığı göndermeler, Alman ulusunu Roma geçmişine bağlama maksadıyla yapılmıştır. "Yan yana yaşayan bütün bu kardeş topluluklar aynı Alman soyunu, aynı kuruluş idealini, aynı dinî inancı paylaşır" (Evrigenis ve Pellerin, 2004, 44-45). Kuruluş idealini canlandıran kişi ise "incelikten uzak, kimsenin tanımadığı" Luther'dir (s. 47). Herder'in cetvelinde akılcılık, mantıksal muhakeme, bilginin mekanikleşmesi, soyutluk, kitabilik veya "kağıt kültürü," "müzeler, kütüphaneler, akademiler" (s. 57), kurumsallaşma, profesyonelleşme, Monarşi ve Kilise'ye ait teşrifat, "incelik," "yapmacık eğlenceler" (s. 56-57), "içki ve lüks" (s. 59), ilerleme ve sürekli gelişme, Aydınlanma'nın Ansiklopedi ve Akademi özelinde insan kültürünün zirvesi olduğu fikri, "tüm Avrupa ve kainatı" (s. 54) eğitme hayali vb. bir tarafta; ulusun kaderi, kuruluş ideali, "eğilim ve dürtüler," "hayati faaliyet" (s. 52), pratiğe yönelik bilgi (s. 56), eylem ve alışkanlık, "içsel gelişme" (s. 57) diğer tarafta yer alır. Fransız kültürü ilkini, Alman kültürü ikincisini örneklemektedir.

Herder'in rölativist kültür felsefesinin bir başka yönünü de sömürgeciliğe ve Avrupa-merkezci kültür anlayışına yaptığı itiraz oluşturur. Avrupa güçlerinin İrlanda, Korsika ve Polonya'dan başlamak üzere dünyanın geri kalanını kültürel olarak kendine benzetme eğilimini alaycı bir dille protesto eder (Evrigenis ve Pellerin, 2004, s. 59). Birbirinden tamamen farklı karakterleri olan ulusların Avrupa kültürüyle mutluluğa ulaşacağı fikrini kabul etmez (Sikka, 2011, s. 84). Sikka'ya (2011) göre pek çok Avrupalı filozof bilinçli olarak sömürgeci ve ırkçı bir söylemi benimseyip muhalif sesleri bastırmaya çalışırken Herder sömürgecilik ve kölecilik konusunda muhalif seslerden biri olmuştur (s. 93 ve 110).

Öte yandan, Herder'in bütün ulusları eşit kabul ettiği ya da tüm kültürlere sempati beslediğini söylemek onun Türkofobisini inkar etmek olur. "Tüm genç Kant'çılar, Fichte'ciler, Schelling"ciler vs. vs. şu Kuran'ı okuyor," diye yakınır 1800 yılında, "güya gökten inmiş de Peygamberin kulağına fısıldanmış" (Almond, 2009, s. 53). Herder sadık bir Protestan olarak İslam'a da Katolikliğe de eleştirel, bazen de aşağılayıcı yaklaşır. Türkleri ise adeta şeytanlaştırır (s. 54). Türkler onun gözünde

bilim ve kültürden nasibi olmayan barbarlardan ibarettir (s. 56). Türk düşmanlığında o kadar aşırıdır ki "Türkler ve Kürtler leşçil hayvanlardır" (s. 68) demekte herhangi bir sakınca görmez.

Herder'in kültür kavramına hoşgörü ve çoğulculuğu getirdiği iddia edilemez. Yer yer çelişen görüşlerinin tutarlı ve bütünlüklü tarafı, tek bir insan kültürü olduğu ve bunun tarih boyunca ilerleyerek Avrupa kültürünü oluşturduğu biçimindeki Aydınlanmacı fikri reddetmesi, kültürlerin birden çok olduğunu ve ulusların içlerinde taşıdıkları bir kuruluş idealini kültürlerinde dışlaştırdığını kabul etmesi olarak özetlenebilir.

Herder'in saldırdığı Aydınlanmacılar ise hümanistti; *kültür*ü hep tekil olarak, insanlık kültürü anlamında kullanıyorlardı. Kültür, insan soyunun sınıf ve ulusları aşkın bir özgünlüğüdür onlara göre. Bu yanıyla Aydınlanmacıların dilinde kültür, hümanist iyimserliğin bir göstergesiydi. Bu iyimserliğin temeli, insan soyunun sürekli olarak daha iyiye doğru gideceği fikrinde yatar. İlerleme, kültür sayesinde gerçekleşecektir (Cuche, 2013, s. 17).

Bu evrenselci iyimserliğe rağmen Avrupa ülkelerindeki kültürel rekabet daha 17. yüzyılda kendini duyurmaya başlamıştı bile. Hümanizmin pratikte nasıl bir iktidar politikası haline gelebileceğinin en mükemmel örneği XIV. Louis dönemi Fransa'sı olsa gerek. Hümanizm geçmiş çağları tarihî bir perspektif içinde müşahede ediyordu. Antik-modern ayrımı ve karşılaştırmalı tarih analizi hümanizm sayesinde ortaya çıktı. Antik Çağ kültürü bir tür asrı saadet olarak görülüyordu. Öte yandan, Fransızlar kendi kültürlerini (özelde XIV. Louis döneminde gelişen üslubu) bir model haline getirip tüm Avrupa'ya dayatmak istiyorlardı (Anderson, 1993, s. 84). Claude-François Ménestrier 1682'de İtalya'nın kültürel hegemonyasının sona erdiğini, artık tüm sanatlarda Fransa'nın standartları belirlediğini iddia etmişti (Blanning, 2002, s. 49). İddiasında yalnız da değildi üstelik; Charles Perrault, 1689'da XIV. Louis dönemi Fransız kültürünün Antik Çağ kültürüne denk olduğunu, hatta onu aştığını ileri sürdü. Ne var ki, aynı yıl, anonim bir Alman yazar ülkesinde yaygınlaşan Fransız etkisinden şöyle şikayet ediyordu:

> "Dil Fransız, giysiler Fransız, yemekler Fransız, mobilyalar Fransız, danslar Fransız, müzik Fransız, firengi Fransız… belki ölümün de Fransız'ı vardır! (Blanning, 2002, s. 77).

Fransız-Alman rekabeti kültür kavramının tarihî gelişimi açısından belirleyici oldu. Fransızlar çoğunlukla medeniyet (*civilisation*) terimini tercih ederken Almanya'da kültür (*Kultur*) öne çıkıyordu. Elias'a (2017) göre bunun nedeni, 18. yüzyıl Alman burjuva entelijansiyasının aristokrasiyle araya manevi mesafe koyma arzusuydu. Aslında bu mesafe aristokrasinin burjuvaziye koyduğu maddi mesafenin bir yansımasıdır. Fransa'dakinin aksine Alman burjuva ve aristokrat kesimleri iç içe yaşamıyorlardı. Aristokratlar burjuvazi karşısında imtiyazlı bir konumdadır; aristokrasinin mekanları burjuva entelektüellerine kapalıdır. Ayrıca entelektüeller siyasi karar mekanizmasının dışında tutulmuşlardır. Bu toplumsal mesafe, burjuvazide aristokratlara karşı "bir garez duygusu" (Cuche, 2013, s. 19) uyandırır. Entelektüeller bu nefreti medeniyet-kültür zıtlığıyla gün yüzüne çıkarır. Buna göre, medeniyet dışsal bir gelişmişlik işareti olup saraya, kültür ise bilim, sanat ve erdemden kaynaklandığı ölçüde içsel bir üstünlüğün ifadesidir ve burjuvaziye aittir (Elias, 2017, s. 78-82).

Alman kültür düşüncesinde sınıfsal çatışma belli bir noktadan sonra ulusal zıtlaşmaya (Fransız-Alman) dönüşecekti (Cuche, 2013, s. 20; Elias, 2017, s. 104-110). Herder ve takipçilerinde kültür fikri, "sanayiciliğin bir eleştirisi (...) ama aynı zamanda devrim fikrine bir itiraz" (Eagleton, 2019, s. 101) olarak ortaya çıkıyordu. Böylece kültür iki ulus arasındaki manevi ayrılık olarak bir kere daha eşiğe yerleşmiş oluyordu. Fransız Devrimi ve ardından gelen Napolyon Savaşları, Fransız-Alman çelişkisini daha da derinleştirir. Bir anlamda, 17. yüzyıl sonunda Fransa'dan Avrupa'nın geri kalanına (ve elbette sömürgelere) doğru başlayan medeniyet ihracı ilk defa 18. yüzyıl sonunda Herder ve takipçileriyle birlikte Alman entelijansiyasında bir ulusun tini, kuruluş ideali veya kolektif bilinci anlamında kültür kavramıyla reaksiyon uyandırıyordu. Aydınlanmacıların tekil ve dikey anlam yüklediği kültür, Alman Karşı Aydınlanması'nda tamamen yeni ve yatay bir anlam kazanıyordu.

Yukarıda açıklanan iki zıt kültür anlayışı aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 1. Evrenselci-rölativist kültür karşılaştırması

Adı	**Evrensel kültür**	**Ulusal kültür**
Kavramsal çerçevesi	Akılcı Mantıksal Mekanik	İdealist Manevi Organik
Siyasi felsefesi	Hümanizm	Ulusçuluk
Hedefi	İnsanlık	Ulus
Avrupa-dışı uluslara bakışı	Sömürgeci Irkçı	Sömürgecilik karşıtı Irkçılık karşıtı
Doğduğu entelektüel ortam	Aydınlanma	Karşı-Aydınlanma
Ülkesi	Fransa	Almanya

1.1.4. Sanayileşmeye tepki ya da elitist kültür anlayışı

Kültür, 18. yüzyıl sonunda yeni anlamlar kazanan tek kelime değildi. Mesela İngiltere'de sanayi (*industry*), demokrasi (*democracy*), sınıf (*class*) ve sanat (*art*) da tıpkı kültür gibi bugünkü anlamlarına doğru bir evrim geçirmiştir.

> "Aslında bu sözcüklerde genel bir değişim örüntüsü mevcut; bu örüntüyü, dildeki değişimlerin açıkça işaret ettiği, hayattaki ve düşüncedeki daha kapsamlı gelişmelere yeniden bakmak için özel bir harita olarak kullanmak mümkün" (Williams, 2017, s. 23).

Williams'ın haritasına göre, söz konusu kelimelerin kullanımında ortaya çıkan değişim, 1) ekonomi ve siyaset kurumları ile bunların amaçları; 2) bilim, eğitim ve sanat faaliyetleri ve 3) ilk ikisi arasındaki ilişkiler üzerine düşünme biçimlerini değiştirmiştir (Williams, a.y.).

Fransız Devrimi'nin Fransa'yı dönüştürdüğü gibi, Sanayi Devrimi de İngiltere'yi dönüştürmüştür. Bu, bir günde olmadı tabii. Sanayi Devrimi aslında İngiltere'de 17. yüzyıldan itibaren vuku bulan bir dizi devrim ve değişimin sonucu ve sonuncusu. 17. yüzyıldaki siyasi devrim aynı yüzyıldaki tarım ve ticaret devrimini, tarım ve ticaretteki gelişme de (sömürgeler üzerindeki tekel dahil olmak üzere) 18. yüzyılın Sanayi Devrimi'ni hazırladı (Hill, 2015, s. 26-29). Sanayi Devrimi'ne temel olan ikinci bir durum da şudur: Tarım, ticaret ve ilkel sanayi sektörlerinin bütünleşen talepleri, kitlesel tüketim pazarları ve söylemsel okuryazarlık (*discursive literacy*)

yeni haberleşme ve ulaşım altyapılarını doğurdu. Üçüncü ve son olarak ise, uluslararası gemicilik ve denizaşırı ticaret (Mann, 2012, s. 103-104), bir başka deyişle ağır silahların ve savaşların gölgesi altında sömürgecilik bütün bu gelişmelere ciddi kaynak sağladı.

Öte yandan, İngiliz entelijansiyası İngiltere kraliyetinin ve büyük burjuvazinin kolonyalist ve endüstriyel başarılarının emperyal coşkusunu hissetmiyordu. Williams'ın (2017) gayet somut ve yalın biçimde gösterdiği üzere, İngiltere'de kültür düşüncesi sanayileşmeye karşı bir tepki olarak doğdu. Bu tepki sadece sanayiyi değil onun çevresindeki beşeri ilişkileri, sanayiciler kadar işçileri de, nihayetinde demokrasiyi de hedefliyordu. Bu tepkilerin iki anlamı vardı: Birincisi; manevi ve düşünsel faaliyet ile topluma yön veren itici güç, uygulamada birbirinden ayrı düşmüştü. İkincisi; söz konusu faaliyetler uygulama süreçleri karşısında bir temyiz mahkemesi rolü oynuyordu (s. 29-30).

Temyiz görevi her zamanki alışkanlıklarla dine verilmek yerine kültürün üçüncü anlamını oluşturan "sanatların genel gövdesi"ne (Williams, 2017, s. 28) teslim edildi. Kültürün birinci (*zihinsel gelişme*) anlamı gibi bu üçüncü anlam da hümanizmin izlerini taşır. Williams'ın (2017) incelediği yazarların tamamı insanı savundukları, zira o dönemde vuku bulan gelişmelerin insanın tözüne aykırı olduğu varsayımıyla hareket ediyorlardı. Sanayi kapitalizminin acımasızlığı karşısında ahlak, her zamanki müttefiki Hıristiyanlığı bir kenara bırakarak sanatlarla bütünleşmiştir. 16. yüzyıldan beri çok şey değişmişti İngiltere'de; artık ahlaki meselelerde taşralı Püritenlerin değil kentli radikallerin sesi duyuluyordu (Hill, 2015, s. 34).

Sanayileşmeye kültürle karşı koyan elitist fikirlerin şehirleşme, ticarileşme ve sanayileşme sayesinde "kurumlaşabilen yayın piyasası"nda (Williams, 2017, s. 76) ifade edilmesi dikkat çekicidir. Yazarlık artık bir meslektir, tıpkı sanatçılık gibi. Her ikisi de kitleye sırt çevirseler bile, eserlerini "genel üretim koşullarına tabi" (Williams, 2017, s. 79) olarak piyasada ve kamuoyu önünde veriyorlardı. Lonca himayesi ve aristokrat patronajı eskide kalmıştı. Hami veya patronun yerini abonelik sistemi ve yayıncı alıyordu (Hauser, 1984, s. 58).

Batı Avrupa'da devletin, ülkeler arasındaki farklar bir yana, 1) kişilerin zihinsel gelişmesi, 2) ulusun kolektif bilinci ve 3) düşünce ve sanat faaliyetlerinin bütünü anlamlarını deruhte eden kültüre daha 17. yüzyıl sonunda bilinçli müdahalelerle biçim vermeye başladığına yukarıda bir iki cümleyle değinmiştik. 18. yüzyıl sonunda ise devlet, "[yüksek] kültür[ü] toplumun tümüne yay"mak (Gellner, 1992, s. 46) için yeni iletişim ve ulaşım imkanlarının da yardımıyla her zamankine oranla çok daha disiplinli, yaygın ve kurumlaşmış bir politika gütmeye başlayacaktır.

Devletin yanı sıra entelijansiyanın da kültürü kitlelere yayma görevi benimsediği durumlar yok değildir. Mesela İngiltere'de edebiyat eleştirmeni F. R. Leavis'in adıyla anılan Leavisizm, "edebi bilginin dağıtımı ve daha geniş ölçekte değer kazanması için eğitim sistemini kullanmak istemişti" (Bulut, 2019, s. 126). Bu arayışın gerekçesi, işçi sınıfını Leavisistlerin "Büyük Gelenek" dedikleri, ahlaki içeriklerine göre seçilmiş İngiliz klasikleriyle besleyip onları kültürle teçhiz etmek, "yaşamın somut ve dengeli duygusuyla olgunlaşmış bireylerin şekillendirilmesi"ni (s. 126-127) sağlamak ve böylece kitle kültürünün bozucu etkisinden korumaktı.

*Kültür*ün lügavi macerasını gözlemlediğimize göre, kavramın doğuşunu önceleyen tarihî sürecin 3 özelliğine odaklanacağız. Bunlar kültürel devrim olarak yorumlanan din üzerinde devlet denetimi ve sekülerleşme, eğitimde reform ve sanatın dönüşümüdür.

1.2. Kültürel Devrim

Avrupa tarihine ait süreçleri devrim kavramı etrafında işlemek yaygın bir alışkanlık. İngiliz Devrimi, Amerikan Devrimi, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi gibi, ders kitaplarına girmiş olayların yanı sıra daha az kullanılan Bilimsel Devrim, Kültürel Devrim vb. anlama ve simgesel yapılara ilişkin devrimlerden de söz edilir. Bunun bir adım ilerisi, erken modern dönemden başlamak üzere son beş yüzyılın Avrupa tarihini kesintisiz devrim tarihi olarak okumaktır ki Tilly (2005) bunu yapmıştır.

Devrim kavramıyla ilgili tartışmayı, çalışmamızı direkt ilgilendirmediği veçhile, bir tarafa bırakarak Avrupa'da gerçekten bir kültürel devrim olup olmadığını

sorabiliriz. Avrupa tarihine genel ölçekte bakan çoğu sosyal bilimcinin cevabı evet olacaktır. Mesela Hodgson'a (2018) göre, 17 ile 19. yüzyıllar arasında Batı Avrupa'da "genel bir kültürel dönüşüm" (s. 113) vuku buldu. Hodgson, Fransız Devrimi ve Sanayi Devrimi'nin bu dönüşümün zirvesini oluşturduğunu düşünür. Sanayi Devrimi uzmanlık gerektiren tekniği üretimin temeline, Fransız Devrimi ise tarihî geçmişi olmayan yeni sosyal normları hayatın merkezine sokar. Öte yandan, iki devrim, kültürel dönüşümün nedeni değil sonucudur. Hodgson, bahsi 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın başında yaşayan kuşağın en az söz konusu iki devrim kadar büyük bir olaya şahit olduklarını söyleyerek kapatır: dünya üzerindeki Avrupa hegemonyası.

Hodgson'ın çok genel planda verdiği kültürel dönüşüm süreci, kültürün tin veya sanat anlamlarına yakından bakan sosyal bilimcilerin dilinde, inceleme alanlarına göre, eski din-yeni kültür (Aydınlanma) arasındaki çatışma (Anderson, 1993), Klasisizmle Romantizmin antik-modern kavgası (Hauser, 1984), bilgide kırılma (Foucault, 2001), ezoterizm-rasyonalizm zıtlaşması (Habermas, 1990) veya doğrudan doğruya kültürel devrim (Blanning, 2002) olarak tespit edilmiştir. Aralarındaki fark, uyumsuzluk ve zıtlıklar bir tarafa, bu ve benzeri soyutlamaların ortak noktaları, söz konusu kültürel devrimin 1) Avrupa'da ve sadece Avrupa'da gerçekleştiği, 2) nedenlerinin Avrupa'ya ait tarihî gelişmeler olduğu ve 3) sonuç olarak Avrupa'nın dünya karşısındaki üstünlüğüne içkin olduğu şeklinde özetlenebilir.

Kültürel devrim fikrinin Avrupa-merkezciliği de ayrıca tartışılabilir, ki Irkların Eşiğinde bölümünde (1.7.) Avrupa-merkezcilik meselesine belli oranda yer vereceğiz. Bizi şimdilik asıl ilgilendiren, tanımı ve genel görünümü sunulan kültürel devrimin süreçsel oluşumu ve bunun devlet-kültür ilişkileriyle etkileşimi. Bu nedenle de olguyu yoruma öncelememiz gerekiyor. Somut durumda, 17-19. yüzyıllar Avrupası'nda hangi gelişmeler oldu ki buna bütünlüklü bir kültürel dönüşüm ve hatta devrim denebiliyor? Maddeler halinde sıralamak gerekirse:

1) Din üzerinde devlet denetimi ve sekülerleşme:

Erken modern dönem Avrupa'sı, Papalığın ekümenliği altında bin yıldır devam edegelen yekpare dinî cemaat olma özelliğini kaybetmişti. Katolik Kilisesi'nin değer,

norm, ritüel ve estetik, kısacası kültür üzerindeki denetimi yerini "ara yerlerde işleyen" (Mann, 2012, s. 43) bir iletişim ve söylem çokluğuna bırakmıştı. Monarşiler ve yeni yeni palazlanan piyasa, henüz iletişim araçları üzerinde tam bir denetime sahip değildi; bu yoldaki gayretleri daha sonra meyve verecekti.

İlk defa İngiltere, VIII. Henry'nin keskin politikaları nedeniyle Papalık denetiminden çıkarak din-devlet ilişkilerinde durumu tersine çevirdi ve Anglikan Kilisesi'nin kuruluşu sayesinde dini devlet denetimi altına aldı. Böylece Papalığın yaygın denetim aracı olan vaaz kürsüsü (Hill, 2015, s. 142) Kral'ın çıkarına hizmet eder hale getirilmiş oldu. Ayrıca, "Kral'ın Kilise üzerindeki otoritesi Kral'ın Parlamento üzerindeki otoritesi haline de geldi" (s. 56). Kilise üzerindeki Kral otoritesi, Krallığın ilga edilip Cumhuriyet'in ilan edildiği 1642 İngiliz Devrimi'nde Anglikan Kilisesi'nin tüm gücünün kırılmasıyla bambaşka bir boyuta taşındı. Devrim ya da İç Savaş'ın sonunda Kraliyetle birlikte Anglikan Kilisesi de *restore* edildiyse de ikisi de Parlamento'nun üzerinde olamayacaktı artık.

16-17. yüzyıl İngiltere'sindeki bu sert değişimler Avrupa'nın tümünde görülmediyse de küçüklü büyüklü devletler üzerindeki Papalık denetimi tedrici olarak gevşiyor ve kırılmalara uğruyordu. Mesela Fransa, Katoliklikte ısrar etmiş olmakla birlikte, 18. yüzyılın ortasından sonra mülk sahiplerinin kilise devamlılığı ciddi oranda düşmüştü. "Birçok başpiskopos (1780'lerde devletin iki önemli bakanı dahil) artık Tanrı'ya inanmıyordu" (Mann, 2012, s. 188). 18. yüzyıl Fransa'sı, Kilise-Monarşi ittifakının iki tarafının birlikte çözülüşüne tanıklık etti.

Almanya ise birçok konuda olduğu gibi, din-devlet denetim savaşını da ancak ulusal birlikten sonra, Bismarck'ın meşhur *kulturkampf*'ıyla nihayete erdirecekti.

2) Eğitimde reform:

Protestan Reformasyonu, içerdiği teolojik tartışmaların ötesinde, Katolik Kilisesi'nin kültürel iktidarına yönelik bir meydan okuma olarak da yorumlanabilir. Protestanlık hem okuryazarlığı tabana yaymada ciddi iş gördü (Burke, 1996, s. 283) hem de monarşilerin hoşgörüsü veya desteğiyle Avrupa'nın birçok bölgesinde pıtrak gibi açılan Protestan kiliseleri birer okul olarak da çalıştı. Protestanlığın ulusal dillerin gelişiminde de rolü olmuştur. Anadilde ibadet fikri, çok kere monarşilerin de

işine geliyordu. Fransa'da ise Katolik Kilisesi'ne rağmen Fransızca, özellikle XIV. Louis döneminde Grekçe, Latince ve İtalyancaya üstünlüğünü ilan etmekten geri durmayacaktı.

Elbette sistematik okullaşmanın ortaya çıktığı 19. yüzyıl öncesinde formel eğitim henüz seçkinlere hitap ediyordu. Fakat mesela 16. yüzyıl İngiltere'sinde Katolik Kilisesi'nden Anglikan Kilisesi'ne geçen dil okulları (*grammar schools*) artık sadece rahip yetiştirmiyordu; toplumun orta ve üst kesimlerinin çocuklarını hep birlikte okutmaya başlamıştı bile. Bu okullar "tüccar ve beyzadelerce kurulan vakıflar tarafından destekleniyordu" (Hill, 2015, s. 62). 1600 yılına gelindiğinde on bir tanesi Londra'da olmak üzere İngiltere'de toplam 360 dil okulu bulunuyordu (Walker, 1984, s. 267). Bu okullar, 1870'de yürürlüğe giren İlkokul Eğitimi Kanunu ile eğitim tabana yayılana kadar devletin eğitim konusunda aldığı en önemli tedbir olma özelliğini korudu. Zira, 17. yüzyılda İngiliz Devrimi'ni (İngiltere İç Savaşı) müteakip gerçekleşen Restorasyon, ücretsiz devlet okullarını monarşiye bir tehdit olarak görüp kapatmıştı.

Reformasyon'un anavatanı durumundaki Almanca konuşulan bölgelerde ise ilk devlet okulları Martin Luther ve tilmizi Philip Melanchton'un çağrıları ve hazırladıkları planlar üzerine daha 16. yüzyılda Magdeburg ve Saksonya'da açıldı. Bu okulların finansmanı için emlak vergileri ile başka vergilerin kullanılması (Walker, 1984, s. 266) da devletin eğitimi merkezîleştirmesi yolunda belirleyici bir adım oldu. Bu Protestan okulları Prusya "okullaşma devrimi"ne temel oluşturmuştur (Schleunes, 1979, s. 315). Prusya, *Gynasium* adı verilen yüksek öğrenim öncesi klasik müfredata sahip ikinci kademe devlet okullarını açarak seçkinlere, *Volksschule* denen ilkokullarla da halkın çocuklarına eğitim fırsatı sunuyor; diğer yandan onları Prusya devletinin görevli birer unsuruna dönüştürmeyi amaçlıyordu. 1837'ye gelindiğinde Prusya'da 6-14 yaş kategorisindeki çocukların %80'i okullaştırılmış durumdaydı (s. 317).

Özetle, Batı Avrupa'da kitlesel okullaşma yolunda 16. yüzyıldan itibaren birtakım adımlar atılmış olmakla birlikte; halkın tamamına yönelik, ücretsiz, klasik-hümanist ve teknik müfredat (bilhassa ulusal dil ve aritmetik dersleri) sunan, aynı zamanda

seküler ahlaki bir yönlendirmeyi hedefleyen devlet okulları üzerine kurulu ulusal eğitim sistemleri 19. yüzyılda geliştirilebilmiştir.

3) Sanatın dönüşümü:

Rönesans İtalya'sında ortaya çıkarak tüm Avrupa'ya yayılan ve 18. yüzyıl başında XIV. Louis'nin Fransa'sında zirvesine ulaşan klasik sanat üslubunun çöküşü zirveye çıktığı anda bile içten içe başlamıştı. Bu çöküş, bazı sanat tarzlarında olduğu gibi sanatsal formun deformasyonu, başka deyişle çırakların ustaları kadar ustaca eserler verememesinden çok, rakip bir sanat tarzının hakimiyet kazanmaya başlamasından kaynaklanmıştır (Hauser, 1984, s. 17). Başka deyişle, saray törenselliği yerini burjuva işlevciliğine (Blanning, 2002, s. 7), genel anlamda Romantizme bırakmıştır.

Sanatı özellikle güçlü kişi ve kurumlarca finanse edildiğinde oluşum, biçim ve hedefleri kendine içkin, tümüyle özerk bir kültür kurumu veya etkinliği olarak göremeyiz. Sanat, muhalif veya muvafık olması fark etmeksizin, hemen daima güç ve temsille ilgili olmuştur. Kültürün nesnel estetik yönünü ifade eden sanat, birçok durumda iktidarın kendini ifade etmesinin araçları arasında yer alır. Bilhassa erken modern dönem Avrupa'sının mutlak monarşileri, sanatı kralın ulusun tamamı üzerindeki hegemonyasını ifade eder bir hale soktular. Bu çerçevede kral, aynı zamanda diğer uluslar-krallar karşısında kendi ulusunun mutlak temsilcisi rolünü de oynuyordu. Avrupa devletleri arasındaki savaş ve rekabet, saray sanatı üzerinden devam ettiriliyordu. "Tören, sanat ve mimari tamamen kendini öne çıkarma araçları olarak, savaş ve diplomasinin başka araçlarla sürdürülmesi olarak görülebilir"di (Burke, 1992, s. 65).

Öte yandan, kral-ulus ilişkisi mükemmel ve nihai olmaktan gayet uzaktı. XIV. Louis, Paris'i terk ederek 20 bin aristokrat ve hizmetkarla birlikte Versailles'a kapandığında Fransız toplumunun "rahipler, askerler, resmi görevliler, tüccarlar ve yerel hizmetkarlardan oluşan bir minyatür"ünü ve aynı zamanda "devletin payitahtını" (Blanning, 2002, s. 36-37) icat ettiği için mutluydu belki de. Ne var ki Paris'le Versailles, sarayla kamu arasında oluşan mesafe kraliyet ihtişamının yerini burjuva canlılığının almasıyla (s. 104) birlikte saray sanatının düşüşünü perçinlemiştir.

Klasik barok ve rokoko üsluplarının çöküşüyle eş zamanlı olarak Avrupa şehirlerine yayılan erken Romantizm ise ulusçulukla birleşerek sonraki iki yüzyıl boyunca etkinliğini bir şekilde devam ettiren sanat devrimi hüviyetini kazanacaktı. Romantizm ister burjuvazinin "aristokrasiden bağımsız olarak kendine adına konuş"ması (Hauser, 1984, s. 61) veya ulusçuluğun sanatsal ifadesi olarak ele alınsın, her durumda Klasisizme oranla daha ucuz, yayılmaya ve kullanılmaya daha elverişliydi. Ayrıca Romantizm sıradanın, doğal ve spontane olanın, dinî ve törensel olmayanın övgüsünü içeriyordu. Klasisizmde duvar resmi, heykel, park-bahçe düzenlemesi ve mimari öne çıkan türlerken Romantizmde portre ve manzara resmi ile şiirin esas türler olması yayılmasında, her ideoloji ve yaşam biçimiyle diyalog kurmasında etkili olmuştur. Özellikle yerelliği öne çıkarmasıyla, Romantizm, kültürün ulusallaşmasına kritik bir katkıda bulunmuştur.

Yukarıda söz ettiğimiz olgular, Avrupa kültür devrimi veya dönüşümünün Hıristiyan ekümenliğinden ulusal kültürlere doğru bir seyir izlediğine işaret eder. Kültür üzerindeki Kilise denetimi yerini din, eğitim ve sanat gibi etkinliklerin kurumlaştırılması ve yerelleştirilmesi yoluyla devlet ve piyasa denetimine bırakmıştır. Süreç, "Fransız Devrimi döneminde yasal olarak icra edilen toplumsal kontrol"le (Hodgson, 2018, s. 134) modern çerçevesine kavuşmuştur. 1870'lerde gerçekleştirilen ulusal eğitim reformlarıyla birlikte ise, kitlelerin çocuk yaştan itibaren devletin ulusal kültür anlayışı çerçevesinde yetiştirilmesini kural haline getirmiştir. Bu anlamda kitlesel ilköğretim, 20. yüzyılda gerek ulus-devletlerin gerekse UNESCO ve CULT gibi uluslararası yapıların benimseyeceği kültür politikalarının da hem öncelidir hem de kitlelerin bu politikaların tinsel içeriğine hazırlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir.

Kültürel devrim adı verilen sürecin devletin kültüre müdahalesine fırsat sağlayan çıktılarından biri de kültür piyasasıdır. Kültür piyasasının temeli ve görünen yüzü ise kilise ile devletin kitlelere okuma yazma öğretmedeki ısrarlı tutumudur. Kitlesel okuryazarlık aynı zamanda sömürgelere kültür ihracının da en önemli vasıtasıdır. Bundan sonraki alt bölüm buna hasredilmiştir.

1.3. Piyasa ve Okuryazarlık

Okuryazarlığın kitleselleşmesi, başka deyişle Hıristiyan skolastizmine ve aristokrasiye özgü bir kültürel üstünlük aracı olmaktan çıkıp mümkün olduğu kadar çok sayıda kişinin hümanist, teknik ve ahlaki yönden yetiştirilmesinin bir aracı haline gelmesi, 19. yüzyıl sonuna ait ulusal eğitim reformlarından çok daha önce başlamış bir süreç. Protestan Reformasyonu'nun, kitleleri Püriten birer Hıristiyan olarak yetiştirme ülküsü, Rönesans Klasisizminin Grek-Roma pagan kültürlerine ilgisiyle birleşince ortaya toplumsal açıdan karma bir yapının çıkması mukadderdi. Protestanlığın okuryazarlığı tabana yayma çabasının altında insanlığı İncil'deki gerçek İsa'yla buluşturma ve Püriten ahlakını yayma gibi ideolojik bir motivasyonun olduğu yeterince açıktır. İşin ilginç tarafı, laikler halkı eğitmek konusunda şüpheciydi. Mesela Voltaire, çocukların çoğuna okuma yazma öğretmemek gerektiğine inanıyordu (Burke, 1996, s. 283). Reformistler ise okuma yazma öğretiminde daimi seferberlik halindeydiler.

Öte yandan, matbaada bolca İncil ve ilmihal basıp köylere kadar bunları ulaştırmanın bir bedeli vardı. Zira "teknolojinin potansiyeli asla bütünüyle denetlenebilir bir potansiyel değildir. Bir kişiye İncil okumayı öğretmenin, radikal bir yayını okumasına da imkan sağlamaksızın, yolu yoktur" (Williams, 1993, s. 109).

Protestan Reformistlerinin halkın düşünce biçimi ve değer yargılarını gerçek Hıristiyanlık adına değiştirme, daha doğrusu düzeltme (Burke, 1996, s. 235) şevkiyle okuryazarlığı zanaatkar ve köylülere kadar genişletme gayretkeşliği bir noktaya kadar etkili olabilmiştir. Bugünkü anlamıyla okuryazarlığın gelişmesi farklı iki amile daha bağlı olarak ortaya çıktı: ticari yayın piyasasının doğuşu ve 19. yüzyıl eğitim reformu. Eğitim reformundan kısaca söz etmiştik; şimdi yayın piyasasına biraz daha yakından bakalım.

İncil ve ilmihal yayıncılığı 16. yüzyıldan itibaren yaygınlık arz etse ve başarısını kapitalist matbuat tarzına borçlu olsa da (Anderson, 1993, s. 54-56), piyasa anlamı belirsizdir. Protestan-Katolik rekabetinin motive ettiği dinî-ahlaki eser yayıncılığının yanı sıra okuryazarlığı kitleselleştiren başka amiller de vardı: askeriye (Emir ve haritaların okunması için subay ve astsubaylara okuma yazma öğretildi.), bürokrasi

(Yüksek bürokrasi kendi eğitim imkanlarına sahipti.), ticaret (Tüccarlar sözleşme ve faturaları okuyabiliyordu.), hukuk mesleği (Hukuk, devletle ticaret arasındaki arayüzü oluşturuyordu.), üniversiteler (18. yüzyılda büyük bir hızla yayıldılar.), müdavim mekanları (Akademi, kulüp, kütüphane, salon, meyhane ve kahvehane, hatta perukçular ve berberler dahi müşterileri için gazete dergi bulunduruyorlardı.) (Mann, 2012, s. 45).

Gerçek yayın piyasası 18. yüzyılda şehir nüfusunun artışı ve ticari kapitalizmin yükselişiyle birlikte (Burke, 1996, s. 275) seküler yayınların, bilhassa edebiyat eserlerinin "yeni ve düzenli" (Hauser, 1984, s. 51) bir okuyucu kitlesine kavuşmasıyla mümkün olabildi. Aynı yüzyılda okuyucuyla buluşan gazete ve dergilerse okuryazarlığın burjuvaziye yayılması için pratik birer araç hükmündeydi (Mann, 2012, s. 45).

Burada sözü edilen yayın veya genel anlamda kültür piyasasının tamamen serbest, son kullanıcı talebinin yazı ve kültür arzıyla tatmin edildiği ideal-tip liberal kapitalist piyasa olduğu düşünülmemeli. Politika, başından itibaren kültür piyasasına mündemiçti. Kitlesel okuru heyecanlandıran *Robinson Crusoe* ve *Gülliver'in Seyahatleri* gibi romanlar salt edebi zevk uğruna yazılmış metinler değildi. *Gülliver*, dönemin İngiltere'sine yönelik bir siyasi taşlama (Hauser, 1984, s. 54) yahut "Aydınlanma'nın içeriden bir eleştirisi" (Eagleton, 2018, s. 22); *Robinson* ise "Batı'yı Batı, burjuvayı burjuva kılan (...) sömürgecilik deneyiminin öyküsüdür" (Coşkun, 2003, s. 72).

Piyasa, 18. yüzyıl boyunca diğer mal ve hizmetlerde olduğu gibi kültürel ürünler açısından da büyük bir genişleme yaşadı. Kitaplar kadar süreli yayınlar da taşra şehirlerine kadar ulaşabiliyordu (Mann, 2012, s. 113). Ayrıca ücretli kütüphane ve okuma kulüpleri de üyelerine kitap-dergi kiralayarak piyasayı daha da genişletti.

Okuryazarlık ve kültür piyasasıyla devletin ilişkisine bakıldığında 18. yüzyıldaki oluşumların etkisini 20. yüzyılın planlı kültür politikalarına kadar devam ettirdiği söylenebilir. İngiltere'de piyasa, Almanya'da devlet baştan itibaren belirleyici olmuştur. Fransa ise bu iki yolun karması denebilecek bir usul benimsedi (Mann, 2012, s. 46).

Piyasa, okuryazarlığın sınırlarının devletin sınırlarını aşmasına yardım etti (Mann, 2012, s. 265). Bu da sivil toplum ve kamusal alanın uluslararası bir varlık kazanmasına temel oldu. Avrupa çapında uluslararası kültür piyasası, yeni fikirlerin ulus-aşırı yayılımında taşıyıcı rolü oynadı. Aydınlanma'nın içerdiği din-bilim, kültür-doğa, kapitalizm-devletçilik, evrensellik-yerellik gibi zıt fikirler siyasi kurumlardan ziyade piyasa aracılığıyla ülkeden ülkeye taşındı. Taşınan fikirler arasında ırk, ulus ve sınıfa dair olanları da hacimli bir katalog oluşturuyordu. Kitlesel okuryazarlık ve kültür piyasası, kültürel eşiğin genişlemesi sayesinde Avrupa'yı (giderek Batı'yı) dünyanın geri kalanından ayıran manevi sınırı belirleme eğilimini daima içinde taşımıştır.

Avrupa'nın kültür ihracı her zaman cebir yoluyla gerçekleşmedi; birçok durumda kültürel malların cazibesi, diğer deyişle kültürel üretim, satış, pazarlama, propaganda, kültürel diplomasi vb. *yumuşak* stratejiler ön planda olmuştur. Rönesans sanatından Hollywood filmlerine kadar çok sayıda kültür ürünü içerdikleri söylem ve mesajdan daha geniş bir anlama da sahiptirler: *Made in the West*; yani bunlar Batı kültürünün ve sadece Batı kültürünün ürünleridir.

Öte yandan, kitlesel okuryazarlık teknolojisinin Avrupa dışına taşınması öncelikle sömürgecilik ve misyonerlik yoluyla gerçekleşmiştir. Özellikle İngiltere ve Fransa, sömürgelerindeki siyasi ve ekonomik çıkarlarını geliştirmek amacıyla sistematik okullaşma yoluna gittiler. Bu sömürge okulları, hedef ve kapsamları zaman ve mekana göre farklılıklar arz etmekle birlikte, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelere yönelik kültürel yaklaşımını ele verir tarzdadır. Fransa, *l'École des Otages* (Sömürge Okulu) denilen ve Senegal'deki kabile şeflerinin çocuklarını yerel yöneticiler olarak yetiştirme amacına matuf okulların kurulduğu 1855 tarihinden sonra açık, ondan önce misyonerlik faaliyetleri yoluyla örtük olarak, asimilasyon politikası yürütmüştür (Kamara, 2005, s. 105-106).

İngiltere ise asimilasyondan ziyade kültürel adaptasyon ve anavatandaki kurumlarla sömürgelerdeki kurum ve ilişkileri uyumlulaştırmaya, ayrıca hem İngiliz değerlerine hem yerel kültüre uyum gösterebilen sömürge memurları yetiştirmeyi benimsemiş kabul edilmiştir (Clignet ve Foster, 1964, s. 191). Yerel farklılıklara uyum zorunluluğu ve anavatanda gerçekleşen politika değişikliklerinin etkisi gibi

nedenlerle Fransa'nın asimilasyondan adaptasyona, İngiltere'nin ise adaptasyondan asimilasyona geçiş yaptığı durumlar da olmuştur (a.y.). Öte yandan, 20. yüzyılda Avrupa devletleri sömürgelerinin doğal kaynaklarını doğrudan istismara yöneldiği ve özellikle Afrika'nın jeopolitik önemi I. Dünya Savaşı'ndan sonra arttığı için, öğretmen, çevirmen ve yerel yöneticileri hedefleyen dil ve edebiyat merkezli eğitim yerini sanayi, tarım ve hizmet sektörlerinde çalışabilecek geniş kadroların yetiştirilmesini hedefleyen daha teknik bir eğitime bırakmıştır (Kamara, s. 106; Clignet ve Foster, s. 193).

Sömürgelerde kitlesel okuryazarlığın sömürgecilerin dilinde yaygınlaşması, sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonraki süreçler için de bazı imalar içermektedir. Bhabha'nın (2016) "sömürgeci gücün en ustaca teknolojilerinden biri" (s. 209) dediği sistematik İngilizce öğretimi (tıpkı benzeri-rakibi Fransızcanın durumunda olduğu gibi) eski sömürgelere yönelik asimilasyon-adaptasyon politikalarının sömürge sonrası dönemde de devam etmesinde önemli bir temel sağlamıştır. Sömürge kökenli öğrencilerin Avrupa üniversitelerine veya sömürge ülkelerinde Avrupa modeline göre inşa edilmiş üniversitelere kabulüyle birlikte, sömürge sonrası dönemde Avrupa ile eski sömürgelerin ilişkisini sürdürecek yönetici ve burjuva seçkinlerin yetiştirilmesi sağlanmıştır (Kamara, 2005, s. 107). Sömürgecinin diliyle eğitimin devam etmesi misyonerlik faaliyetleriyle birleşerek eski sömürgelerin vatandaşlarının Hıristiyanlaştırılmasına yardım etmektedir. Üçüncü bir ima, Fransızca veya İngilizce eğitimin Institut Français ve (karakteristiklerini bu çalışmanın 3. bölümünde inceleyeceğimiz) British Council gibi propaganda/kültürel diplomasi kuruluşlarının etkisini artırmasındaki rolüyle ilgilidir. Bu tarz kuruluşların yerleştiği ülkelerdeki yüksek öğrenim gören kesimi hedeflemesi ve finansmanını çoğunlukla dil öğretiminden sağlaması, Bhabha'nın (2016) söz ettiği kültürel teknolojinin ustalığı hakkında şüpheye yer bırakmamaktadır.

Sömürgecilik yalnızca hedef ülkedeki kültür algısını dönüştürmekle kalmamış; kendisi de mesela misyonerliğin Hindistan'daki başarısızlığı (Bhabha, 2016, s. 203-235) sonrasında Hıristiyan ethosunu terk ederek seküler bir ruh haline bürünmüştür. Stokes (1960) sömürgeci özne için bir kimlik göstergesi olan çalışma misyonunun

19. yüzyıl başlarından itibaren sekülerleştirici bir etki yaptığını ileri sürer (Bhabha, 2016, s. 239). Sömürgeciler için çalışmalarını takdir edecek otorite Tanrı değildi artık; onlar, İngiliz İmparatorluğu'nun müminleriydi. "Dinî hislerin nesnelere transferi" (Stokes, 1960, s. 25), Püritenlere ait insan-merkezci din anlayışı sayesinde gerçekleşiyordu. "Dünyevi işler mükemmel bir şekilde yerine getirilmeli; toplum da buna göre organize edilmeli"ydi (s. 28). Gerçek din, İngiliz emperyalizmine hizmetti (s. 29).

Sömürgecilik zihniyetindeki bu dönüşüm, dinî hislerden seküler amaçlara bu yöneliş; Batı Avrupa'daki genel ideolojik manzarayla da uyumludur. Bundan sonraki alt bölümde dinden sekülerliğe geçişin aracıları olarak kültür piyasası ve kamunun gelişmesine değinilecektir. Alt bölümün çalışmamızın genel anlatısı içindeki stratejik hedefi ise kamusallaşma, sekülerleşme ve piyasalaşmanın devletin sistematik kültür yönetimine geçişi için uygun bir ortam sağladığına işaret edebilmektir. Son olarak, kültür yönetiminde bürokrasinin etkisi ve bütün bu gelişmelere yönelik entelektüel itiraz söz konusu edilecektir.

1.4. Estetik Özerklik ve Kamu

Avrupa'da kültür kavramının tarihî doğumuna dönersek; 18. yüzyılda ortaya çıkan kültür piyasasının taşıdığı fikirlerin başında akıl ve bilimin üstünlüğü gelmekteydi. Akıl ve bilimin üstünlüğü fikri soyut bir fikir olmanın ötesinde, son derece pratik nedenlerle de ortaya çıkmıştı. 17-18. yüzyıllarda Batı Avrupa ülkelerindeki sosyokültürel dönüşüm, dinî örgütlenmeden ekonomik ve siyasi etiğe doğru bir kayma olarak tarif edilebilir (Certeau, 1988, s. 147). Dinden etiğe doğru bu kayma, zihinsel faaliyetlerin referans çerçevesini değiştirmiştir. Aydınlanma'dan önce de inanç ve düşünceye ilişkin sert tartışmalar hakimdi. Fakat bu tartışmaların tamamı dine verilen referanslarla yürütülmüştür. Reformasyon'dan sonra Katolik-Proteston bölünmesi, kilise mensubiyetini göreceli hale getirerek bu referans çerçevesini çatlattı (Certeau, s. 149). Aydınlanma ile birlikte de çerçeve dağılmış oldu.

Hıristiyan ekümenliğinin 17-18. yüzyıllardaki dönüşümlerin sonucunda kültürel iktidarı kaybetmesi, zihinsel faaliyet kadar toplumsal düzeni de etkilemiştir. Rousseau ve Voltaire gibi Aydınlanma filozoflarının dinden ayrı ve ondan üstün, aynı zamanda tüm insanlığa teşmil edilebilecek, zira insan vicdanının eseri saydıkları ahlak, dinin yerini entelektüel seviyede alsa bile bunun toplumsal anlamı ve somut otorite karşılığı belirsizdi. Dini yüzyıllarca Kilise çekip çevirmişti; peki şimdi, 18. yüzyılın sonunda, modernitenin başlama çizgisinde ahlaki otorite kimde olacaktı?

Ateizm, büyücülük ve mistisizm 17. yüzyılda ortaya çıkma biçimleriyle (ateizm serbest düşünceli [*libertine*] büyük şehir yazarlarına aitti; büyücülük şehirlerin kenar mahallelerinde ortaya çıkmıştı; mistisizme ise daha çok taşralı entelektüellerde rastlanıyordu) Kilise'nin toplumu bir arada tutma becerisini kaybetmesinin erken semptomları olarak görülebilir (Certeau, 1988, s. 153). Fransa Krallığı'nın bu üç akımı da yasaklaması, dini savunma refleksinden ziyade devlet politikası olarak anlaşılmıştır. Zira, toplumsal referans çerçevesi artık din değil siyaset ve ekonomiydi. Devlet kendini dinden çok bilim, felsefe ve ekonomik fayda aracılığıyla, Kilise üzerinden değil Akademi üzerinden ifade eder olmuştu. Akademi'nin hedeflenen işlevi ise edebiyatçıların devlete hizmet etmesini sağlamaktı (s. 154-155).

Eski Rejim dahilindeki bu politika değişikliği, Kral'ı ülkenin tek hakimi kılma amacına matuf görünse de kurumsal dönüşüm monarşinin güçlenmesiyle değil Devrim'le sonuçlandı. Esas önemli nokta, tıpkı İngiltere'de olduğu gibi Fransa'da da Monarşi-Devrim-Restorasyon süreçlerinde (iki ülkede yüzyıl arayla da olsa) toplumsal bütünlüğün sağlanması ve siyasetin meşrulaştırılması vazifelerini ruhbandan çok seküler entelijansiyanın yerine getirmiş olmasıdır.

Okul kilisenin yerini alırken Katolik amentüsü de "nezaket, itidal, tahammül, hijyen, rekabet ve medeniyet" (Certeau, 1988, s. 159) gibi yeni davranış ölçülerine yer açmak zorundaydı. Bu davranış ölçüleri eskiden olduğu gibi şövalye, rahip ve keşişler tarafından değil Versailles ve müttefiklerince, yani iç içe geçmiş aristokratlar (mülk sahipleri) ve burjuvalar (tüccarlar), bir başka deyiyle merkantilist ekonominin yükselen tabakalarınca temsil ediliyor ve topluma sunuluyordu. Böylece

Hıristiyanlık, ilerlemenin sancağı altında "etiğe, daha geniş anlamda kültüre dönüş"türülmüş oldu (s. 178).

Yeni ahlakın, somut ifadesiyle yeni davranış tarzlarının toplum geneline, en azından şehir nüfusuna yaygınlaştığı ortama "kamusal alan" (Habermas, 1995) veya sadece "kamu" (Blanning, 2002, s. 106) denmektedir. Modern kamunun ilk örneği, Fransız Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi'nin düzenlediği, "Salon" adı verilen yıllık sergilere devam eden kitledir. 18. yüzyılın ikinci yarısı boyunca sayısı 15 binden 30 bine çıkan (s. 107) bu kitle, aynı yüzyılın başında beliren İngiliz okur kitlesiyle birlikte kültür eserlerini satın alma gücü olan, okuryazarlık sayesinde belli seviyede bir estetik yargı gücünü ele geçirmiş ve bir parçası olduğu kamu aracılığıyla politik görüş alışverişinde bulunabilen modern tüketicinin de ilk örneğidir.

18. yüzyıl Avrupa'sında "büyük bir kültürel güç" (Blanning, 2002, s. 111) olarak ortaya çıkan kamunun temel iletişim aracı matbuattı. Matbuat, kamunun iletişimini sağladığı oranda devletin vatandaşlarına yönelik denetiminin de aracı haline gelmiştir. Matbuat kamusunun temeli ise resmi eğitim sayesinde kitlelere yayılan okuryazarlıktı. Resmi eğitim, diğer deyişle sistematik okullaşma, ülkelerin farklı bölgeleri arasında standartlaşmayı sağlayarak devletlerin 1) merkezîleşme, 2) kaynaklarını maksimize etme hedeflerini gerçekleştirmesine katkıda bulunmuştur (s. 117). Resmi eğitimdeki bu standartlaşma 1) kitlelerin eğitilmesinin devletin görevi olduğu düşüncesini kesinleştirdi, 2) seküler bir öğretmen kadrosunun yetiştirilmesini sağlayarak ruhbanın etki alanını özel hayata kadar daralttı, 3) eğitim müfredatını devletin pratik hedefleri doğrultusunda modernize etti ve 4) bürokrat, tüccar ve sanayicilerin yanı sıra işgücünü de eğiterek ekonomik gelişmeyi destekledi (s. 118).

Matbuat ve okulları hem destekleyen hem de bir anlamda zorunlu kılan önemli bir gelişme, Avrupa'nın 18. yüzyılda katlanarak artan sömürge ticareti oldu. Çin altını, Brezilya madenleri vb. sömürge gelirleri sayısı ve nüfusu gittikçe artan şehirlerdeki büyük tiyatro ve opera binalarının temel harcı durumundaydı. Bu durumun Avrupa orta sınıflarını ekonomik ve politik olarak özgürleştirirken Amerika kıtasında köleliği tırmandırması kültürel bir ironidir. 1789 devrimcileri özgürlük, eşitlik, kardeşlik nutukları atarken Fransız sömürgelerinde yüzbinlerce köle kırbaç zoruyla çalıştırılıyordu. Fransız Batı Hint Adaları'ndaki Afrika kökenli kölelerin sayısı 18.

yüzyıl ortalarından 1789'a kadar 40 binden 500 bine çıktı (Blanning, 2002, s. 119). Avrupa'da ise sömürgeler sayesinde elde edilen refah, şehirleri kalabalıklaştırıyordu. İngiltere'de şehirlerde yaşayan nüfus 1700-1800 yılları arasında toplam nüfusun 1/6'sından 1/3'üne çıkarken; aynı oran Almanca konuşan bölgeler için yüzde 12'den 24'e, Fransa'da ise 16'dan 19'a gerçekleşti (s. 124).

Matbuat, piyasa sayesinde kamuyu güçlendirirken devleti zayıflatmış değildir. Fransa'da sansür yeni kamusal hayatın bir gerçeğiydi. Sansürün çağdaş kültür politikaları açısından bugün bize tanıdık gelen iki hedefi vardı: 1) Kamu düzenini sağlamak, 2) yazarların telif haklarını güvence altına almak (Blanning, 2002, s. 138). Devlet yapıları arasındaki farklar, matbuatla ilişkilerde de karşımıza çıkar. İngiltere ve Hollanda'da siyasi kurumlar Fransa ve Almanya'daki gibi tek merkezde toplanmış değildi. Bu iki ülkede, Fransa'daki gibi katı bir sansür hiç uygulanmadı. Fakat aynı İngiltere'de Parlamento, I. Dünya Savaşı ilan edilir edilmez üç gün gibi kısa bir süre içinde Krallığın Müdafaası Hakkında Kanun'u (*Defence of the Realm Act*) çıkararak matbuatı ve posta hizmetini tamamen hükümet kontrolüne alacaktı.

Devletin matbuata, esas olarak kamuya müdahalesi için kritik gelişmelerden biri de 19. yüzyıl sonu ile 20. yüzyıl başında kurumsallaşan propagandadır. Fransa 17. yüzyıldan itibaren Kraliyet'e ait yayınlar yapagelmişti. Ne var ki, özellikle günlük gazete ve 20. yüzyılda ortaya çıkan görsel-işitsel medya üzerinden yapılan propaganda, XIV. Louis'nin bastırdığı gazetelerin yayım tarzına oranla daha karmaşık, profesyonelleşmiş ve uluslar arasında sürekli savaş mantığına odaklanmış olma özelliklerini haizdir. Kültürün siyasi araç olarak kullanılması konusunda ise erken modern dönem monarşileriyle modern ulus-devletler arasında bir devamlılık olduğunu vurgulamamız gerekir. Daha doğrusu, monarşi, kültürü finanse etme, yönetme, denetime tabi tutma konularında ulus-devletin öğretmeni olmuştur.

Öte yandan, monarşinin kültürü siyasi araç olarak kullanmasının belli bir sınırı vardı; hem maddi hem manevi bir sınır. 1789 Devrimi sonrasında ortaya çıkan merkezî, kolektif ulus idaresince meşrulaştırılan, genel toplum çıkarı mefhumuna yaslanan, monarşiye göre kamusal alana daha çok müdahale eden ve kesinleşmiş maddi ve manevi sınırları dahilinde tam bir sistem olarak işlediği düşünülen modern devletin (Bhambra, 2015, s. 121), vatandaşları üzerinde denetimi sağladığı asıl ortam

okullardı. “Eğitim sadece (...) ulusal kimliğin ‘inşası’ için değil aynı zamanda yeni koşullara hizmet ettiği için de gittikçe önemli addediliyordu. Bu koşullar ‘artık yerel değil ulusal olan; kentli ve modern’ koşullardı” (s. 123).

Kitlesel medyanın gücü, tekniğin imkanlarıyla iyiden iyiye geliştiği ve yayıldığı 20. yüzyıl başında entelektüel çevreler için bir tedirginlik konusuydu (Jowett ve O’Donnell, 2012, s. 101). Entelektüellerin medyaya güvensizliğinin altında halkın duygusal olarak manipüle edilmesi ihtimali yatıyordu. Kamunun gazete-kitap okuması, sergi ve konserlere gitmesi 18. yüzyılda bir aydınlanmışlık göstergesi kabul edilirken iki yüzyıl geçmeden ortaya çıkan bu şüphe, kültürün özerkliği problemini doğurmuştur. Daha önce kitlelerin zihinsel gelişimini sağlayacağı düşünülen kültür, şimdi aynı kitlelerin zihinsel manipülasyonunun aracı olarak görülüyordu.

Kültürün bu yeni işlevine yönelik ciddi itirazlardan biri Adorno’dan (2007) gelmiştir. Adorno, birçok popüler kültür veya medya eleştirmeninin aksine, işe kültür kavramına hücum ederek girişir; kültürün yönetilmeye elverişli olduğunu tespit eder. Adorno’ya göre, felsefeden dine, bilimden sanata, yaşam biçimlerinden zamanın ruhuna kadar birbirinden farklı ve çoğul şeylerin kültür kavramıyla ifade edilmesi, “tüm bunları bir araya toplayan, taksim eden, ölçüp biçen, organize eden bir idarî bakışı ele veriyor”dur (s. 121).

Öte yandan kültür, en azından Alman idealist düşüncesi uyarınca, yönetilemeyecek ölçüde yüce, saf ve özerk bir şeydir. Dolayısıyla, kültür planlama ile ele alınıp yönetilmeye kalkılırsa zarar görecek ve özünü kaybedecektir. Adorno, bu yaklaşımı safdil bulur; fakat kültürün yönetilmesi fikrine karşı çıkmak gerektiğinde ısrar eder. Bürokrasi, Max Weber’in öngördüğü gibi, teknik başarısı ve profesyonelliği sayesinde genişlemiş ve bütünleşik bir hal kazanmıştır; öte yandan, aynı nedenlerle, kemikleşmiş, nesneleşmiş ve kendini oluşturan insanlara yabancılaşmıştır. Yine Weber’in öngördüğü gibi profesyoneller kültür insanlarına karşı mücadelelerinde üstünlük sağlamış; bu durum hem kamusal hem özel iktidar ilişkilerine yayılmıştır. Yönetimle kültür arasında artık bir zıtlık ilişkisi vardır. Yönetim genel adına özel ile uzlaşmaz tavrını sürdürdükçe, kültür de özelin genele itirazı olmaya devam edecektir (Adorno, 2007, s. 122-128).

Kültürü adeta organik bir varlık, daha doğrusu yaşamsallığın bir ifadesi gibi algılamakta Simmel (2006) gibi düşünen Adorno, Simmel'den farklı olarak, kültürle ilgili çatışmanın bir iç-dış çatışması, kültürün kazandığı formla hayatın formsuz akışı arasındaki bir zıtlaşma değil sınıfsal çelişki olduğunu düşünür. Kültürün, Adorno'ya (2007) göre "nötrleşme süreci" (s. 133) her tür pratikten vazgeçip kendini arındırması ve böylece yönetime muhalefet etmeksizin teslim olmasını mümkün hale getirmiştir. "Kültür kavramı pratikle olan ilişkisini yitirmekle, kendisi de mekanizmanın bir momenti haline gelir" (a.y.).

Adorno'nun kültür yönetimine karşı seçkinci itirazı modern kültür düşüncesi için tipiktir. 20. yüzyıl boyunca kültür, yönetimden kaçmanın, özgürlük ve yaratıcılığın ifadesi olarak görüldü. Rönesans nostaljisi, bu seçkinci tavrı tamamlar. Rönesans, daha doğrusu 20. yüzyıl entelijansiyasının Rönesans imgesi, sadece bürokrasiyi dışlamaz. Bu imge, Avrupa devletleri arasında her birinin kendi monarşik veya ulusçu tahayyülü ile muharebe meydanına (diplomasi dahil) geldiği yüzyıllar sürmüş mücadeleleri, kapitalizm ve sömürgecilik tecrübelerini, özetle ulus, sınıf ve ırk kavramlarının tarihî süreçlerinin inkarı üzerinde yükselmiştir; bugün de yükselmeye devam ediyor.

Bundan sonraki üç alt bölümde sırayla ulus, sınıf ve ırkla ilgili mücadele ve ideolojilerle kültür kavramının ilişkisi çözümlenecektir.

1.5. Ulusal Sınırların Belirleyicisi Olarak Kültür

Ulusçuluk ideolojisinin ne zaman ortaya çıktığı, modern ulusların oluşumunun ne zaman başladığı hakkında farklı spekülasyonlar olmakla birlikte, 18. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl başı genellikle milat kabul edilir. Ulus ideasının ümmet/ekümenlik ideasının zıddı olduğu kanaati ise oldukça yaygındır.

> "Avrupa bin yıl boyunca ideolojik bir cemaat olmuştu. Değerler, normlar, ritüeller ve estetik kıta boyunca yayıldı. Tek bir Hıristiyan ekümenliği vardı, sonra Katolik ve Protestan olarak ikiye ayrıldı" (Mann, 2012, s. 43).

Reformasyon yahut Katolik-Protestan kültür savaşı, sadece bu iki kilisenin ruhbanı arasında cereyan etmedi. Çoğu durumda büyüklü küçüklü hükümdarlar

Protestanlara karşı takındıkları olumlu veya olumsuz tutumlar ve birbirleriyle giriştikleri muharebelerle Reformasyon sürecine doğrudan dahil oldular. 30 Yıl Savaşları'nı sona erdiren Vestfalya Antlaşması (1648), Kutsal Roma İmparatoru'na bağlı bölgesel hükümdarlara egemenlik bölgelerinde geçerli dinî inancı belirleme hakkı veriyordu. Vestfalya Antlaşması ayrıca, İmparatorluğun gücünü azaltırken Almanca konuşulan bölgelerdeki yerel prensliklerin özerkliğini artırmıştır (Asch, 2010, s. 82). Antlaşma'nın yol açtığı bir başka süreç de devlet kiliselerinin kemikleşmesi oldu (s. 83).

İngiltere'de devletin kiliseyi denetim altına alması, 16. yüzyılda VIII. Henry'nin Anglikan Kilisesi'ni kurması ve İngiltere'yi Papalık'tan koparmasıyla başlayıp 1640 Devrimi'nde Anglikan Kilisesi'nin kapatılmasıyla ciddi bir noktaya ulaştı. Kilise tekrar açıldıysa da 1689'da ilan edilen Hoşgörü Yasası sayesinde muhalif Protestanlara ibadet özgürlüğü tanınmasıyla Kilise tekeli tamamen ortadan kaldırılmış oldu.

Fransa ise dinin referans çerçevesi olmaktan çıkarılmasından birinci derecede sorumlu ülkedir. Monarşi, Protestanlığa geçit vermediği gibi Katolik Kilisesi'ni de boyunduruğu altında tutmuştu. Dahası hem Paris hem Versailles, yani şehir ve saray seküler klasik kültüre yataklık yaparak Kilise'nin kültürel rolünü daha da geriletti. Fransız Devrimi, ruhbanın yerine bireyin vicdanı kavramını, Kilise-Monarşi ikilisinin yerine de Cumhuriyet'i koyarak modern devletin radikal bir formunu su yüzüne çıkarmıştır. Fransa'da "Cumhuriyet laik, laiklik Cumhuriyetçidir" (Baubérot, 2011, s. 127). Anayasa Meclisi, Devrim'den kısa bir süre sonra dinî cezaları iptal etti, Protestan ve Yahudilere yönelik ayrımcılığı kaldırdı ve bireysel inanç ve ibadet serbestiyetini tanıdı (s. 128). Böylece dinî referans çerçevesi kanunen de ortadan kaldırılmış oluyordu. Devrim, bu çerçevenin yerine içi henüz tam dolmamış yeni mefhumlar yerleştirmiştir: "kamu düzeni adına" ve "ulusun emrine amade" (s. 128) vb.

Fransız Devrimi pratikte okulları, hastaneleri, doğum-ölüm ve nikah kayıtları gibi medeni ölçüleri Katolik Kilisesi'nin elinden alarak Fransız ulusu adına Cumhuriyet'e vermekle devletle tebaası arasındaki ilişkiyi gayri şahsi, sistematik ve soyut bir düzen çerçevesinde yeniden düzenliyordu. Soyutluk ulus kavramının pratik bir

geçmişinin olmamasından kaynaklanmaktaydı. Fransız ulusu tam olarak kimdi? Devrimden on yıllar sonra bile %25'i *Fransızca bilmeyen* bir nüfusa (Weber, 2017, s. 115) *Fransız ulusu* denebilir miydi?

Bu sorunu Gellner (1992) ve Anderson (1993) kültür kavramına başvurarak çözmeyi denemiştir. İlki için, ruhban ayrıcalıklarına sahip olmayan profesyonelleşmiş entelektüellerin çabalarıyla dinin yerini alan seküler kültür, modern ulusun temel harcıdır. Devlet, matbuat aracılığıyla yayılmış olan kültürü merkezileştirir. İkincisi içinse, ruhbanın yerini ulusçular almıştır ve ulus da ulusçuların tahayyül ettiğidir. Bu tahayyül matbuat yoluyla kitlelere yayılır, iktidar araçlarınca da dayatılır.

Gellner analizine bir göz atalım: Tarım toplumunda ortaya çıkan okuryazarlık, başka deyişle standart yazı dili kültürel rezervlerin oluşmasına ve merkezîleşmeye imkan sağlar (Gellner, 1992, s. 31-32). Yerel kültürler bir çoğulculuk içinde bulunduğu halde ruhbanın temsil ettiği üst kültür aynı zamanda yönetimin de kültürüdür ve yönetim ve ruhban halktan ayrışmıştır (s. 36-38). Tarımdan sanayiye geçişte ruhbanla sınırlı olmayan yeni bir okuryazarlık türü ortaya çıkar. Okuryazarlık tabana yayılmış, mesleki uzmanlaşma artmış ve aynı zamanda entelijansiya ruhban gibi sınırlı kalmayıp tüm okuryazarlara hitap edecek şekilde evrenselleşmiştir. Bu da kültür-siyaset ilişkisini kökten çözüme uğratır ve ortaya çıkan yeni durumda 1) üst kültür toplumun tamamına yayılır, 2) yönetim bu kültürü desteklemek zorunda kalır (s. 46).

Gellner analizinin temel zaafı, kültürün sanayileşmenin mantıksal sonucu olarak kendiliğinden evrenselleştiği ve belli bir üst kültürün müdahalesiz biçimde toplum geneline yayıldığı kaziyelerinden hareket etmesidir. Oysa mesela okuryazarlığın yaygınlaşma sürecinde Reformistler ile kralların sırasıyla dinî ve siyasi motivasyonla hareket ettiğinden yukarıda söz etmiştik.

Ayrıca, Gellner'in Avrupa-merkezci tutumu ortadadır. İslam ülkelerinde okuryazarlığı tekelinde tutan bir ruhban hiçbir zaman olmamıştır. Bundan dolayı okuryazarlık İslam'da "ahlaki ve teolojik bir önem"i (Gellner, 1992, s. 66) haiz bir üst kültür tabakasına mensubiyet anlamına gelmez. Tek dil (Latince) ve tek dinî

mezhep (Katoliklik) üzerine kurulu Hıristiyan ekümenliğinin aksine, İslam ülkelerinde sanayileşme öncesinde de yazı belli bir seçkinlik ve otorite yansıtmakla birlikte bu salt teolojik çerçevede değerlendirilemez. Bunun önemli nedenlerinden biri, Müslümanların yazı dili olarak gerek teolojik anlamı olan metinlerde gerekse bilim, edebiyat, iktisat, devlet idaresi vb. konulara has metinlerde çok sayıda dili kullanmış olmalarıdır. Şuubiyye hareketi daha 8. yüzyılda Farsça kullanımını bir hak müdafaası olarak öne sürmüştü bile. Türkçe ise 13. yüzyıl itibariyle Arapça ve Farsçaya eklenecekti (Gardet, 1997, s. 125).

İslam, "dinî temeli üzerinde maddi ve manevi olanı birleştiren, bazı kere 'dünyevi' kültürlerle yan yana yaşayan (…) kültür biçiminin yegane örneğidir" (Gardet, 1997, s. 111). Diğer bir deyişle, Gellner'in tarım toplumunda ruhban ekümenliği fikrinin, Avrupa'ya göre çok daha geniş bir alanı kaplayan İslam coğrafyasında geçerliği yoktu. Gellner analizi kullanılarak İslam ülkelerinin uluslaşma süreçleri açıklanamaz. Analiz, ruhban sınıfının Latince ve Katolik teolojisi üzerine kurulu ekümenliği ve sanayileşmenin sekülerleştirici tarafına yaptığı aşırı vurgularla Avrupa deneyimini dünya tarihinin merkezine yerleştirerek evrenselleştirme eğilimini yansıtmaktadır.

Çin İmparatorluğu'nda da okuryazarlık tarzı ve okuryazar çevreler Gellner şematiğine uymamaktadır. Okuryazarlığın İmparatorluk Çin'inin topraklarına yayılmasını sağlayan bürokrasi olmuştur. Çin'de "okuryazarlık becerileri yönetsel işlemlerin hem harcı hem tuğlası konumundaydı" (Herson, 1957, s. 46). "İktidar sahipleri, skalada ulusal düzeyin altında kalan yerel topluluklarla ulusal düzeyin ötesine geçen yatay tabaka veya kast arasında oluşan bir tür gerilim alanında hapsolmuşlardır" (Gellner, 1992, s. 43) hükmünün Çin tarihi açısından herhangi bir geçerliği olamaz. Gellner, bu açmazdan kurtulmak için Çin bürokrasisine ulusçuluk atfederek (s. 44) kendi temel görüşüne, yani ulusçuluğun ulus oluşumunu müteakip sanayi toplumun iç gerilimlerinin bir sonucu olarak geliştiği fikrine karşı çıkmaktadır.

Gellner'in kültürün kendiliğinden hareketi olarak gördüğü süreci, bir karşılaşmalar, karşılıklı müdahale ve mücadeleler süreci olarak görmek gerekir. Kendisini bin yıl boyunca Hıristiyan birliği olarak tasavvur eden Avrupa (en azından

Avrupa'yı bu biçimde tasavvur eden modern yaklaşımları esas alacak olursak) neden *ulus*lardan oluştuğunu fark etti ve esas önemlisi, neden bu ulusların kendi aralarında yer yer uzlaşmaz kültürel farklara sahip olduğu konusunda sessiz bir uzlaşmaya vardı?

Cevap, hangi teorik veya tarihî çerçeveyi benimsersek benimseyelim devlet, kültür ve ulusçuluk kavramları etrafında inşa edilecektir. Gellner'in kültürün kendiliğinden evrenselleşmesi fikrini esas aldığını gördük. Bu fikre göre, kültür "bütün ve nihai siyasi topluluk" (Gellner, 1992, s. 118) olarak ulusu yaratır ve devlet de eğitim sistemi sayesinde ulusun ortak zemini olan kültürü korur, merkezîleştirir ve resmi olarak yeniden üretilmesini sağlar. Aynı zamanda, "sanayi ekonomisi kültürel olarak türdeş olmayan bir toplumda kurulduğunda, ortaya çıkacak gerilimler ulusçuluğu doğuracak"tır (s. 183).

Kültür-ulusçuluk ilişkisi bakımından alternatif bir açıklama Anderson'dan (1993) gelmiştir. Anderson da Gellner gibi dinin bir referans çerçevesi olarak "Ortaçağlar'ın sonundan itibaren sürekli bir inişe geçti"ği (s. 30) tespitini nirengi alır. Fakat Gellner'den farklı olarak dinî cemaatten ulusa geçişin ara aşaması olarak "hanedan mülkü"nün (s. 33), yani bizim de yukarıda kültürel siyasetini söz konusu ettiğimiz monarşinin dönüşümünü analizine katar. Monarşiler, sahip oldukları kutsallaştırılmış ve doğal kabul edilen meşruiyet 17. yüzyıldan itibaren eridiği için, "kendilerine daha 'ulusal' payandalar arıyorlardı" (s. 35-36). Bundan sonraki aşama ise 19. yüzyılda ulusçuluğun doğuşu oldu (s. 83). Ulusçuluğun bütün versiyonlarının paylaştığı özellikse dil ve kültürü bir meşruiyet kaynağı olarak kullanmalarıdır. Bundan dolayı da ulusçular bir noktadan sonra önceden belirledikleri dil ve kültürü bir standart olarak kitlelere dayatmaya başladılar (s. 98).

Ulus ve ulusçuluk kavramları, genel planda, geleneksellik-modernlik diyalektiği üzerinde yükselir. Geleneksellik cemaat, ümmet, ekümenlik gibi çerçevelere yansıtılırken modernlik toplum ve ulusa izafe edilir. Tarihî bir perspektifte sunulan bu diyalektiğin geçiş güzergahı ise kültür kavramı tarafından belirlenmektedir. Bu tasavvura göre cemaatten topluma, ümmetten ulusa geçiş, kültürler arasındaki farkın ulusu temsil eden her türden ulusçular tarafından idrakiyle vuku bulur. Ulusçuların kültürün ulusal sınırlar dahilindeki tek-biçimliliği hayali hiçbir zaman yüzde yüz

somutlaşmamış olsa da kamunun medya aracılığıyla hissedilebilen varlığı kültür kavramının bu zaafını uzun süre görünmez kılmış; ulusçuluk heyecanları (yer yer sönükleşip yerini Avrupa kültür birliği hayaline bıraksa da) sıklıkla devletler ve halklar arasında şiddete yol açarak Batı Avrupa'dan dünyaya yayılmıştır.

1.6. Seviye, Mesafe ve Temayüz: Sınıf-Kültür İlişkisi

Kültür kavramının modernite güzergahı boyunca asıl taşıyıcısı ulusallık olsa da özü itibariyle ekonomi-politik bir ayrım olan *sınıf* da kültürün bir eşik olarak işlemesinde rol oynar. Sınıflar arası kültürel ilişki, seviye (Eliot, 1987), mesafe (Mannheim, 2017), temayüz (*distinction*) (Bourdieu, 1979 ve 1984) vb. eşik kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bunlar aynı zamanda ve sırasıyla kültürel organizma, kültürde demokratikleşme ve simgesel iktidar/şiddet kavramlarıyla paralel ifadeler olarak sınıf-kültür ilişkisinin farklı veçhelerden analizini temsil ederler. *Seviye* ile başlayalım.

Eliot'ın (1987) hedefi, "kültürün organik yapısı" (s. 4) dediği sınıfsal, bölgesel ve dinî geleneklerin yeni kuşaklara aktarılabilmesi için uygun toplumsal örgütlenmeyi belirlemektir. Eliot, II. Dünya Savaşı sırası ve sonrasında British Council'ın davetlisi olarak verdiği konferanslar ve 1930'lardan itibaren BBC'de yaptığı radyo konuşmalarında[3] sınıf temelli hiyerarşik bir tür "dinî-kültürel istikrar"ı (Harding, 2016, s. 19) savunuyordu. Bu istikrar ise Avrupa'yı II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımın ardından yeniden inşa edecek kültürel organizma sayesinde gerçekleşecekti.

Organizma ve *organik* kelimeleri İngiliz kültür düşüncesinde sıklıkla karşımıza çıkar. Organik, esasında Sanayi Devrimi'nin çözüme uğrattığı kırsal topluluğun

[3] "Eliot'ın, İngiliz kültür ve medeniyetini yurtdışında desteklemek olan misyonunu kurucularının bir kültürel propaganda şekli olarak anladığı British Council'la ilişkisi savaş sırasında başladı. 1942 baharında Eliot, İsveç'e giden British Council delegasyonunun bir mensubu olarak Alman denizaltılarına göğüs germişti. 1947 İtalya'sında komünistler tarafından desteklenen ve patlamaya hazır bir görünüm arz eden genel grevler sırasında British Council adına konuşma yaptı. Eliot'ın British Council için çokça iş yapması, dünya çapında şöhret kazanmasına da yardım etmiştir. ([Karayipler edebiyat kanonunun önemli ismi] Kamau Braithwaite, Eliot'a ilk defa edebi metinlerinde değil BBC konuşmalarında denk geldiğini ifade eder.) Bu kültürel diplomasisinin, Soğuk Savaş şartları düşünüldüğünde 1948 Nobel Edebiyat Ödülü'nün bu meşhur anti-komüniste verilmesi üzerinde etkili olmadığı söylenemez" (Harding, 2016, s. 20).

sıfatıdır ve kültürel organizma ya da organik kültür kavramları Sanayi Devrimi'nin mekanikleştirdiği toplumsal düzene bir tepki, sanayileşmiş ve şehirleşmiş hayatın neden olduğu bir nostalji olarak okunabilir (Williams, 2017, s. 386-387). Eliot (1987) kırsallık nostaljisine sahip değildir, Katolik-Protestan savaşı öncesi Hıristiyan birliğine dönüşü arzulamadığını da açıkça söyler; çünkü "en övünülecek kültürel başarılarımızdan pek çoğu 16. yüzyıldan bu yana olagelen parçalanmalardan sonra meydana gelmiştir" (s. 73). Onun için kritik olan, II. Dünya Savaşı'nın ardından Batı'da yaşandığını düşündüğü "kültürün en yüksek seviyede olduğu sınıflarda (...) kültür çözülmesi" (s. 17) karşısında Avrupa çapında modern ve gevşek bir Hıristiyan birliğinin kültürel olarak nasıl sağlanabileceğidir. Bu soruna ürettiği cevap kısmen ütopiktir: kültürün aile, sınıf, bölge, ulus ve Hıristiyanlık-Avrupa seviyeleri arasında iletişim ve etkileşimin sağlanması.

Sınıf, Eliot analizinde (1987) merkezi bir konuma sahiptir; çünkü "bireyin kültürü sınıfının kültürüne (...) bağlı olarak gelişir" (s. 11). Kültür aynı zamanda sınıflar ve kurumlar arası sürtüşme ve çatışmanın bir ürünüdür. Kurumların işlevleri farklılaşıp çoğaldıkça çeşitli kültür seviyeleri ortaya çıkar. Bu da sınıf kültürünü üretir (s. 16). Seviye ve hiyerarşi, Eliot için, kültür-sınıf ilişkisinin özüdür. Buna göre, toplumda sınıflar nasıl tabakalaşıyorsa kültür de buna uygun olarak tabakalaşmalı, her sınıf kendi kültürünü seviyesi içinde geliştirmeli ve yeni kuşaklara aktarmalıdır. Ne var ki, sınıf ile kültür seviyesi arasındaki ilişki kendi içine kapalı olmamalı, her sınıf kendi kültürünü geliştirmek için diğer seviyelerdeki kültürlerle ilişkisini sürdürmelidir. Öte yandan,

> "daha gelişmiş toplumlarda (...) bazı sosyal fonksiyonlar diğerlerinden daha itibarlıdır. Bu durum, seviyelerine göre daha çok itibar ve imtiyaz sahibi olan sınıfların oluşmasını sağlar. Bu sosyal sınıflarda itibar ve imtiyaz, sadece belli fonksiyonları icra edip itibarı hak eden kişilere değil, bu sınıfın üyesi olan diğer kişilere de verilir. Ve böylece o sosyal sınıfın kendisi bütün bir toplumun kültürünün belli bir kısmını yaşatmak ve devam ettirmek gibi bir görev üstlenir" (Eliot, 1987, s. 28).

En üst seviye "entelektüel aristokratların" (Eliot, 1987, s. 31) seviyesidir ve bu seviyede kültürün bilinçli ve en yüksek biçimi üretilir. Bu seviyenin kültürü daha alt seviyeler için de kaynaktır. Farklı kültür seviyeleri "aynı zamanda farklı güç

seviyeleri"dir. Nihai kertede önemli olan, bu aynı zamanda Eliot için Hıristiyan demokrasisinin vazgeçilmez şartıdır, "hiyerarşik bir düzen oluşturan kültür seviyelerine sahip bir toplum yapısıdır" (s. 45).

Mannheim (2017) ise siyasi demokratikleşmenin yanı sıra kültürel demokratikleşmenin de kaçınılmaz olduğunu vurgulayarak analizine başlar (s. 229). Daha sonra demokrasinin 1) insanların ontolojik eşitliği, 2) bireyin özerkliği ve 3) demokratik seçme ve denetleme tarzına tabi seçkinlerin varlığı denebilecek ilkelerini kültüre uygular (s. 235-239). Demokratik toplumda bilginin paylaşılmak zorunda olduğu insan sayısı arttıkça bilgi herkesçe ulaşılabilir bir nitelik kazanacaktır. Öte yandan, seçkinler mecbur kalmadıkça demokratik ifade yöntemleri olan "soyutlama, analiz ve adım adım ifade etme [*articulation*] yöntemlerine hiç bulaşmayacaklar;" bunun yerine "analitik olmayan sezgiyle veya seçkinlerin hakkı olan, grup üyeleri arasında elden ele dolaşan kutsal bilgiyle yetin"eceklerdir (s. 250).

İnsanların kültüre yaklaşımı "temel toplumsal ilişkilerdeki bakış açılarına bağlı"dır ve insanlar toplumda, siyasette yaptıkları gibi bilgi ve estetikte de "yüksek ve aşağı" ayrımı yaparlar (s. 245). Bu ayrım, mesafe koyma arzusundan kaynaklanır. Mesafe ise mekansal olarak yakında olanlara veya hiyerarşik olarak eşit olunmayan tabakalara karşı konur. Sınıflar arasındaki giyim kuşam, konuşma ve hitap tarzı, beden dili, saygı ölçüleri vb. farklar esasında mesafenin kalıplaşmış biçimleridir. Mesafe sadece gruplar arasında olmaz; kişi ve grupların kültür ürünlerine yönelişinde de ortaya çıkar. Diğer deyişle, kültür ürünleri arasında da yüksek ve aşağı sınıflandırması yapılır (s. 274-277).

Mannheim (2017) kültürel mesafenin aristokrasiden kalma olduğunu düşünür. Demokratikleşme ise dikey mesafenin azaltılması, toplumsal sınıflar arasında ve sınıflarla kültür ürünleri arasındaki mesafenin giderilmesi demektir. Aristokratik tarzda mesafe olabildiğince nettir ve güç hiyerarşisinde aşağıda olanları küçümseme ve dışlama üzerine kuruludur. Mesela İngilizce "villain," Fransızca "vilain" kelimesi eskiden köylü (*villager*) anlamına gelirken zamanla "hain, kötü karakter, çirkin" gibi anlamlar kazanmıştır (s. 278-282).

Mannheim, modernliği kültürel mesafenin yadsındığı demokratik bir ortam sayar. Modernlik, aristokratik anlayışın yaptığı yüksek-aşağı, kutsal-dünyevi vb. derecelendirme ve ayrımları yapmayan, tüm deneyimleri aynı türden sayan bir deneyim alanıdır. Mesela sanat eleştirisinde sebze meyve içeren bir natürmortla Meryem Ana resmi arasında derecelendirme yapılmaz; önemli olan resmin muhtevası değil üslubudur. Ne var ki, demokratik toplumda da mesafe tamamen ortadan kalkmış değildir. Demokratik mesafe, kendini belli deneyimleri kurumlaştırarak (devlet, parti, şirket, sınıf; aynı zamanda Romantizm, sosyalizm vb.), bunlara tüzel kişilik kazandırarak, toplumsal gerçekliğin belli kısımlarını alıp bunlara yücelik izafe ederek gerçekleştirir. Mesafe, özetle, daima yeniden ortaya çıkma eğilimindedir (Mannheim, 2017, s. 290-299).

Eliot'ın var ve gerekli, Mannheim'ın yeniden ortaya çıkma eğiliminde ve istenmeyen bir şey saydığı seviye farkı veya mesafe koyma kavramlarının bir benzeri de Bourdieu'nun (1979) toplumsal entegrasyon ve mutabakatı sağlayıp toplumsal düzeni yeniden üreten ve meşrulaştıran simgesel sistemlerin yapılandırdığı ve özünde sınıflar arası bir tahakkümün aracı olan (s. 79) *temayüz* kavramıdır ki bu, toplumsal ilişkilerin temelinde yer alan bir eşitsizlik kavramıdır ve eğitim seviyesi ile toplumsal kökenden kaynaklanan zevk farkının (Bourdieu, 1984, s. 1) sürekli olarak yeniden üretildiğini ima eder.

Bourdieu (1979), kültürü sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında süregiden bir simgesel mücadele kabul eder. Ona göre, Kantgil epistemoloji geleneği simgesel sistemlerin bilişsel işlevlerini öne çıkarırken toplumsal işlevlerini bir kenara bırakmıştır (s. 77). Oysa, simgesel sistemler gerçeklik kavrayışımızı şekillendirerek toplumsal hiyerarşilerin tesis ve idamesine katkıda bulunurlar. Kültür, iktidar ilişkilerini somutlaştırır (Swartz, 2011, s. 11). Bu yanıyla kültür, siyasi içerikten mahrum olmak bir tarafa, o içeriğin bizatihi ifadesidir (s. 18-19). Kültür bir iletişim aracı olarak toplumu birleştirirken aynı zamanda bir temayüz aracı olarak sınıfları birbirinden ayırır ve bütün kültürleri hakim kültüre mesafelerine göre tanımlayarak bu ayrımı meşrulaştırır. Bu ayrıma göre, kültür esasen hakim sınıfın kültürüdür ve ondan uzaklaştıkça kültürden de uzaklaşılmış olunur (Bourdieu, 1979, s. 80). Zira simgesel sistemlerin mantığı ender-yaygın, iyi-kötü, yüksek-aşağı, iç-dış, eril-dişil,

seçkin-bayağı gibi önceden düzenlenmiş ikili ayrımlar inşa eder ve insanların zihinsel meşgalelerinin temelinde yatan ve içerme-dışlama tavrı üzerine kurulu temel sınıflandırmalar olarak işlemeye devam eder (Swartz, 2011, s. 123).

Bourdieu, sınıflar arasındaki temayüzü kendi icadı olan kültürel sermaye kavramıyla belirlemeye çalışır. Kültürel sermaye, genel kültürel farkındalık, sözel beceri, estetik tercihler, eğitim vb. anlamlara gelir (Swartz, 2011, s. 111); bunun yanı sıra, 1) sadece eğitimde değil şirketlerde eleman istihdamından eş seçimine kadar hayatın pek çok alanında işlev görür, 2) nesneleşmiş halde (kitap, sanat eseri, bilimsel araçlar vb.) var olur ve kullanılabilmesi için kültürel beceriler gerektirir ve 3) nihai kertede kurumsallaşır. Mesela yüksek öğrenim yaygınlaştığı için yüksek öğrenimin sağladığı vasıflarla ilgili devasa piyasalar oluşmuştur. Bu piyasalar sınıfsal yapının yeniden üretiminde belirleyici rol oynar (s. 112-113).

Her üç analizde gördüğümüz üzere, sınıfların kültürel pratiği ulus-kültür özdeşliğini çözüme uğratmaktadır. Modern toplumlarda, burada Batı Avrupa ülkeleri özelinde kültür, hakim gruplar tarafından hem demokratik ulusal mutabakat tesis etmek hem de üzerinde tahakküm kurdukları gruplar karşısında kendi imtiyazlı konumlarını devam ettirmek için araçsal olarak kullanılmaktadır. Kültür, bu yanıyla hem sınıflar arasında hem de sınıf içi tabaka ve zümreler arasındaki temayüz mücadelesinin arayüzüdür diyebiliriz.

1.7. Irkların Eşiğinde: Bir Sömürgecilik Kavramı Olarak Kültür

Buraya kadar kültür kavramının Batı Avrupa özelinde ulusal ve sınıfsal mücadelelerle ilişkisini gözden geçirdiğimize göre, erken modern dönemden itibaren dünya üzerindeki Avrupa istilasının kavramın kat ettiği güzergaha ne ölçüde ve ne yönden etki ettiği meselesine daha yakından bakabiliriz. Sömürgeciliğin kültürü araçsallaştırarak kendisiyle sömürgeleri arasına mesafe koyduğu, birbiriyle ilgili iki söylem biçimi vardır: Sömürgecinin doğrudan söylemi ve nesnel olma iddiasında bir bilim olarak antropolojinin söylemi.

Sömürgecilik/emperyalizm ekonomik sömürgeleştirme ve askeri işgalin yanı sıra medenileştirme ve kendi kültürünü yayma gibi hedeflere de sahiptir. Sömürgecilerin

gözünde "üstün ırklar aşağı ırklara karşı görevlerini yapmalılar"dı (Ferro, 1997, s. 11). Sömürgeci söylem "white man's burden" (beyaz adamın sırtındaki yük) vb. ifadeler üzerine kuruludur; yani Avrupa kendi üstün bilim, teknoloji ve kültürünü "aşağı kültürler"e (s. 19) götürmekle insanlık görevini yerine getirmektedir. Sömürgecilik söyleminde ulusal farklar olmakla birlikte tüm sömürgecilerin ortak bilinci onlara Avrupa'ya ait olduklarını ve Avrupa'nın bilim ve teknolojiyle donanmış üstün medeniyetinin öncüleri olarak yaptıkları işin tahakküm altına aldıkları toplumları medeniyet seviyesine ulaştırmak olduğunu söylüyordu. Özellikle sömürge valileri ve Afrika'nın işgalini gerçekleştiren komutanlar yüksek toplumsal ve kültürel çevreden gelmekle övünüyorlar, kendilerini askerden çok Afrika'yı medenileştiren kahramanlar gibi görüyorlar ve yaptıkları katliamları bir tutarsızlık olarak telakki etmiyorlardı (s. 76-77).

Sömürgecinin doğrudan söylemi açıkça ırkçıdır ve ırk, tarih ve kültür farklılığını sömürge yönetiminin meşrulaştırılmasında temel kabul edip bu temel üzerine siyasi ve kültürel bir ideoloji kurar. Bu ideolojiye göre, Batı'nın sömürgeleştirdiği halkların kültürü önyargı ve ayrımcılığa dayalı, durağan, geri kalmış ve mitseldir. Ayrıca, Batı kültürü dinamik, büyüme becerisine sahip ve derinlikliyken; sömürge kültüründe sadece yapı haline gelememiş bazı karakteristikler gözlemlenebilir. Böylece, sömürgeleştirilmiş halkın kültürel geriliği sömürge sisteminin hem nedeni hem sonucu olarak görülür ve sömürge yönetimi medeni Avrupa'nın sırtına yüklenmiş ahlaki bir zorunluluk telakki edilir (Bhabha, 2016, s. 171-172).

Öte yandan, kültürün antropolojik anlamının ve antropolojinin kültürel söyleminin sömürgecilikle ilişkisine gelince bu, kurumlaşmış bir ilişkidir. Young (1995) şöyle der: "Modern antropolojik kültür mefhumu, sınıf ve ırk çatışmasının bağrında doğdu" (Eagleton, 2019, s. 115). Ayrıca Asad'in (2008) gösterdiği gibi, antropologlar benimsedikleri dünya görüşü itibariyle liberal dahi olsalar sömürgeciliğin gönüllü veya gönülsüz memurları olmuşlardır.

> "Sosyal antropolojinin, sömürge döneminin başında ayrı bir disiplin olarak ortaya çıktığı, sonuna doğru gelişkin bir akademik meslek haline geldiği ya da bu dönem boyunca çabalarını Avrupalı güçlerin, Avrupalı-olmayan toplumların -Avrupalı bir izleyici kitlesi için Avrupalılar tarafından gerçekleştirilen- açıklama ve analizine adamış olduğu tartışma götürmez" (Asad, 2008, s. 14).

Antropolojinin kökleri, tıpkı damgasını vuracağı kültür kavramı gibi, Batı ile istila ettiği dünya arasındaki eşitsiz güç ilişkilerinin başladığı erken modern döneme kadar geri gider. Antropoloji, ürettiği bilgi ve anlayışları sponsoru olan iktidar çevrelerinin çıkarına uygun biçimde üretmiş ve yıkıcı açıklamalardan kaçınmıştır (Asad, 2008, s. 17). Ayrıca antropolojinin nesnesiyle ilişkisi asimetriktir; zira, antropologlar sömürgecilik sayesinde Avrupa-dışı dünyaya kolaylık ve güven içinde ulaşmış, bu kültürler hakkında bilgi toplayarak ana vatana ulaştırmış, fakat inceledikleri kültüre "kazandırılmamış"lardır. Oysa Avrupa'ya giden Avrupalı-olmayanlar hem Avrupa kültürünün cazibesine kapıldı hem de onun anlaşılmasına katkıda bulundular. Asimetrinin nedeni, sömürgeciyle sömürülen arasındaki iktidar diyalektiğidir. Sonuç olarak, "iktidar yapısı (...) antropolojinin nesneleştirdiği şeylerin kuramsal seçimini ve ele alınış biçimini kesinlikle (...) etkiledi" (s. 18).

Kültür kavramının sömürgecilik tarafından belirlenmesine dönecek olursak; tıpkı kız kardeşi Oryantalizm gibi 18. yüzyılda kurulan antropoloji disiplini, kültürün *yabani* Avrupa-dışı karşısında *medeni* Avrupa'ya ait olduğu kaziyesini hazır bulmuştu. Egzotizm 16. yüzyılda bile sömürgeciliğin sağladığı bilgiler sayesinde oldukça güçlüydü Avrupa'da. Johann Boehm'ün *Farklı Ulusların Gelenekleri* vb. kitaplar büyük popülariteye sahipti. Egzotizmin yükselmesine neden olan gelişmeler şunlardı: 1) Antikiteye ilginin artışı ve antik Yunan'ın başka kültürlere (özellikle Mısır'a) yönelik ilgisinin fark edilmesi. 2) Sömürgeciliğin meşrulaştırılması çabası (Burke, 2003, s. 73).

Egzotizm nötr olmaktan uzaktı ve Avrupa-dışı toplumların genel görünümü için insan ve kültür karşısında (çünkü bunları Avrupa temsil ediyordu) doğa ve hayvan imajlarını istihdam ederek sömürgeciliği meşrulaştırıyordu. Eğer Avrupalı olmayanlar için iyi bir şey söylenecekse bu, mutlaka Avrupa'daki bir kültür-karşıtı aşırılığın, mesela ateizm, cinayet veya zulmün, özetle anarşinin telin edilmesi için malzeme olarak kullanılıyordu (Burke, 2003, s. 74-76). Böylece ilk defa 16. yüzyılda kültür imgesi, Avrupa ile *haklı* biçimde sömürgeleştirilen ötekiler arasında mutlaka ötekinin dışarıdan içeriye, yabanilikten medeniyete doğru aşması gereken bir eşik imgesi olarak doğmuş oldu.

Egzotizm sadece sömürgeleştirilen Amerikan ya da Afrika yerlilerine yöneltilmez. İslam ve Doğu da Avrupa için bir merak ve üzerinden kimliklenme nesnesidir. Doğu'ya yönelik Avrupa egzotizmi (ki daha sonra Oryantalizm adı altında disiplinleşmiştir) kültür-doğa ayrımını kadın bedenine yönelterek daha incelikli bir şekilde uygular. Doğu'yu cinselliğin aynasında görür ve dişileştirir. "Doğu'yla karşılaşmasında, kendisini 'gelinin tülünü kaldıracak damat' gibi his"seder (Bulut, 2017, s. 13). Bu fanteziye göre Doğu'nun sorunu ilkellik değildir; Doğu özü itibariyle kültürel zenginliklerle doludur, fakat despotik yönetimler yüzünden geri kalmıştır. Batı, Doğu'yu aydınlatacak ve özgürleştirecektir (Bulut, a.y.). Egzotizm ve oryantalizm, özetle, Doğu'yu "hem cinsel hem kültürel farklılaştırma biçimleri aracılığıyla" ötekileştirir (Yeğenoğlu, 2017, s. 9).

Yeğenoğlu (2017), Batı'nın "kendinden menkul özne"sinin otorite ve değerinin eleştirisinin bu öznenin metafizik temellerinin, diğer deyişle Aydınlanma hümanizminin yapısökümünü gerektirdiğini vurgular (s. 11). Aydınlanma hümanizminin öznesi veya insanı, "Batılı beyaz erkek"tir (s. 14). İnsanların tamamını içine almaz. Mesela Aydınlanma'nın başat filozoflarından John Locke için siyah köleler özne değildirler; zira tam insan sayılmazlar. Locke, Avrupalılarla "Amerika'nın eski vahşileri" arasındaki farkı Amerikan yerlilerinin demiri bilmemesine bağlayıp yerli kültürünün "en müreffeh ve kibar uluslarınkinden aşağı kalır bir tarafı yoktu" (Bernasconi, 2000, s. 18) dediği halde Afrika kökenli köleler için benzeri sözler sarf etmekten kaçınmıştır. Locke için siyahlar, varlık hiyerarşisinde "toprak sahibi İngiliz erkekleri" (s. 30) ile aynı katı paylaşmaz. İngiliz erkeklerinin insan olduğuna en ufak şüphe yoktur. Siyahlar ise hiyerarşik olarak aşağıdadır.

Irk kavramı, sadece bilimsel tasnif merakıyla geliştirilmiş bir kavram değildir. Öyle olsaydı insanları salt fiziksel özelliklerine göre tasnif etmekle yetinirdi. 18. yüzyılda ortaya çıktığı şekliyle ırk, Avrupalıların kendileri ve diğer topluluklarla ilgili stereotiplerinden türetilmiş sözde karakter farklılıklarını da içerecek şekilde kültürelleşmiş, katı surette Avrupa-merkezci bir kavramdır. Buna göre, Amerikan yerlileri "inatçı, küçük şeylerle yetinen, özgür bir karaktere sahip ve alışkanlıklarıyla hareket eden," Avrupalılar "uysal, zeki ve yaratıcı, âdetleriyle yaşayan," Asyalılar

“mağrur, hırslı, kanıları tarafından yönetilen” ve nihayet Afrikalılar da “kurnaz, tembel, savsak ve keyfî hareket eden” (Bernasconi, 2000, s. 41) şeklinde tasnif edilebiliyordu.

Buffon’dan Lévi-Strauss’a yahut 18. yüzyıl ortalarından 20. yüzyıl ortalarına kadar geçen uzun iki yüzyıl boyunca antropoloji, derecesi değişmekle birlikte ırk kavramına bir şekilde sadık kaldı. Bu sürenin başı ile sonunu, sömürgeciliğin şiddetini artırmaya başladığı Sanayi Devrimi çağıyla II. Dünya Savaşı sonrası sömürgelerin bağımsızlıklarını kazanması (*decolonization*) gibi iki büyük tarihî gelişmenin belirlediği gözden kaçmaz. Irk kavramı ve ırkçılık, sömürgeciliğin damgasını üzerlerinde taşır. Irk ve ırkçılık ayrıca sömürgecilik ve kölelik sonrası çağda da bir şekilde varlığını sürdürmüş ve “Avrupalı olmayanlara uygulanan baskının tüm biçimlerine gerekçe bulma işini gör”meye (Blaut, 2015, s. 99) devam etmiştir. Bugün ABD dışında ırkı hukuki terim olarak kullanan bir devlet yoksa da *etnik, etnisite* vb. kelimeler ve “etno” ön ekini alan her tür terkip üzerinden ırka dayalı kültürel fark anlayışı sinsi bir şekilde varlığını duyurabilmektedir. *Cemaat, kabile* vb. grup ifade eden kelimelerin *toplum* veya *ulus* kelimeleriyle zıt anlamda ve ilk ikisi Avrupa-dışını işaret edecek şekilde kullanılmasında da benzeri bir Avrupa-merkezci ayrımcılık çağrışmaktadır.

Burada ölçü daima Avrupa veya (II. Dünya Savaşı sonrası için) ABD merkezli Batı’dır. Konu ne olursa olsun, ister ekonomik gelişme ister demokratikleşme veya toplumsal cinsiyet eşitliği, Batı kendi dışındaki gruplar için *etnosantrik* model olmaya devam eder. Mesela toplumların modernleşme düzeyleri ölçülürken toplumsal katılım esas alınır; katılımı belirleyense 1) kentleşme 2) okuryazarlık 3) medya kullanımı ve seçmen davranışı gibi ölçütlerdir. Başka deyişle, herhangi bir toplumun gelişmişlik düzeyini Avrupa tarihine referansla belirlemeye çalışmak (Kabakcı, 2019, s. 422) normal, dahası bilimsel sayılabilmektedir. Üstelik sömürge durumu siyasi olarak sona erdiğinde dahi kültürel olarak sürebilmektedir:

> “Dekolonizasyon ve özgürleşme süreçleri, siyasi iktidarı daha önce kolonileştirilmiş olanlara devrettiğinde bile, Batı hegemonyasının kurumsal, iktisadi ve kültürel bağlamları büyük oranda yerli yerinde kalmıştır” (Bhambra, 2015, s. 24).

Bu bölümde, kültür kavramının, erken modern dönem monarşilerinin kültür rejimlerinden etkilenmekle birlikte, temelde Fransız Devrimi ile Sanayi Devrimi'ne bir tepki olarak, aynı zamanda sömürgecilik deneyiminin merkezî kavramı şeklinde geliştiğini belirlemeye çalıştık. Kültürün birleştirmekten ziyade ayırmaya eğilimli bir kavram olduğunu; ulus, sınıf ve ırk farklarının altının çizilmesinde araçsal biçimde kullanıldığını ve daima güç ve mücadeleyle ilgili olduğunu göstermeyi denedik. Bölümde, ayrıca, modernleşmeyle birlikte dinî referans çerçevesinin kırılmasını müteakip kültürün seküler ve kamusal bir referans çerçevesi olarak kullanılma eğiliminde olduğuna işaret edilmiştir. Özetleyici olması açısından, kültür kavramının tarihî görünümü aşağıda tablo halinde sunulmuştur.

Tablo 2. Kültür kavramının tarihî-sosyolojik görünümü

Öznesi	**Ulus**	**Sınıf**	**Irk**
Zıddı	Diğer uluslar Hıristiyan ekümenliği Ulus-altı oluşumlar (köylülük vb.)	Kitleler İşçi sınıfı Anarşi	Doğu Avrupa-dışı Sömürgeler
İçeriği	Kolektif bilinç	Yüksek kültür	Medeniyet
Etkisi altında geliştiği tarihî süreç	Sekülerleşme Kültür savaşları	Sanayileşme	Sömürgecilik
Hedefleri	Ulus inşası Ulusal çıkarın meşrulaştırılması	Sınıf imtiyazı Sosyal mesafe	Hegemonya Sömürgeciliğin meşrulaştırılması
Araçları	Kitlesel eğitim Matbuat	Kültür piyasası Kamusal alan	Sömürge eğitimi Sömürgeci anlatılar (egzotizm, oryantalizm, antropoloji)
Malzemeleri	Seçilmiş kolektif dil, seçilmiş sanat eserleri, törenler, unvanlar, simgeler	Özelleştirilmiş dil Sınıfsal simgeler Giyim kuşam	Yabanlık söylemi Doğulu/yerli imgeleri
Kurumlar	Akademi Ulusal miras kurumları (opera, müze, kütüphane	Sanat salonları Özel mahfiller (üyelikli kulüp ve	Sömürge okulları Yurtdışı kültür kurumları (arkeoloji

	vb.)	dernekler)	enstitüleri vb.) Dinî veya laik misyonlar
Çıktıları	Ulusal kültür konvansiyonları Ulusçu ideolojiler	Estetik zevk hiyerarşisi Sınıfsal ideolojiler	Avrupa-merkezcilik Irkçılık Akültürasyon

Bundan sonraki bölüm, bu sonuncu eğilimin dil yönetimi, eğitimde estetik standartlar oluşturulması, propaganda ya da ulus projeksiyonu, bürokrasinin kültür politikalarının tanımlanması, oluşturulması ve yürütülmesindeki rolü, Kilise-Devlet mücadeleleri ve laikliğin kültürel anlamı, kültür ve sanatın finansmanı ve (özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra) asimilasyon, entegrasyon ya da çokkültürcülük yönelimli nüfus (göç) rejimleri suretine bürünmüş olarak Batı Avrupa devletlerinin kasıtlı politik tedbirlerinde tecessümünü, diğer deyişle kültür politikalarının tarihî doğumunu ve ulusal politikaların yerel karakteristiğini göstermeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, söz konusu devletlerin yurtdışı kültürel hamleleri, diğer deyişle kültürel propaganda/diplomasi, ki bu çalışma için özel bir önemi haizdir, politik araçsallık çerçevesinde değerlendirmeye konu edilecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜLTÜR SAVAŞLARI İLE ÇOKKÜLTÜRCÜLÜK ARASINDA BATI AVRUPA KÜLTÜR POLİTİKALARI

Önceki bölümde kültür kavramının tarihî kuruluşunun politik doğasını belirlemeye çalıştık. Mevcut bölüm, bu belirlemeye yaslanarak Batı Avrupa kültür politikalarının içerdiği farklılıklara rağmen merkez-çevre diyalektiği ve değerler hiyerarşisi mantığı üzerine kurulu bir kültür modeline (Hewison, 1998, s. 99) göre geliştiğini göstermek üzere kurgulanmıştır. Bunun için önce kültür politikasının bir problem olarak tanımı ve analizine yönelik yaklaşımlar gözden geçirilecektir. Daha sonra Batı Avrupa kültür politikalarında bürokrasinin konum ve işleyişi gözden geçirilerek söz konusu politikaların kitle yönetiminin araçlarından biri haline gelişi yönetsellik kavramı etrafında tartışılacaktır. Bunu laikliğin zımni kültür politikası olarak oluşumunu Batı Avrupa'da Kilise-Devlet mücadeleleri etrafında inceleyen bir alt bölüm takip edecektir. Uluslararası kültürel hegemonya mücadeleleri, diğer deyişle kültürel propaganda/diplomasi, ki çalışmamızın vaka yönünü oluşturmaktadır, tarihî süreç ve ulusal farklar eksenlerine göre incelenecektir. Sonraki üç alt bölümde ise Fransa, Almanya ve İngiltere kültür politikalarının zımni ve müessir yönünün ilgili devletlerin tebellür etme biçimleriyle ilişkisi izlek bağımlılığı üzerinden açıklanacaktır.

2.1. Tanım ve Çerçeve

Kültür politikasının tanımının ne olduğu ve neleri içerdiği kadar nasıl inceleneceği de müzakereye açık bir konu olmaya devam etmektedir. İnceleme perspektifi olarak sosyoloji, kültürel incelemeler, siyasetbilim, şehir ve bölge planlama ile ekonomi dallarının şimdiye kadar müzakereye kendi önerileriyle katılan disiplinler olduğu gözükmektedir. Bu disiplinlerden ekonominin yaklaşımı nispeten pozitivist, kültürel incelemelerinki ise yoruma dayalı iken; sosyolojik ve

siyasetbilimsel incelemeler daha ziyade realist bir tutumu işaret etmektedir. İnceleme kapsamı ise son derece geniştir: kültürel gelişme, kültürel çeşitlilik, kültürel sürdürülebilirlik, kültürel miras, kültürel ve yaratıcı endüstriler, hayat tarzı kültürü ve tüketim kültürü, ekolojik kültür, kültürel planlama, ulusal dillerin desteklenmesi, kültür savaşı, kültürel vatandaşlık; ayrıca temsil, anlam ve yorum, tarihi aşkın politik işlev vb. (Gray, 2010, s. 218). Kültür politikalarını inceleyen disiplinlere muhtemelen kültür tarihini de eklemek gerekir. Zira özellikle erken modern dönem kültürüne dair tarih çalışmaları Avrupa monarşilerinin kültüre yönelik politikalarını da söz konusu etmektedir.

Fark edileceği üzere, kültür politikası hakkında çok çeşitli görüşler ifade edilmeye devam edilmekle birlikte üzerinde uzlaşılmış net bir tanım ve inceleme perspektifi söz konusu değildir. Gray (1996), kültür politikası analizinin tek disiplin ya da perspektife bağlı kalarak değil, analizi yapanın seçtiği konuya göre çok boyutlu bir yaklaşımla gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağı fikrini önermektedir (s. 214). Zira kültür politikası, tanımını içeriğinden alma gibi bir özgüllüğe sahiptir.

En genel anlamı içinde kültür politikası; hükümet vb. kamu tüzel kişiliklerinin belli beşeri eser ve süreçlerin ibdası, üretimi ve idaresi ile ilgili faaliyet alanlarının ele alınmasında benimsedikleri role ilişkindir. Söz konusu eser ve süreçlerin 1) faaliyet türü (tiyatro, opera, bale vb. performans sanatları ile edebiyat, resim vb. yaratıcı sanatlar ayrımında olduğu gibi), 2) üretim şekli (çeşitli medya biçimleri gibi), 3) üretim yeri (ulusal, bölgesel, kentsel vb.) ve 4) süreç tipinden (halk eğitimi veya kültürel ihya -*animation*- vb.) oluştuğu söylenebilir. Bu dörtlünün hangisinin dahil edilip hangisinin dışarıda bırakıldığı, analiz edilen kültür politikasının içeriği kadar analistin teorik ve metodolojik yaklaşımına da bağlıdır (Gray, 1996, s. 215).

Yukarıda çok genel bir panoraması verilen kültür politikası kavramının hükümetler veya UNESCO veya CULT gibi hükümetler arası örgütler tarafından adı konarak devreye sokulan *açık* veya *nominal* kültür politikalarıyla ilişkili olduğuna dikkat edilmelidir. Bu tür politikaların yüzeysel, zevahiri kurtarmaya yönelik, yetersiz ve yavan olduğundan zaman zaman şikayet edilmesine alışığızdır. Ahearne (2009), kültürün politikayla ilişkisinin analizi için *zimni* ve *müessir* kültür politikalarını da ele almayı önerir (s. 141). Buna göre, kültürle politika arasındaki

ilişki görülür biçimde ortadadır. Her siyasi düzen, kendi simgesel meşruiyet araçlarını kurumlaştırmak zorundadır. Bu nedenle de kültür politikalarının tüm siyasi düzenler için tarihi aşkın bir zorunluluk olduğu söylenebilir. Açık veya nominal kültür politikası ilk defa 1959'da Fransa'da Kültür Bakanlığı'nın kurulmasıyla ortaya çıktığı kabul edilmekle birlikte, zımni ve müessir kültür politikaları, siyasi güçlerin iktidar bölgelerinde kültür üzerine politik stratejiler geliştirdikleri her yer ve zamanda mevcuttur (s. 142).

Analiz çerçevesi açısından ne açık ne de zımni kültür politikası terimleri sorunsuzdur denebilir. Kültür politikasının açık/nominal tanımı, II. Dünya Savaşı öncesine gitmeyi engellemekte, araştırmacıyı hükümet vb. tüzel kişiliklerin belirlediği alanda, yine bunlar tarafından adı konmuş meseleler ve stratejiler etrafında dönüp durmaya mahkum etmektedir. Açık kültür politikası kavramı hükümet politikalarına odaklanmakla birlikte, hükümetlerin eğitsel, sosyal, diplomatik vb. politikalarına ait süreç ve etkileri konuya dahil etmeyi güçleştirmektedir. Ayrıca, kavramın bu versiyonu, 1980'lerden sonra bankalar başta olmak üzere özel şirketlerin benimsediği sanat politikaları yoluyla kültürün özelleştirilmesi (Wu, 2005) gibi güncel küresel vakaları da kapsam dışı bırakmaktadır.

Öte yandan, zımni/müessir kültür politikası anlayışı da keşif alanını sonsuzca genişletme, analiz edilecek tarihî süreci muazzam ölçüde uzatmaktadır. Ahearne (2009) her iki terimi birlikte kullanarak, belli bir hükümetin resmi kültür yönetimi sayesinde kültür adına yaptığı işleri ilgili hükümetin eğitim, medya, sanayi, diplomasi vb. başlıkları da içeren topyekun faaliyetinin ulus kültürü üzerindeki etkisine göre ölçmeyi önerir (s. 144).[4] Ahearne'ün önerisinde eksik kalan taraf, kendisinin de ismen değindiği "ticari veya özel" (a.y.) kültür politikaları ile hükümetlerin kültürel diplomasi yoluyla sınırlarının ötesinde gerçekleştirdikleri faaliyetlerin, yani kültürel diplomasinin başka uluslar üzerindeki etkisi vb. meselelerin söz konusu ölçüme nerede ve ne şekilde dahil edileceğidir. Uluslararası kuruluşların kültür politikalarının toplumlar üzerindeki etkisi de buna eklenebilir.

[4] "Hükümet" kavramının burada her türden federal, merkezî, bölgesel ve yerel yönetimleri kapsadığını vurgulamak gerekir.

Küresel iletişim teknolojileri çağında kültür politikası çerçevelenirken ulus-devlet şeması yeterli gözükmemektedir. Daha doğrusu ulus-devletler kültür politikasının muharrik gücü (Bell ve Oakley, 2015, s. 141) olmayı sürdürmekle birlikte, özellikle son otuz yılda şehirler kültür politikalarının "ana sahnesi" (s. 76) olma özelliğini kazanmıştır. Şehirler büyük kültür ve dönüşüm projeleri, EXPO veya Olimpiyat tarzı uluslararası etkinlikler, kültürel temerküz ve kümelenmeler, kültürel endüstriler, küresel ölçekte şehirler arası rekabet (Avrupa Kültür Başkenti gibi etiketler, Tasarım Şehri, Müzik Şehri vb. tanımlamalar veya UNESCO Yaratıcı Şehirler Ağı gibi katalog çalışmalar), özellikle turizme odaklı cazibe merkezi çalışmaları, kentsel sürdürülebilirlik ve dayanıklılık, şehir politikalarına sektör ve sivil toplum katılımı vb. pratikler aracılığıyla kültür politikalarını görünür kılmaktadırlar (s. 81-102).

Bir başka sorun, kültür politikalarına dair ekonomik değerlendirmelerin görece yeni olması, pozitivist doğası ve yüzeyselliğidir. Fiiliyatta kültürel her ürün ve süreç aynı zamanda ekonomik bir ürün ve süreç olmakla birlikte, zihniyette kültür-ekonomi zıtlığı bir 19. yüzyıl kalıntısı olarak yaşamaya devam etmektedir. Yukarıda Estetik Özerklik ve Kamu (1.4.) başlıklı alt bölümde değindiğimiz gibi entelijansiyada kültürün metalaşmasına dair bir endişe ve şikayet kipi mevcuttur. Ne var ki, özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde piyasa, iletişim teknolojilerindeki sıçramanın yardımıyla muazzam bir genişlik kazanarak kendisini bir "kültür modeli" (Hewison, 1998, s. 102) olarak dayatmaya başladı. Kültür daha önceki dönemlerde merkez-çevre (Londra, Paris ulusal merkezler olmak üzere) yahut piramit hiyerarşisi denebilecek (piramidin tepesinde yüksek kültür, tabanında kitle kültürü yer alacak şekilde) bir ulus-devlet modeliydi ve kararların yukarıdan aşağı alındığı devlet merkezli bir fikri yansıtıyordu (s. 99-101).

Bugünse dünya ekonomisinin uluslararasılaşması kültürel üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini de peşinden sürüklemektedir. 2002-2011 yılları arasında kültür ürünleri ihracatı iki katına çıkarak 624 milyar ABD doları tutarına ulaşmıştır (Bell ve Oakley, 2015, s. 141). Kültür politikasının uluslararası ekonomiyle irtibatlandığı alanlar Throsby (2010) tarafından şu şekilde özetlenmiştir: Sanat eseri, kitap, CD vb. maddi kültür ürünlerinin ihracat ve ithalatı; TV programı, film, dijital müzik kayıtları vb. maddi olmayan mallarla ilgili fikrî mülkiyet haklarının uluslararası çapta alınıp

satılması; sanatçıların mobilitesi gibi, kültürel endüstrileri etkileyen uluslararası işgücü hareketliliği; performans turları veya müze ve galerilere sanat eserlerinin ödünç verilmesi gibi uluslararası kültür alışverişleri; kültürel diplomasi ve yumuşak güç; son olarak, uluslararası kültür turizmi (s. 157).

Piyasanın hiyerarşik kültür modelini kırıma uğratarak yol açtığı değişim, kültür politikalarını yaratıcı ve kültürel endüstrilerin gelişmesine etkisini ölçmeye çalışan değerlendirmelerde yansımasını bulmuştur. Burada kültür artık zihinsel gelişim veya ulusal tin anlamlarından uzaklaşmış, ürettiği pratik fayda sayesinde refah simgesi, toplumu dönüştürebilecek bir varlık vb. yeni kullanımlar kazanmıştır. Bu çerçevede kamusal kültür politikası da kültür endüstrisinin gelişmesini (istihdam, katma değer vb. ekonomik ölçütlere göre) desteklemekle mükellef bir tür ekonomik politika olarak değerlendirilmektedir. Yüksek kültür-popüler kültür ayrımı önemli oranda terk edilmiş, "kültürel ürünler ve tüketim süreçleri (...) daha ziyade ticari-ticari olmayan, geleneksel-avangart, kitlesel-özel, çoğunluk-azınlık vb. etiketler"le (Throsby, 2010, s. 2) tarif edilmektedir. Bu durum, kültür politikası tanımını da değiştirmekte; kavramın kapsama alanını yüksek sanatın finansmanı ve tarihî mirasın korunmasından ibaret olmaktan çıkararak film, iletişim teknolojileri ve medya, yayıncılık, moda, tasarım ve mimari gibi diğer kültür endüstrileri, ayrıca turizm, kentsel ve bölgesel gelişme, uluslararası ticaret, diplomasi vb. sektörleri de içine alacak biçimde genişletmektedir. Eğitimse zaten kültür politikasıyla daima dirsek teması içinde olmuştur.

Kültür politikalarının ekonomik değerlendirmesi UNESCO'nun çalışmalarına ve ABD'nin UNESCO'yu apolitize etme çabalarına (Joyner ve Lawson, 1985) çok şey borçludur. UNESCO; yüzeyde eğitim, bilim ve kültüre ilişkin yöntemlerle "ortak insanlık" (s. 42) idealine ulaşma hedefini güderken zımnen Batı liberalizminin değerleri[5] merkezinde "dünya genelindeki ilişkilere yeni bir biçim ver"ilmesine

[5] UNESCO, II. Dünya Savaşı'nın akabinde kurulduğunda 28 üyesinin 14'ü "1. Bölge Ülkeleri" denilen ABD, Batı Avrupa, Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda'dan oluşuyordu. 18 üyeli Yürütme Komitesi'nin 10 üyesi 1. Bölge devletleriydi. 1980'e gelindiğindeyse UNESCO üyesi devletler 153'e, Yürütme Komitesi üye sayısı ise 51'e çıkmıştı. "1. Bölge" Yürütme Komitesi'ndeki 10 sandalyesini korusa da kararlardaki etkisi zayıflamıştı. Özellikle Ortadoğu ve Afrika temsilcilerinin önayak olduğu bazı kararlar ABD tarafından "politik" bulundu. ABD, bundan dolayı 1983'te UNESCO'yu terk etti. İngiltere ve İsrail de ABD'yi takiben

(Bulut, 2006, s. 89) yardım etmesi beklenen bir kuruluştur. UNESCO, daha ilk sözleşmelerinden (1948, 1950, 1952 sözleşmeleri vb.) itibaren "fikirlerin serbest dolaşımı" ideali etrafında film, kitap vb. kültür ürünlerinin ithalini kolaylaştırmaya gayret eder (UNESCO Türkiye Milli Komitesi, t.y.). Kültür ürünlerinin ithalinin kolaylaştırılması, bu ürünler sözleşme tarihlerinde hemen tamamen Batı ülkelerine ait olduğu için ABD ve Batı Avrupa ülkelerinin diğer ülkeler üzerinde etki yapmasına yardım edecek türden bir tedbirdi. Bu tedbiri, Batı'nın "gözle görülmeyen (...) yeni sömürge imparatorluğu"nun (Bulut, s. 87) kuruluş tedbirleri arasında görmek gerekir.

UNESCO'nun (1969) "belli bir toplumda belli bir zaman dilimi içinde mevcut fiziksel ve insani kaynaklar kullanılarak belli kültürel ihtiyaçları karşılamak amacıyla ortaya konulan bilinçli ve kasıtlı kullanımlar ile alınan veya alınmayan tedbirlerin toplamı" (s. 10) şeklindeki resmi tanımı, kültür politikasını ekonomik gelişmenin bir unsuru olarak sunmasıyla gelişmeci retoriğe bağlanır. Buna göre, kültür politikasının hedefi okullaşma, medya, şehir planlama ve hayat standartlarındaki sayısal artışla (UNESCO, 1969, s. 10) açıklanan kültürel gelişmedir. "Kültürel ihtiyaçlar"ın ne olduğuysa "çoğu ülkede bilinmemektedir" (s. 12). Ülkelerin, özellikle *gelişmekte olan* ülkelerin kültürel ihtiyaçları konusunda kendisine pedagojik bir rol biçen kurumun, kültür politikasının unsurlarını serimlerken *ekipman, personel, hedef kitle, çıktı, maliyet* vb. ekonomi/mühendislik projesi terimlerini devreye sokarak kültür politikası kavramını Batı, özellikle ABD modelinde bir gelişme olarak tüm uluslara önerdiği söylenebilir.

UNESCO tanımı temelde, 1967'de Meksika'da düzenlenen Kültür Politikası Konferansı'nda özellikle Batı devletlerinin temsilcilerinin kültür politikasını yaratıcı sanatların finansmanı olarak gören yorumlarına dayanmaktadır. Bu temsilciler, sanatın medeni toplumlara [Batılı toplumlara] yaptığı katkılardan söz ederek daha

---

UNESCO'dan ayrıldılar (Joyner ve Lawson, 1985, s. 44). ABD Başkanı Ronald Reagan, UNESCO'yu "özgür toplum, özgür piyasa ve özgür basın"a düşmanlık etmekle suçluyordu. (Waxman, 12 Ekim 2017). Bugün UNESCO'nun 193 asil, 11 muhabir üyesi bulunmaktadır. 2017'de örgütten ayrılan ABD ve İsrail bu listede yer almamakta, İngiltere ve diğer I. Bölge devletlerinin üyeliği devam etmektedir. Yürütme Komitesi'nin ise 56 üyesi arasında 1. Bölge'den Türkiye dahil sadece 8 üye yer almaktadır ("UNESCO," t.y.).

çok sayıda insanın sanat tüketme imkanına kavuşturulması, dolayısıyla da eğitim ve medyadaki sanatsal içeriğin artırılması gerektiğini söylemişlerdir (Throsby, 2010, s. 1). Bu yüzeysel ekonomik yorumlama tarzı, kültür politikası meselesinin çoğunlukla *sürdürülebilir kalkınma* gibi kavramlar ve yaratıcı endüstriler gibi ekonomi sektörleriyle ilişkili olarak okunmaya başlandığı 21. yüzyılda zirvesine varmıştır.

Throsby (2010) kültür politikasının ekonominin gölgesinde yürümesini kültürün yüksek sanatla özdeş görülmesi fikrinin geride bırakılmasına, dolayısıyla kültür kavramının içeriğinin kitlesel, endüstriyel ve ticari kültür ürünlerini de içine alacak şekilde genişlemesi ile kültürel malların üretim, dağıtım ve tüketim ortamının küreselleşmesine bağlamaktadır (s. 2-3). Yeni iletişim teknolojileri, ulusal ve bölgesel sınırların ötesinde küresel bir kültür piyasası oluşmasına temel oluşturmak suretiyle, söz konusu sınırlar dahilindeki kültürel kimliklerin erimesi tehdidini de içermektedir. Bu tehdit, dünya çapında kültürel homojenleşme ve söz konusu teknolojilere daha fazla sahip olan ülkelerin kültür ürünlerinin diğerlerinin iç piyasasını delmesi gibi etkiler üzerinden gerçekleşmektedir (s. 4).

Böylece, kültür politikasının niteliği hususunda sabit bir tanıma değilse bile belli bir algoritmaya varmak mümkündür diyebiliriz. Öncelikle, kültür politikasının kendisi bir kültürel eser veya süreç olarak görülmemektedir. Politika, dahil olduğu veya müdahale ettiği eser ve süreçlere dışarıdan yaklaşmaktadır. Dolayısıyla da kültür politikasının analizi, ilgili olduğu eser ve süreçlerin doğrudan analizini gerektirmez; fakat bunların seçim ve kullanımına dair araştırma, analiz ve eleştirel yaklaşımı gerektirir.

İkinci husus, kültür politikasının resmî, devlet ya da hükümete ait olma zorunluluğu bulunmamakla beraber, belli bir hedef kitle üzerinde simge ve anlama ilişkin belli etkileri gerçekleştirmek için kamusal bir tüzel kişilik tarafından yürütülüyor olması gereğidir. Kültür politikasının başarı ve başarısızlığı söz konusu etkinin gerçekleşme biçimi ve oranıyla ölçülebilir. Etkinin hedeflenmesi ise ancak tüzel kişilikçe karar alınması ve sürecin planlanması ile mümkün olabilir. Hedef, karar ve planlama adımları bakımından kültür politikasının diğer kamu politikalarından şeklen bir farkı yoktur. Fark, içerik ve süreçtedir.

Kültür politikasının üçüncü kritik hususu süreç fikridir, ki süreç analizi seçmeci ve tarih odaklı olmaya eğilimlidir. Kültürün politikayla irtibatlandırılması, kurumların anlayış ve performansa ilişkin hedeflerini gerçekleştirmesi vb. süreçler, aritmetik bir nesnellikle konuşlandırılmış tekil ve kapsayıcı bir yönteme bağlı kalınarak her zaman ve her yerde geçerli bir açıklamaya kavuşturulamaz. Süreç olarak kültür politikası ancak yakınlaşma-uzaklaşma yönlü bir algoritmayla ve karşılıklı eksenler veya parametreler üzerinden analiz edilebilir.

Mesela bizi daha ziyade ilgilendiren kültürel diplomasi politikaları incelenirken ilgili devletlerin tebellür etme biçimleriyle kamu politikalarının sürekliliği, korelasyonu, uyumu tarih ekseni olarak alınabilir. Daha sonra belli kuruluşlar özelinde, bizim British Council örneğinde yapmayı deneyeceğimiz gibi, kültürel diplomasi karar, uygulama ve çıktıları bu eksene göre konumlandırılabilir. Böylece söz konusu ülkenin belli kültürel diplomasi pratiklerinin genel kültür politikası sürecine girme, bu süreç tarafından biçimlendirilme ve süreci yeniden biçimlendirme sonuçları tarih eksenine göre gözden geçirilir.

O halde bu kavşakta durup kültür politikasının başlıca yürütücüsü durumundaki hükümet kurumlarının, diğer deyişle kültür bürokrasisinin Batı Avrupa ülkelerindeki konum ve işleyişine dair bazı genel gözlemleri sunalım. Bu sunum, bizi asıl hedefimiz olan kültür diplomasisi ve farklı ülkelerin zımni kültür politikalarının oluşumuna taşıyacaktır.

2.2. Bürokrasi ve Yönetsellik

Kültür politikası, kamu politikalarının kültür yönetimini ilgilendiren kısmıdır (Bell ve Oakley, 2015, s. 45). Dolayısıyla da kamunun ekonomik, sosyal, diplomatik vb. politikalarından oluşan bütünün bir parçasıdır. Kamu ise geniş anlamlıdır ve ulusal hükümetleri olduğu gibi parlamentoları, yerel ve uluslararası resmî kuruluşları da kapsar. Kamunun özelliği hukuki ve gayri şahsi bir çerçevede biçimsel prosedürler aracılığıyla çalışmasıdır. Diğer deyişle bürokrasi, tıpkı diğer kamu politikalarının olduğu gibi kültür politikasının da temel aktörüdür.

Miller ve Yúdice (2002) sendika, üniversite, sosyal hareket, cemaat, vakıf ve ticari işletme gibi hükümet dışı aktörlerin kültür politikalarını da bürokratik kabul etmektedir. Bürokrasi burada "yaratıcı veya organik" (s. 1) olmayan anlamında kullanılmaktadır. Resmî veya gayri resmî kültür bürokrasisi, kendisi yaratıcılık özelliğine sahip olmamakla birlikte, kime yaratıcı neye yaratıcılık deneceğine çoğu zaman karar vermektedir. Okul müfredatı öğrencileri estetik zevk konusunda eğitir; mahkemeler özellikle fikri mülkiyet hakları konusundaki uzlaşmazlıkları çözüme bağlarken bir nesneye sanat eseri denip denmeyeceğini de kararlaştırabilir; resmî veya gayri resmî sanat fonları bir eseri desteklerken ulusal çıkarlara göre hareket ettiğini ileri sürebilir; özel şirketler sanatı desteklerken inovasyondan söz edebilir; vakıflar azınlıklara yönelik çalışmalarını kültürel çeşitlilik kavramıyla açıklayabilir (s. 1-2). Tüm bu kriterler bürokratik bir öz taşırlar ve devlet tarafından belirlenmiş hukuk, eğitim ve ekonomi anlayışına dayanırlar. Devletlerin kültür politikaları, sosyal politikalardan eğitim politikalarına kadar geniş bir spektrumun mütemmim cüzüdür; ayrıca Batı Avrupa devletlerinde "sanat ve kültürün üretim ve tüketimine yönelik destek, kökenini ilgili ulusların tarihinde bulur" (Zimmer ve Toepler, 1999, s. 35). Kültür politikaları, bürokratik sürekliliğin ürettiği izleklere bağımlıdır ve değişikliğe fazla açık değildir (s. 36).

Modern devletin, kültür politikasına temel olan hukuk, eğitim, ekonomi vb. anlayışı, 1. bölümde değindiğimiz erken modern dönem monarşilerinin merkezîleştirici ve sekülerleştirici etkisini müteakip ortaya çıkan sistematik, yaygın, gayri şahsi, rasyonel, soyut ve teknik kurallara göre ve kayıt ve yazışmayla işleyen, kamu çıkarı mantığına dayalı, iktidarı hukuki çerçevede görevliler arasında paylaştıran, üyelerine kamuyu temsil gücü verebilen, hiyerarşik biçimde örgütlenmiş, memuriyeti teknik eğitime bağlamış bürokraside (Weber, 2018, s. 336-339) tam ifadesini bulur. Weber'e (2018) göre bürokratik idari örgütlenme tipi, üstünlüğünü teknolojik gelişme ve kapitalizme borçlu olup yüksek teknik etkililiğe sahiptir ve bu sayede "insanlar üzerinde uygulanan en rasyonel otorite aracı"dır (s. 342). Bürokrasi, etkililiği sayesinde, günlük hayatı da kendine uydurur ve "kitle yönetiminin ihtiyaçları bugün onu tamamen vazgeçilmez hale getirir" (s. 343).

Kitlenin günlük hayatına varıncaya kadar yönetilmesi ihtiyacı, Foucault'ya (1991) göre ilk defa 16. yüzyılda "patlak veren" (s. 87) yeni yönetim anlayışından kaynaklanır. Modern öncesi hükümet doktrini, hükümdarın iktidarıyla diğer iktidar türleri arasında bir süreksizlik görme eğilimindeyken; modern (tüzel) egemenlik anlayışı, yukarıdan aşağıya ve aşağıdan yukarıya, diğer deyişle kişinin kendini ve ailesini idare etmesiyle devlet idaresi arasında çift yönlü bir süreklilik inşa etme çabası içinde olmuştur (s. 91).

Buna göre, devleti yönetecek kişi önce kendini ve malını mülkünü iyi yönetmeyi bilmelidir. Aksi yönde de, eğer devlet iyi yönetilirse bireyler de kendilerini ve sahip olduklarını iyi yönetebilecektir. Bu çift yönlü yönetsel trafiğin orta terimi ise ekonomidir. Devleti yönetmek artık devlete tabi nüfusun tamamına yönelik bir ekonomi uygulamak, devletle ekonominin özdeşliğini sağlamak ve tüm vatandaşları denetime tabi tutmak anlamlarına gelmektedir. Ekonomi, bu meyanda, hem gerçekliğin alanı hem de dolayısıyla devlet açısından müdahale alanı olarak görülmektedir. Modern öncesi anlayışta hükümdarın egemenliği toprak ve tebaa üzerindeki yönetme hakkından ibaretti. Daha sonra egemenlik, şeyleri ve insanları, insanlar arası ve insanlarla şeyler arasındaki ilişkiler dahil olmak üzere, yönetme hakkı olarak anlaşılır hale gelmiştir (Foucault, 1991, s. 91-93).

Yönetim anlayışındaki değişiklik üç vakayla kesişmektedir: modern hükümet aygıtlarının doğuşu, yönetimde istatistik başta olmak üzere rasyonel bilginin kullanımı ve kamu politikasına (*police*) yönelik Merkantilist ve Kameralist yaklaşım (Foucault, 1991, s. 96). "Devletin reforme edilmesine dair ilk önemli ideolojik hareket" (Mann, 2012, s. 461) sayılan Kameralizm, hükümet aygıtlarının merkezîleşmesi, rasyonelleşmesi, toplanan istatistikleri kullanması ve evrensel idari ve mali kurallara göre hareket etmesi gerektiği konusunda ısrarcıydı. Bu da açık bir surette devletin bürokratikleşmesi anlamına geliyordu.

Öte yandan, bugünkü anlamda bürokrasinin oluşumu için 19. yüzyılı beklemek gerekir. 18. yüzyılda bürokrasi devlete sivil idareden önce silahlı kuvvetlerle girmişti. Sivil idare henüz henüz tam anlamıyla (Weber'yen anlamıyla) rasyonel bürokrasi görünümü arz etmiyordu; üstelik otoritesini aristokrasi, üst düzey ruhban ve yerel eşrafla paylaşmak zorundaydı. Görevler satın alınabiliyordu, rüşvet

geçerliydi ve birçok görev ömür boyu sürüyordu (Mann, 2012, s. 459-460). Almanya'da Kameralistlerin, Fransa'da Fizyokratların, İngiltere'de ise Ekonomi-Politikçilerin yönetimde rasyonelleşme, gayri şahsileşme ve mekanikleşme yolunda yaptığı öneriler bu açıdan da önemlidir. Özellikle Kameralizm, Alman yüksek öğrenim programının bir parçası olarak sunulması (Akyurt, 2017, s. 178, 186) sayesinde devletin bürokratikleşmesinde etkili olmuştur. 18. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde üst düzey yönetici olacak kişilerin üniversitede Kameralizm eğitimi aldıklarını belgelemeleri isteniyordu (Mann, 2012, s. 462).

Modern bürokrasinin doğuşunu Kameralizm ve Merkantilizme mi (Foucault, 1991, s. 96-97), yoksa orduya mı (Mann, 2012, s. 463) borçlu olduğu meselesini bir tarafa bırakırsak; kültür politikaları açısından bürokrasinin işlevlerini aşağıdaki gibi özetleyebiliriz:

1) Kültür politikasının bir mesele olarak üretilmesi.

Kültür politikası isim, tanım ve kavram olarak bürokrasi tarafından ortaya atılmıştır. Doğrudan kültür üreticilerinin (sanatçılar, zanaatkarlar, yazarlar, medya mensupları, yaratıcı ve kültürel endüstri çalışanları ve kültür politikalarına konu olan toplumsal gruplar) kültür politikasının bir mesele olarak üretilmesindeki rolü edilgin ve ikincildir. Bunlar kültür politikalarının nesne veya hedefi olarak görülmektedirler. Bürokrasinin kamu çıkarının ne olduğuna karar veren yapı ya da "evrensel çıkara dair sezgi ve iradeyle donatılmış evrensel bir grup" (Bourdieu, 1994, s. 2) olduğundan pek fazla kuşku duyulmamaktadır.

Sosyal bilimlerin meseleyle ilgili konumu da takip, onama ve rafine etme üzerine kuruludur. Devlet tarafından adı konulup yürütülen kültür politikaları akademik çalışmalarda incelenir, eleştirilir ve ikincil meseleler, bürokrasinin icadı olan kültür politikasın meselesine bitişen sorunlar (kültür politikalarının tarihi, kamu politikaları içindeki yeri, demokrasiyle ilişkileri vb.) geliştirilerek bürokrasinin başarı veya başarısızlığı bilimsel olarak denetlenmiş olur. Yine de kültür politikalarının hem mucidi hem faili, kamu politikalarının tamamında olduğu gibi, devlet ve bürokrasidir.

2) Kültürün nitelik ve sınırlarının belirlenmesi.

Devlet, muazzam gücüyle üzerinde politika yürüttüğü kültürün kavramsal sınırlarını da belirleme eğilimindedir. 1. bölümde göstermeye çalıştığımız gibi entelejisansiyanın bir keşfi olan kültür kavramı, bürokrasinin etkinlik ve yaygınlık kazanmasıyla resmîleşmiştir ve devlet, aldığı kararları uygulama gücüne sahip olduğu kadar, özellikle resmî eğitim yoluyla kitleleri kendi politikalarına zihnen hazır hale getirme becerisine de sahiptir. Bürokrasinin yaygın, evrensel ve gayri şahsi doğası kitlelerin estetik eğitiminin amaç, yöntem ve içeriğiyle kültür politikalarının yön ve biçimi arasında bir tutarlılık ve süreklilik olmasını sağlamak zorundadır. Aksi halde sistem işlemez. Yönetsellik (Foucault, 1991) adı verilen durum, kamu politikalarının bir sistem olarak işlemesini sağlar. Eğitimin estetik içeriği devletin zımni ve müessir kültür politikası olarak açık ve nominal kültür politikalarının gerçekleşebilmesine de önayak olur.

3) Doğrudan yönetim.

Kültürel miras (müzeler, sit alanları vb.), kütüphanecilik, sanat eğitimi, kültür ve sanat merkezleri ve kurumları, ülke ve dönem farkları bir yana, bürokrasinin doğrudan yönetimine tabi olabilir. Bir ülkedeki miras projeksiyonu ideolojik olduğu kadar, bürokratik bir projeksiyondur da. Geleneksel kültürün mirasa dönüştürülmesi, kullanılması ve yürütülmesi bürokrasi eliyle, bürokratik mantık ve sınırlamalar içinde gerçekleştirilir (Tauschek, 2012, s. 196).

4) Teşvik ve içerme.

Kurumsal ve bireysel kültür üreticilerinin ödüller ve mali destekler yoluyla teşviki, kültür politikalarının en yaygın ve görünür biçimi olmasının yanı sıra kültür bürokrasisinin de iş akışının önemli bir parçasını oluşturur. Bürokrasi ödüllendirme ve teşvik kararlarını bizzat alabileceği gibi, özerk kurumlar ve kurullar yoluyla karar alınmasını da sağlayabilir. Destek/teşvik politikalarıyla bürokrasinin ilişkisi devlet yapılarına göre farklılık arz etmektedir. Her durumda çerçeve yine bürokrasi tarafından belirlenmekte, özerk kurulların aldığı tekil kararlar dahi bürokrasinin önceden belirlediği stratejik hedefler ve genel planlama bölgesi içinde kalmaktadır.

Siyasetbilimin kamu yönetimindeki güncel değişimlerin analizi için istihdam ettiği *yönetişim* kavramı (O'Brien, 2014, s. 26) da bürokrasinin düzenleyici rolünü

ortadan kaldırmaz. Yeni bir paradigma olarak yüceltilse de, yönetişim, bireylerin günlük hayatlarına bile müdahale eden devlet iktidarı ve denetimi söz konusu iken (s. 28) kültürel aktörlerin de yönetime katılması ve bürokrasinin *daha az* yönetmesi anlamına gelmez. Yönetişim, bürokrasinin alttan gelen talepleri alarak *daha iyi* yönetmesi demektir. Zira bürokrasi dışındaki aktörlerin de kültür politikası karar ve uygulamaları öncesi müzakere sürecine dahil edilmesi esas olarak uygulanacak politikanın etkililiğini artırmayı amaçlar. Bu da çoğunlukla ilgili politikanın (*policy*) genel siyaset (*politics*) içindeki işlevine bağlıdır.

5) Dışlama ve engelleme.

Bugün çoğu ülkede kültürel üretim ve etkinlikler kanun önünde serbesttir ve yönetişim, içerme ve çeşitlilik kriterleri sayesinde dezavantajlı gruplar da kültür politikalarının ihya, destek ve teşvik programlarına konu olmaktadır. Öte yandan, ne Batı Avrupa'nın liberal kültür politikaları tüm kültür ürün ve süreçlerini içerebilir ne de modern tarihin her dönemi eşit derecede kültürel çeşitliliğe açık olabilmiştir. Nazi ve Sovyet bürokrasilerinin kültüre yönelik baskıcı rejimleri öne çıkmış olmakla birlikte[6] modern devletlerin tarihi kültürel dışlamadan hiçbir zaman masun kalmamıştır. *Segregation* (ABD) ve *apartheid* (Güney Afrika) adlarıyla meşhur ırk ayrımı ve dışlama politikaları liberal Batı devletlerinin zımni kültür politikaları arasında olup çok yakın tarihlere kadar geçerliliğini korumuştur. Ayrıca göçmen nüfusa yönelik asimilasyon politikaları da açık veya zımni olarak devam etmektedir.

Bürokrasinin uyguladığı diğer bir dışlama ve engelleme yöntemi kültür ithalatına karşı geliştirilen ekonomik tedbirlerdir. Burada devletlerin genel dış ticaret politikalarının kültürel ürünlere de yansıdığı görülmektedir. Kültürel dış ticarette ABD başta olmak üzere Batı ülkeleri net kültür ihracatçısı, gelişmekte olan ülkelerse net kültür ithalatçısı konumundadır (Throsby, 2010, s. 41). Ayrıca, birçok ülke kendi ulusal kültürel endüstrilerini korumak adına kültür ithalatına ciddi kotalar koyabilmektedir. Burada serbest dış ticaret politikasıyla kültür politikasının çatışması dahi söz konusudur. Fransa, GATT Anlaşması'na kendi sinema sektörünü korumak

[6] Hitler'in 3. İmparatorluk rejiminde yayıncı, sergici, tiyatro prodüktörü ve film yapımcılarını katı bir şekilde denetleyen 8000'i aşkın bölgesel sanat memuru vardı (Pick ve Anderton, 1996, s. 6).

amacıyla sinema filmi kotası konmasında ısrarcı olmuştur. 1993'te ise Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) oluşumu sırasında Fransa ve Kanada görsel-işitsel medya ticaretinin DTÖ süreçlerinden muaf tutulmasını teklif etmişlerdir. Bu teklif kabul edilmese de daha sonraki GATS Anlaşması, ülkeleri görsel-işitsel medya ticaretine kota uygulama konusunda serbest bırakmıştır (Throsby, 2010, s. 159). Ticaretin ötesinde çeşitli kurumlar da yabancı menşeli kültürel ürünlerin ülkeye girişini sınırlandırma yetkisine sahip olabilir. Mesela ABD Adalet Bakanlığı, ithal filmleri tasnif etme yetkisine sahiptir ve asit yağmuru ve nükleer savaş temalı Kanada menşeli belgesel filmlerin ülkeye girişini "siyasi propaganda" içerdikleri gerekçesiyle yasaklamıştır (Miller ve Yúdice, 2002, s. 37).

Bunun yanında laiklik zımni kültür politikası olarak dinî simge ve ritüellere karşı dışlayıcı olabilmektedir. Laiklik, açık ve nominal bir kültür politikası olmasa da Fransa ve Türkiye gibi ülkelerde devletin ulusal kültüre topyekûn bir şekil vermek için aldığı tedbirler arasında önemli bir yerde durmaktadır (Ahearne, 2009, s. 147). Şimdi Almanya, Fransa ve İngiltere örneklerinde laikliğin zımni kültür politikası olarak nasıl bir gelişme kaydettiğine daha yakından bakacağız.

2.3. Kültür Savaşı

Laiklik yahut Devlet-Kilise ayrılığı meselesi, 19. yüzyıl sonu Avrupa'sında bir kültür savaşına dönüşmüştür. Bu savaş aynı zamanda Kültürel Devrim alt bölümünde (1.2.) söz ettiğimiz eğitim reformu ve devletin kilise üzerindeki denetimi yolundaki gelişmelerin nihai formunu kazanması anlamına da gelmektedir. Almanya'da *Kulturkampf* (kültür davası) (Borutta, 2003), Fransa'da *guerre de deux Frances* (iki Fransa'nın savaşı) (McMillan, 2003), İngiltere'de ise *nonconformist revolt* (muhalif Protestan isyanı) (Parry, 2003) adı verilen gelişmeler, 19. yüzyılın son çeyreğinde söz konusu ülkelere hükmeden ulus-devletlerin zımni kültür politikası görünümünü arz etmektedir.

Kulturkampf, Almanya'da (Prusya Krallığı/Alman İmparatorluğu) Katolikliğin ulusal kültürün hegemonik versiyonundan simgesel olarak uzaklaştırılması (Borutta, 2003, s. 227) olarak tanımlanmaktadır. 1869'dan itibaren Vatikan'a sadık Katolikler

Protestan ve liberal Alman entelijansiyası tarafından vatansız ilan edilmiş; kilise, manastır ve yetimhane gibi Katolik kurumları parlamento nutukları, kamuya açık toplantılar, basın, manastır romanları, şehir efsaneleri ve dedikodu, son olarak kitlesel taciz ve tehdit (s. 237) yoluyla baskı altına alınmış; neticede Şansölye Bismarck öncülüğünde Prusya hükümeti Katolik Kilisesi aleyhine bir dizi tedbiri yürürlüğe koymuştur.

1870'li yıllar süresince Katoliklik, Prusya bürokrasisinden ihraç edildi. Din İşleri Bakanlığı'nın Katoliklik dairesi kapatıldı. Böylece devlet aygıtının dinî portresi homojenleştirilmiş ve devlet tümüyle Protestan-Liberal koalisyonunun eline geçmiş oluyordu (Borutta, 2003, s. 249). Ayrıca Katolik rahiplerinin siyaset yapması yasaklandı; Kilise'ye bağlı okullar bürokratik teftişe açıldı; 1000'den fazla Katolik öğretmen işten kovuldu; uluslararası Katolik cemaatlerinin faaliyetleri sona erdirildi; Alman vatandaşı olmayanların rahip olması yasaklandı; rahiplerin devlet okullarından diploma alması ve devletin açtığı sınava girmeleri şart koşuldu; istenmeyen rahiplerin sınır dışı edilebilmesini sağlayan bir kanun çıkarıldı; doğum, evlilik ve ölüm gibi toplumsal ritüellerde devlete öncelik tanındı; devletin Kilise'ye yaptığı ödemeler durduruldu; Katolik vakıfları lağvedildi (s. 249-250). Bu sert tedbirler Katolikler kendi siyasi partilerini kurup direniş koyduklarında daha da sertleşecekti. 1875-1878 yılları arasında yüzlerce Katolik rahip, gazete editörü ve sıradan vatandaş çeşitli cezalara çarptırıldı, evleri arandı, bir kısmı sınır dışı edildi; nihayetinde on iki piskopostan ancak üç tanesi görevinin başında kalabilmişti (s. 250).

Kulturkampf'ı diğer kültür savaşları arasında özel kılan, kültür savaşıyla ulus-devletleşme arasındaki kesişmedir. Katolikliğin kitleleri seferber etme becerisini bir tehdit olarak algılayan Protestan-liberal koalisyonu bunu yürüteceği kültür savaşının temeli haline getirdi. Almanya, ulus-aşırı bir kültürel hegemonyası bulunan Katolikliği azınlık pozisyonuna iterek ulusal kültürünü homojenleştirme yoluna gidebildi. Öte yandan, liberallerle Protestanlar Katolikliğe karşı müttefik de olsalar nihai hedefleri farklıydı. Protestanlar kültür savaşından bir tür Kutsal Protestan Alman İmparatorluğu çıkarmayı murat ediyorlardı; liberal fraksiyonlar ise Katolikliği modernite adına tardetmekten yanaydı ve dinin kamusal alanın dışına

çıkarılmasını, kültürün dinin yerine ihdas edilmesini istiyorlardı (Borutta, 2003, s. 248).

Öte yandan, Alman İmparatorluğu'nun bürokratik ataleti Kulturkampf'ı mutlak bir başarıya ulaşmaktan alıkoydu. Katoliklerin çoğunlukla pasif direnişi karşısında yasal tedbirler tam etkili biçimde uygulanamadı. Bir politika olarak Kulturkampf Katoliklerin gerçekleştirdiği tüm ihlallerin soruşturulması ve kovuşturulmasını gerektirirken, bürokrasi henüz o derecede bir mükemmelliğe sahip olmadığı için, özellikle yerel düzeyde istenen tedbirler hayata geçirilemeden kaldı. Katolik kurumların yerini alması beklenen ulusal kurumlar da her zaman ve her yerde inşa edilemedi (Borutta, 2003, s. 251-252).

Dahası, Kulturkampf sırasında karşı karşıya gelen devlet ve Kilise 1878'den itibaren anti-sosyalizm davasında yeniden bir araya gelmiştir. *Hain* artık Roma'ya değil sosyalizme sadakat gösteren anlamına geliyordu. 1886'da çıkarılan Barış Kanunları ile Kulturkampf resmen sona erdi; fakat devlet katından çıkıp toplum katında devam etti. Almanya'nın ulusal kültür savaşı ancak II. Dünya Savaşı'ndan sonra Hıristiyan Demokrat Parti'nin doğuşuyla sona erebilmiştir (Borutta, 2003, s. 253).

Fransa'da ise Üçüncü Cumhuriyet'le Katolik Kilisesi arasında 1879-1905 yılları arasında Almanya'nın Kulturkampf'ını andıran bir mücadele yürütülmüştür. Fransa'daki kültür savaşının farkı, savaşın Cumhuriyet'in pozitivist elitleri tarafından yürütülmesi ve Protestan laytmotifinin bu savaşta söz konusu edilmemesidir. Fransa'da Katolikliğin karşısında Protestanlıktan çok laiklik ve ateizm vardı. Laiklik adına 1879-1886 yılları arasında Katolik orta öğretim kurumları ve üniversiteleri kapatıldı; rahipler eğitim bürokrasisinden kovuldu; ilköğretim kurumlarında din eğitimi müfredattan tamamen çıkarıldı. Dahası kızlara eğitim veren orta öğretim kurumları açıldı ve bu okullarda öğretmenlik yapacak kadın öğretmen nesli yetiştirildi. Amaç katı tedbirler yoluyla seküler bir devlet ve seküler bir toplum inşa etmekti (McMillan, 2003, s. 77-78).

Fransa'daki kültür savaşında laikliğin yeri daha belirgindir. Ulusal birliğin asli unsuru olarak görülen laiklik (McMillan, 2003, s. 87), Fransız devletinin zımni

kültür politikası olarak yer yer bir müdahale aracına dönüşmüştür. Laikliğin Fransa'da 2-3 bin rahibin öldürüldüğü, 32.500 rahibin (Katolik ruhbanın kahir ekseriyetinin) sürgüne gönderildiği 1789 Devrimi'nden (s. 81) 1989'da ortaya çıkan başörtüsü meselesine (s. 101) kadar uzanan bir tarihi vardır. Ayrılık Kanunu denilen, Katolik Kilisesi ile devleti kesin çizgilerle ayırmaya matuf kanunun yürürlüğe girdiği 1905 yılı bu iki yüz yıllık tarihin zirve noktası kabul edilmektedir. Zira, 1905 Kanunu ile kültür savaşının muhafazakar kanadında yer alan aşırı sağ politikacılarla rahipler savaşı kaybederken ruhban-karşıtı laik bürokrasi kesin bir zafer elde etmiştir (s. 98). Böylece Üçüncü Cumhuriyet'in başbakanlarından Gambetta ve Ferry'nin "Tanrısız okul" (s. 92) projesi somut gerçeğe dönüştü ve Fransa'nın daha sonraki kültürel hamlelerinin temeli haline geldi.

Öte yandan, tıpkı Almanya örneğinde olduğu gibi Fransa'da da yerelde istenen başarı II. Dünya Savaşı sonrasına kadar elde edilememiştir. Yerel rahiplerin yanı sıra sağ politikacılar, özellikle Hıristiyan demokratlar, I. Dünya Savaşı'nın sonundan II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Fransa'yı Katolik idealler etrafında yeniden organize etmeye çabaladılar. 1940'ta kurulan Vichy rejimi onlara bu fırsatı sağladı ve Katolik eğitimi okullara geri döndü (McMillan, 2003, s. 99). Savaş sonrasında ise bir yandan toplumda Katolik pratiği zayıflarken diğer yandan da her çizgiden Katolik politikacı siyaset arenasında boy gösterir hale gelmiştir (s. 100).

İngiltere'nin kültür savaşı ise Almanya ve Fransa örneklerinde olduğu gibi 1870'li yıllarda devlet okullarının eğitim müfredatının sekülerleştirilmesi etrafında gerçekleşen mücadeleleri içerir ve zımni kültür politikası olarak modern İngiliz kültürüne karakterini veren gelişmelerden biridir. Almanya ve Fransa'dan farklı olarak İngiltere'de kültür savaşı devletle kilise arasında değil, Anglikan Kilisesi ile muhalif Protestanlar ve Liberal Parti ile Muhafazakar Parti arasında gerçekleşmiştir. Söz konusu mücadelenin özü, muhalif Protestanların (*nonconformist*) Anglikan Kilisesi'nin devletin dışına çıkarılması için yürüttüğü kampanyadır. Kampanya eğitim müfredatıyla ilgili gözükse de 1) temelde Anglikan Kilisesi'nin yereldeki etkisine karşı bir saldırıydı, 2) çok çabuk politize oldu ve liberal ve muhafazakar siyasetler arasında bir kavgaya dönüştü; kavgada Liberal Parti ile muhalif Protestanlar bir tarafta, Muhafazakar Parti ile Anglikan Kilisesi diğer tarafta yer

alıyordu, 3) Protestanların mücadelesi aynı zamanda ulusçu bir temaya sahipti ve papalık ve İrlanda Katolikliğine meydan okuyordu (Parry, 2003, s. 152).

1870 tarihli İlköğretim Kanunu okullaşmayı tabana yayma ve seküler eğitimi güçlendirme hedeflerine sahipti. Artık okullarda din eğitimi verilmeyecek; daha doğrusu okullar belli mezheplerin amentüsü çerçevesinde eğitim veremeyecekti. Öte yandan, okulların dörtte üçü Anglikan Kilisesi'ne, kalan dörtte birin önemli kısmı da Katoliklere aitti; muhalif Protestanların kontrol ettiği okullar oldukça az sayıdaydı. Kanun sistematik ulusal eğitim için bir dönüm noktası olmakla (Parry, 2003, s. 159) birlikte Almanya ve Fransa'nın eğitimde Katolik etkisini kırmak için uyguladıkları baskıcı taktikler İngiltere'de uygulanmadı (s. 165); ayrıca muhalif Protestanların başlattığı kültür savaşında Anglikanlar ve Katolikler kilisenin devlet yapısından ihraç edilmesine alt sınıf ve mülk sahibi orta sınıfların desteğiyle ve Muhafazakar Parti etrafında örgütlenerek karşı çıktılar ve kiliselerin sistemden ihracı yerine ulusal kilise fikri yeniden ağırlık kazandı. Kültür savaşının sonunda Kilise hâlâ yoksul kesimlerin eğitmeni ve toplumsal ahlakın garantörü sayılıyordu (s. 174).

Sonuç olarak, İngiltere'nin kültür savaşı sistematik ulusal eğitim için önemli bir adım oldu. Öte yandan, Kilise-Devlet çatısı gevşemekle birlikte, erken modern döneme ait bir gelişme olan ulusal kilise anlayışı modern dönemde ulusçuluk ideolojisiyle birleşerek yerini korudu. Ayrıca, eğitsel laiklik katı bir şekilde uygulanmayarak okullarda İncil eğitimine devam edildi (Parry, 2003, s. 176).

Kültür savaşının diğer bir boyutu ise ülkeler arası hegemonya mücadelelerinin anlam ve simgeye ilişkin tarafıdır ki bu da 19. yüzyılın sonundan günümüze kadar kültür emperyalizmi ve propaganda gibi agresif, eğlence ve gösteri dünyası ürünlerinin ihracı ve kültürel diplomasi gibi yumuşak stratejilerde ifadesini bulmuştur. Bundan sonraki alt bölümde eğlence ve propagandaya da değinilecek olmakla birlikte esas olarak kültürel diplomasi üzerinde durulacaktır.

2.4. Kültürel Diplomasi ve Araçsallık

Kültürel diplomasi kavramı ilk defa 19. yüzyılda Fransızlar tarafından, ülkeler arası alışverişlerde diplomatların kültür ürünlerini kendi ülkelerinin çıkarları için

araçsallaştırması anlamında kullanılmıştır. Kavram bugün daha çok, uluslar ya da halklar arasında karşılıklı anlayışı sağlamak amacıyla gerçekleşen kültürel alışveriş olarak tanımlanmaktadır (Cummings, 2003, s. 1). Öte yandan, eleştirel çalışmalarda bu yeni tanım da gerçeğe uzak ve soyut kabul edilmektedir. Karşılıklı anlayış kültürel diplomaside çoğu zaman asıl amaç değildir ve alışveriş içindekiler de doğrudan uluslar ya da halklar değil hükümetlerdir (Ang, Isar ve Mar, 2015, s. 366-367).

Kültürel diplomasiyle ilgili bir başka sorun kavramın emperyalizm, sömürgecilik ve propaganda faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin etik olmayan içeriğine yaptığı çağrışımdır. Baskın uluslar kültürü daima kendi siyasi, ekonomik ve toplumsal değerlerini başka uluslara aktarmak için kullanmışlardır (Nisbett, 2012, s. 2). Bunun dramatik örneklerinden biri, 1870-1945 yılları Batı Avrupa ülkeleri arasındaki çatışmaların kültüre projekte edilmesidir. Almanya ile Fransa arasındaki Alsace-Lorraine meselesi, silahlanma yarışı, emperyalizm, ülkelerin kendi içlerindeki sınıfsal huzursuzluklar ulusçu anlatılar yoluyla kültüre aktarılmıştır. Bu ulusçu anlatılar, devletin jeopolitik ihtiraslarıyla ulusun yaşam biçimi arasında bağlantı kuruyordu. I. Dünya Savaşı'nda faşist ve sosyalist siyasetlerin tebellür etmesine yol açan kültür çatışması, savaş bitince de sona ermedi ve Batı Avrupa ulusları dil, sanat, edebiyat, felsefe, medeniyet ve kültürde diğerlerinden daha iyi olduğunu gösterme telaşı içine girdi (Furedi, 2014, s. 1-7).

Kayzer II. Wilhelm, 1902'de Alman zihninin tüm dünyada üstün olması gerektiğini ilan etti. Alman entelektüellerinin çoğu I. Dünya Savaşı'nı "Almanya'nın 1914 düşünceleri ile Fransa'nın 1789 düşünceleri arasında bir savaş" (Furedi, 2014, s. 23) olarak görüyordu. Savaş sırasında yayımlanan "Doksan Üç Alman Entelektüelinin Manifestosu" başka uluslardan muadillerine şöyle sesleniyordu: "Bize inanın; savaşı medeni bir ulus gibi bitireceğimizden emin olun. Bu ulus ki bir Goethe'yi, bir Beethoven'ı, bir Kant'ı kendi kalbi kadar, kendi evi kadar kutsal kabul eder" (a.y.).

Propagandada kültürün kullanımı o kadar yaygındı ki Weber ve Durkheim gibi sosyologlar dahi kendi ülkelerinin savaş propagandasına doğrudan dahil oldular. Weber, "Dünyayı Rus barbarlığı veya Fransız gösterişçiliğinin yönetmesine engel

olacak cesareti kendimizde bulamasaydık bu utanç verici olurdu. Bu savaşın nedeni tam olarak budur" (Furedi, 2014, s. 23) diye yazmıştı. Durkheim'sa Almanya'nın sadece militarizmine değil kültürüne de karşıydı: "Alman idealizminde tuhaf ve zararlı bir şey var. Bu da onu bütün olarak insanlığa yönelik bir tehdit haline getiriyor" (s. 24).

Batı Avrupa ülkelerinde görülen bu, kültürünü başka ülkelere kabul ettirme tutumu, 19. yüzyılın sonundan itibaren kurumlaşmaya da başlamıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda kültürünü bir prestij aracı olarak Avrupa'ya yayan Fransa, 19. yüzyılda yurtdışındaki ilk kültür kurumlarını inşa ederek diğer devletlere öncülük etti. 1846'da Atina'da bir arkeoloji enstitüsü olarak kurulan *Ecole Française d'Athènes*'i (Atina Fransız Okulu) 1883'te Fransızcayı sömürgelerde ve yabancı ülkelerde yaymak amacıyla *Alliance Française* (Fransız Birliği), 1902'de ise yabancı ülkelerde Fransızca eğitim vermek üzere *Mission Laïque Française* (Fransız Laik Misyonu) izledi. Bu özel girişimlerin yanında Fransız hükümeti ve Katolik Kilisesi'nin Orta Doğu ve Uzak Asya'da yürüttüğü eğitim, sağlık ve din merkezleri de Fransa'nın kültürel diplomasi kurumları olarak yoğun biçimde çalışıyordu. Dışişleri Bakanlığı altında kurulan Yurtdışı Fransız Okulları ve İşleri Dairesi ise yurtdışındaki Fransız kültürel varlığını koordine etme görevini üstlenmişti (Haigh, 1974, s. 29-30). Fransız kültürel diplomasi kurumlaşmasının ilginç yönlerinden biri, kilise ile devleti Kültür Savaşı bölümünde söz edildiği gibi 1905 Kanunu ile ayıran Fransa'nın yurtdışındaki Kilise okullarına finansal destek sağlamasıdır (s. 31). Fransa, 1910'dan itibaren ise Avrupa'nın birçok şehrinde *Institut Français* (Fransız Kültür Merkezi) şubeleri açmaya başladı. Institut Français'in iki hedefi vardı: Yurtdışında araştırma yapacak Fransız öğrencilerine yardım etmek ve hedef ülkede Fransızca konuşan insanlara Fransa'yı tanıtmak (s. 31-32). Bu iki hedefin, başka devletlerin daha sonra kuracağı benzer teşkilatlar için bir ufuk çizgisi oluşturduğu söylenebilir.

Fransa kültürel diplomasi faaliyetlerini II. Dünya Savaşı'nın şafağında konsolide etmiştir. 1936'da bakanlıklar arası bir komisyon kurularak Dışişleri Bakanlığı'nın yurtdışındaki Fransız eserleri, enformasyon ve basın; Eğitim Bakanlığı'nın ilk ve orta öğretim kurumları, üniversiteler, güzel sanatlar ve millî kütüphane; Bayındırlık Bakanlığı'nın ise turizmle ilgili faaliyetleri koordine etmesi sağlandı. Sadece

Dışişleri Bakanlığı'nın kültürel işleri için ayrılan bütçe 1938'de 70 milyon Fransız frangına ulaşıyordu. Bu bütçeyle yurtdışındaki Fransız okulları yürütülüyor, her türden akademik personel yurtdışı üniversitelere gönderiliyor, yabancı öğretmen, öğrenci ve teknisyenler Fransa'ya getirilerek kendilerine gerekli görülen eğitimler veriliyor, yurtdışındaki Fransız kütüphaneleri için kitap, süreli yayın ve finansal destek sağlanıyor, Fransızca kitapların ihracatı teşvik ediliyor, tiyatro turları, konserler, sanat sergileri ve film gösterileri gerçekleştiriliyor, yurtdışında faaliyet gösteren gayri resmi kültür ve yardım kuruluşlarına destek veriliyordu. Özetle, Fransız medeniyetinin yabancılara tanıtılması, Fransa'nın diplomatik faaliyetinin standart bir parçası haline gelmişti (Haigh, 1974, s. 36-37).

Almanya (Prusya) da doğal rakibi Fransa'ya benzer bir yol izleyerek 1830'dan itibaren yurtdışında Almanca eğitim veren okullar ve Alman arkeoloji enstitüleri kurdu. 1896'da açılan Dışişleri Bakanlığı Sanat ve Bilim Dairesi ise Fransız muadiline benzer bir görev ifa ediyordu. Almanya ayrıca 1906'da Yurtdışı Okullar Dairesi'ni açtı (Haigh, 1974, s. 30). Almanya'nın temel politikası resmi sınırları dışında yaşayan ve Almanca konuşan insanlara yönelik Almanlık (*Deutschtum*) propagandasıydı. İki Savaş Arası dönemde hem sınırlar içinde ve dışında yaşayan Almanların entegrasyonu hem de Almanlığın uluslararası imajının yükseltilmesi amacıyla Almanlara ait bilim, sanat ve kültür ürünleri propaganda malzemesi olarak aralıksız bir tekrar içinde kullanıldı. Bu yeni propaganda biçiminin adı da doğrudan kültüre gönderme yapıyordu: *Kulturpropaganda*. Bu yönelime paralel olarak 1920'de Dışişleri Bakanlığı bünyesinde Yurtdışı Almanlar ve Kültürel İlişkiler Müdürlüğü, 1925'te Alman Akademik Değişim Servisi, aynı yıl Alman Akademisi,[7] 1929'da da ortaöğretime yönelik olarak Alman Pedagojik Değişim Servisi kuruldu (s. 32-33).

Fransız ve Alman rakiplerini biraz geriden takip eden İngiltere ise Atina ve Roma'da arkeoloji enstitüleri, Floransa'da ise dil okulu açtı (Haigh, 1974, s. 31). İngilizlerin kültürel diplomasiye Fransızlar ve Almanlar kadar önem vermemesi,

[7] Deutsche Akademie: Tam adı *Akademie zur Wissenschaftlichen Erforschung und Pflege des Deutschtums* (Bilimsel Araştırma ve Almanlığı Koruma Akademisi) olup 1951'de *Goethe Institut* olarak değiştirilmiştir.

İngiltere'nin dünyadaki prestijine duydukları aşırı güvenden kaynaklanıyordu. Öte yandan, I. Dünya Savaşı'nda İngilizler de Almanlar kadar yoğun propaganda faaliyetine giriştiler (s. 32).

Bilgi teknolojileri ve eğlence medyasının kültürel propaganda aracı olarak kullanılmasında ise İngiltere, diğer Avrupa ülkelerinden çok daha kapsamlı bir çalışma içinde olmuştur. Yüksek tirajlı gazetelerin dolaşımı ve hümanizm ve liberalizm temalı sergiler Britanya İmparatorluğu'nun 1815-1857 yıllarına denk gelen yükselişine eşlik etmiştir. 1857-1902 yıllarına denk gelen olgunluk yıllarında da İmparatorluk, sömürge faaliyetlerinin meşrulaştırılmasında popülist gazetecilik ve müzikhol eğlencelerinden bolca istifade ediyordu. İmparatorluğun gerileme dönemi sayılan 1902-1945 yıllarında ise radyo ve film gibi medyalar sömürgelerin de ötesinde tüm dünyaya dönük olarak kullanılmıştır (Fattor, 2017, s. 19). İngiliz askerî gücü zayıfladıkça medya içeriği üretim ve dağıtımına daha fazla önem verilmeye başlandı ve İki Savaş Arası dönemde savaş propagandasından farklı içerikler ortaya çıktı. I. Dünya Savaşı öncesinin süper askerî gücü Britanya İmparatorluğu imajı yerini devlet finansmanıyla kurulan İmparatorluk Pazarlama Kurulu (1926), BBC Dünya Servisi (1932), RTL (1933) ve British Council (1934) gibi kurumların yoğun yayınları aracılığıyla barışçı, işbirliğine öncelik tanıyan, gelişme ve refahı destekleyen, demokrasi, insan hakları ve medeniyeti koruyan liberal devlet imajına bırakıyordu. Bu yeni imaj II. Dünya Savaşı sonunda Britanya İmparatorluğu'nun çökmesine engel olamadıysa da ulusal prestij ve kültürel diplomasi açısından bu tür yarı resmî veya özel kuruluşların yararı konusunda öğretici olmuştur. İngiltere emperyal retorikten vazgeçmekle birlikte Savaş Sonrası dönemde de kültürel diplomasi yoluyla ülke imajına destek veren BBC Dünya Servisi ve British Council gibi kurumları kullanmaya devam etti (s. 78-89).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra kültürel diplomasi sahasına uluslararası bir aktör dahil olur: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü ya da kısa adıyla UNESCO. Kurucularının gözünde bu Savaş Sonrası kurum, küresel bir hümanizm geliştirmek suretiyle dünya barışına katkıda bulunacak umut dolu bir girişim olsa ve UNESCO bugüne kadar aynı söylem çizgisinde hareket etmiş olsa da, daha kuruluş yıllarından itibaren ABD'nin Soğuk Savaş stratejisinin kültürel araçlarından biri

olarak dizayn edilmek istenmiştir. ABD, finansal kapasitesi ve kurumsal tahakkümü sayesinde UNESCO'yu kendi stratejik çizgisine çekmiş ve kurumun gündemini de ilkelerini de kendisi oluşturmuştur (Graham, 2006, s. 231). Özellikle UNESCO'nun kurulduğu 1946'dan SSCB'nin UNESCO üyesi olarak kabul edildiği 1954'e kadar ABD, kurumu üye ülkeleri Soğuk Savaş'ta SSCB'ye karşı kendi tarafında yer almaya zorlamak için araçsal olarak kullanmıştır (s. 232). UNESCO'nun görünüşteki uluslararası ve hümanist çizgisinin aksine ABD'nin dar ulusal çıkarlarına hizmet etmesi yönündeki baskıya yönelik itirazlar ise kendi ulusal özgünlüğünü korumak isteyen Fransa ile sömürge sonrası yeni bağımsız devletlerden geliyordu (s. 234).

ABD'nin Savaş Sonrası dönemde bir süre işgal altında tuttuğu Almanya'da yürüttüğü faaliyetler içinse doğrudan kültür emperyalizmi demek mümkündür. ABD askeriyesi Almanlara ait otuzdan fazla senfoni orkestrası ve operaya el koyduktan sonra bunların Bernstein, Copland, Gershwin vb. Amerikalı bestecilerin eserleri icra etmesini sağladı. Ayrıca Alman tiyatrolarında sergilenecek oyunlara da Amerikan askerî yönetimi karar veriyordu. Bu oyunların ABD dış politikasıyla aynı çizgide olmasına özen gösterilirken Amerikan liberalizmiyle ters düşen oyunlar tiyatro repertuarından çıkarılıyordu. Resimde ise ABD menşeli soyut dışavurumculuk desteklendi (Saunders, 2016, s. 36-39).

ABD'nin kültürel diplomasiye yönelik pragmatik ve araçsal yaklaşımının temeli, II. Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Almanya'nın Latin Amerika'ya yönelik faaliyetlerine karşılık giriştiği, hızlı sonuç almaya yönelik pratiklerde atılmıştır. ABD bir bakıma, Soğuk Savaş sırasında dünya çapında SSCB'ye karşı yürüttüğü kültürel mücadelenin daha dar çaplı ve kısa süreli olanını Latin Amerika özelinde Nazi Almanya'sına karşı yürütmüştür. Nazi Almanya'sı, Latin Amerika ülkelerine teknik danışmanlık ve akademik değişim programlarıyla gidince ABD buna Latin Amerika'yla Carnegie Endowment, Ford Foundation ve Rockefeller Foundation gibi özel girişim vakıfları üzerinden kültürel ilişkiler tesis ederek karşılık verdi (Miller ve Yúdice, 2002, s. 38). Bunun yanında özel girişim kurumsallaşmasının bürokrasi içinde de yansıması inşa edildi: Dışişleri Bakanlığı bünyesinde çalışan Kültürel İlişkiler Dairesi (s. 39). 1953'te kurulup 1999'da lağvedilen Birleşik Devletler Enformasyon Ajansı (USIA) ise, ABD'nin kültürel propaganda faaliyetlerinin çatı

örgütüydü. Amerika'nın Sesi Radyosu (VOA) ve Fullbright Bursu vb. eğitsel ve kültürel değişim programları USIA'in uhdesindeydi (Reeves, 2004, s. 54).

Amerikan deneyiminin kültürel diplomasiye getirdiği en büyük yenilik karar alma ve yürütme mekanizmalarına özel girişimin dahil olma biçimidir. İngiliz ve Fransız kültürel diplomasisi de 19. yüzyılda özel girişimlerin yurtdışında başlattığı arkeoloji enstitüsü ve dil okulu gibi kurumlarla başlamıştır; fakat kültürel diplomasinin özel girişime ihale edilmesi ilk defa 1940'ta Başkan Roosevelt'in Rockefeller'a Latin Amerika'da Alman propagandasına karşı yürütülecek faaliyete liderlik etmesini teklif etmesiyle başladı. Rockefeller bunun üzerine Amerikan Cumhuriyetleri Arasında Ticari ve Kültürel Koordinasyon Bürosu'nu kurdu. Rockefeller'a sağlanan bütçe kısa zaman içinde 3.5 milyon dolardan 45 milyon dolara çıkarıldı. Sonuçta, Rockefeller'ınn yönettiği ve adı Amerikalar Arası İşler Bürosu (OCIAA) olarak değişen kurum sayısı beş yüzü bulan çalışanları, her türden basın, radyo ve film yayınları ve ABD'nin önde gelen üniversitelerinden akademisyenlerin katkıları ile birlikte Latin Amerikan ülkelerini savaşta Almanya yerine ABD tarafında yer almaya ikna etti (Miller ve Yúdice, 2002, s. 39-43).

Özel vakıflar, bazı durumlarda CIA menşeli paranın filtre edilerek ilgili örgüt veya etkinliğe aktarılmasında araç olarak da kullanılıyordu. 1952'de Fransa'da Kültürel Özgürlük Kongresi tarafından düzenlenen ve Amerikan sanatının Sovyet propagandasının iddia ettiğinin aksine aşağı olmadığını ispata matuf Yirminci Yüzyılın Başyapıtları Festivali için gereken para CIA paravanlarından biri olan Fairfield Vakfı üzerinden aktarıldı. Vakıf, yararlı görüldüğü için CIA ile Kültürel Özgürlük Kongresi arasında bir "boru hattı" görevi ifa edecekti (Saunders, 2016, s. 148). Bu vakıfların bir özelliği de örtük operasyonlara müsait yapılarıydı. Bunlar anonim şirketler gibi hisse sahipleri tarafından veya hükümet gibi muhalefet ve halk tarafından denetlenmiyordu. Vakıflar üzerinden ne kadar para aktarıldığı belirsiz olmakla birlikte, mesela 1960'larda CIA'in kültürel operasyonlarına para aktarmasına yardım eden 170'ten fazla vakıf vardı ve bunların uluslararası yardımlarının yarısına yakını CIA içindi (s. 169-170).

Kültürün kısa vadeli siyasi hedefler için kullanılmasının Amerikan örneği, Savaş Sonrası dönemde ABD'nin UNESCO üzerindeki tahakkümüyle birlikte kültürel

Soğuk Savaş'a dönüştü. Carnegie, Ford ve Rockefeller gibi yardım vakıfları, Dışişleri Bakanlığı ve CIA, ayrıca Kültürel Özgürlük Kongresi gibi paravan kuruluşlar işbirliği içinde ABD'nin kültürel Soğuk Savaş'ının icra tarzını belirlediler. Rockefeller'ın çalışma tarzı entelektüel boyutlarıyla gerek Nazi Almanya'sının propaganda tarzından gerekse Soğuk Savaş dönemi Sovyet Rusya'sının propaganda tarzından daha dolaylı, iki yönlü, karmaşık, ticari ve cazipti. Mesela SSCB'nin resmi sanat anlayışı sosyalist gerçekçilik karşısında ABD'nin resmi bir sanat anlayışı yok gibi görünmekle birlikte Rockefeller Vakfı, CIA ve Kültürel Özgürlük Kongresi soyut sanatı SSCB'nin güdümlü sanatına karşı özgür sanat formu olarak desteklediler. Bu tür siyasi amaçlı desteklerin finansmanı bazen özel girişim vakıfları üzerinden sağlanırken bazen de yukarıda sözü edilen paravan kuruluşlar veya anonim bağış mekanizmaları kullanılmaktaydı (Miller ve Yúdice, 2002, s. 42).

19. yüzyılın son çeyreğinde Fransa-Almanya rekabeti üzerinden milliyetçiliğin bir ifadesi olarak başlayan ve İki Savaş Arası dönemde yoğun bir propaganda mücadelesine sahne olan kültürel diplomasi düşünce ve pratiği, II. Dünya Savaşı'nı müteakip yerini savaştan galip çıkan liberal Batı devletlerinin bir yandan küresel hümanizm ve dünya barışı üretecek bir uluslararası bir aktör olarak UNESCO'yu yürütmeye çabalarken bir yandan da kendi ulusal ajandalarını gerçekleştirmeye çalışmaları ve özellikle ABD'nin başını çektiği kültürel Soğuk Savaş operasyonlarıyla yeni bir aşamaya geçti. Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra ise ABD, kültürel diplomasi alanından çekilerek Enformasyon Ajansı'nı (USIA) kapattı. Avrupa ülkeleri ise aksine yurtdışındaki kurumlarının sayı ve gücünü artırdılar. Yer yer birbirleriyle rekabet eden bu kurumların 21. yüzyıldaki yoğunlaşma alanı ise yaratıcı ve kültürel endüstri pazarları; diğer deyişle kendi uluslarının kültür ihracatına katkı yapmaktır (Paschalidis, 2009, s. 283-285).

Yukarıda anlatılanlar ışığında Batı Avrupa kültür politikalarının modelleştirilmiş tablosu aşağıda sunulmuştur.

Tablo 3. Kültür politikası modelizasyonu (Batı Avrupa)

Çap	**Ulusal**	**Yerel**	**Küresel**	**Ulus-aşırı**
Model	Hiyerarşik (Yönetsel)	Yatay (Yönetişimsel)	Ticari Stratejik	Diplomatik
Rasyonel	Entegrasyon	Gelişme Demokratikleşme	Ulus markalama	Kültürel nüfuz
Hedefler	Sanatların desteklenmesi Dilin korunması/yayılması Kültürel mirasın korunması Kültürel vatandaşlık	Yerel/bölgesel kalkınma Kültürel demokrasi İçerme ve çeşitlilik	Kültürel ihracat Kültür turizmi Kültürel /yaratıcı endüstrilerin geliştirilmesi	Ulusal prestij Yumuşak güç
Kapsam	Kitlenin estetik eğitimi Kültür sanat finansmanı Fikrî mülkiyetin korunması Göçmen politikası Laiklik uygulamaları	İçerme ve çeşitliliğe ilişkin projeler Yerel kültür sanat finansmanı Kültürel tüketimin tabana yayılması	Kültürel emtianın uluslararası mübadalesi Kültürel /yaratıcı endüstrilerin teşviki	Hedef ülkede kültürel operasyonlar Değişim programları
Araçlar /Yöntemler	Merkezî karar alma mekanizmaları Yasal düzenlemeler	Yerel karar alma mekanizmaları	Reklam/tanıtım İhracatı teşvik İthalat kotaları Vergilendirme Yasal izinler/yasaklar İki ve çok taraflı ticaret anlaşmaları	Dil eğitimi Sanat etkinlikleri Yüz yüze ilişkiler Burslar İki ve çok taraflı kültür anlaşmaları
Kurumlar	Kültür bakanlıkları Ulusal ajanslar Miras kurumları (opera, müze, kütüphane vb.)	Şehir/bölge yönetimleri Yerel ajanslar Yerel kültür kurumları (kültür merkezleri, şehir müzeleri vb.)	Yurtdışı ticaret kurumları Denetleme kurulları	Kültürel diplomasi kuruluşları
Çıktılar	Merkezîleşme Tek-tipleşme Yaygınlık/Uyum	Merkezsizleşme Çeşitlilik Kültüre erişim	Kâr İstihdam	Hükümet kararlarının etkilenmesi Bireylerin devşirilmesi

Buradan itibaren üç Batı Avrupa ülkesinin kültür politikalarının karakteristiğini, söz konusu karakteristiğin ilgili devletin tebellür etme biçimi tarafından belirlenen izleğe bağımlılığı üzerinden çizmeyi deneyelim.

2.5. Fransa Kültür Politikalarının Özü: Asimilasyon

Fransa'nın kamu politikaları hakkındaki literatürün dikkat çektiği ilk özellik bu politikaların merkezîyetçi-devletçi karakteridir. Bunun anlamı, Fransa'da kamu politikasıyla ilgili tanımlama, karar alma ve yürütme süreçlerinin büyük oranda devlet tarafından belirlendiğidir. Devlet dışı aktörlerin katkısı edilgin veya ikincil kabul edilir (Eling, 1999, s. xiii). Kamu politikalarının bir parçası olan kültür politikası da elbette bu merkezîyetten payını almıştır. İkinci bir husus da şudur: Fransa'da kültür politikası, sanatın desteklenmesiyle sınırlı kabul edilmemekte, Fransız ulusunun bütünlüğünü korumaya matuf bir kamu politikası olarak anlaşılmaktadır. Bu da Fransız kültür politikalarının Fransızca ve Fransız sanatına yaptığı vurguyu açıklamaktadır. Zira dil ulusal bütünlüğün merkezî bir unsurudur ve sanat da ulus inşasında araçsal olarak kullanılmaya müsaittir. Hatta 1959 kuruluşlu Fransa Kültür Bakanlığı, 1958'de ilan edilen 5. Cumhuriyet'in rejim inşasında işlev görmüştür (s. xiv).

Fransa'nın ilk kültür bakanı André Malraux'nun şahsi tavrı 5. Cumhuriyet kültür politikaları üzerinde belirleyici olmuştur. Malraux, 1870-1945 dönemi Fransız yöneticilerinin kültüre yaklaşımının fazla akademik olduğunu düşünüyor ve Kültür Bakanlığı'nın görevinin sadece güzel sanatların desteklenmesi ve tarihî mirasın korunmasından ibaret olmayıp yüksek kültürün halka ulaştırılması yoluyla kültürel demokrasinin inşa edilmesi gerektiğine inanıyordu. Halkın kültür ürünlerine erişimi, Fransa Kültür Bakanlığı'nın öncelikli hedefi olarak çiziliyordu. Malraux bizzat kendi yazdığı Bakanlık manifestosunda bunu açıkça ilan etmişti:

> "Amacımız mümkün olduğu kadar çok sayıda Fransızın insanlığın, özellikle Fransa'nın büyük sanat eserlerine erişmesini sağlamak; kültürel mirasımız için en geniş izleyici kitlesini temin ve bu mirası zenginleştirecek sanat ve düşünce eserlerinin yaratılmasını teşvik etmektir" (Lebovics, 2011, s. 347).

Malraux'nun kültür politikasının ilgilenmediği alanlar okullar, gençlik ve popüler sanattı. Radyo ve televizyon da Kültür Bakanlığı'ndan tamamen bağımsızdı. İlk ve orta öğrenim kurumlarıyla üniversiteler Fransa'ya özgü bir cumhuriyet geleneği olarak gençliğin estetik eğitimini vermeye devam ederken Malraux'nun Kültür Bakanlığı'na kalan yetişkin eğitimiydi. Fransa'nın ekonomik, demografik ve sosyal bir dönüşümün tam ortasında olduğu Savaş Sonrası dönemde Kültür Bakanlığı'nın bu rolü kritikti. Zira özellikle büyükşehirlerde yoğunlaşan fabrikalar, taşradan banliyölere hızlı bir işgücü göçüne neden olmuştu. Aynı zamanda Paris başta olmak üzere büyükşehirlerde beyaz yakalı yeni bir sınıf ortaya çıkıyordu. Ulaşım ve iletişim imkanlarının artması Paris'le taşra arasındaki farkı ortadan kaldırmaya başlamıştı. Endüstriyel kültürün bu baskısı karşısında Fransa'nın sosyal birliğini devam ettirecek unsur olarak yüksek kültüre işaret edilmiştir (Lebovics, 2011, s. 348).

Malraux liderliğinde Fransa Kültür Bakanlığı, ticari sinemaya karşı katı bir tavır takındı. Kültür, böylece devlet tarafından salt yüksek kültür olarak tanımlanmış oluyordu. Bunun dışında kalan kültürel üretim ise bayağılıkla suçlanıyordu. Bu anlayışın sonucu olarak *Maison de la culture* adı verilen kültür merkezleri inşa edilerek halkın yüksek kültüre ulaşması, bu kültürü sevmesi ve böylece bayağılıktan kurtulması hedeflendi. Ne var ki bu, kitleleri medenileştirme projesi istenilen başarıyı kaydedemedi ve Kültür Bakanlığı patronluk taslamakla ve kültürel yabancılaşmaya neden olmakla suçlandı (Dubois, 1998, s. 434-435). Malraux'nun kültürel demokratikleşme programının sanat müzeleri özelinde toplumsal tabakaların kültürel zevklerinde bir değişiklik yapmadığı, kültürü kitlelere yayma fikrinin işe yaramadığı Bourdieu ve Darbel'in (2017) 1968 olaylarından hemen önce yayımlanan saha çalışmasında da net bir şekilde gösterilmiştir.

Bunun yanı sıra, sadece on iki kültür merkezi inşa edilebilirken bunlara verilen mali destek de hükümet bütçesinin sadece yüzde 0.39'u kadardı. Kültür bütçesinin önemli kısmı hâlâ kültürel miras ve güzel sanatlara harcanıyordu. Kültür Bakanlığı'nın kuruluşundan on yıl sonra bile devlet operalarına verilen destek miktarı Bakanlık bütçesinin dörtte biri kadardı (Eling, 1999, s. 5). Bunu, 17. yüzyıl monarşisinin oluşturduğu izleğe bağımlılık biçiminde okumak gerekir.

Malraux yönetiminde geliştirilen kültür politikası isim ve araçlar bakımından yeni olmakla birlikte, kitlelerin kültür yoluyla istenen bir yüksek kültüre asimilasyonu Fransa için II. Dünya Savaşı sonrasında başlamış bir süreç sayılamaz. Nominal kültür politikasının ötesinde zımni politikalarla gerek Fransa'da gerekse sömürgelerde yaşayan kitlelerin özellikle Fransızca laik eğitim veren okullar yoluyla nasıl asimile edildiğine önceki bölümlerde değinmiştik. Bunun yanında, Savaş Sonrası göçmen asimilasyonu da Fransa için daima önemli bir problematik olmuştur. 2006 sayımına göre Fransa nüfusunun yüzde 25'i, bir veya iki üstsoyu Fransa dışında doğmuş insanlardan oluşmaktadır. Dahası 1960'ların sonundan itibaren Fransa'ya yerleşen göçmenler arasında Avrupalıların ağırlığı yıllar içinde azalırken Afrika ve Asyalıların oranı artmıştır. Fransa'nın göçmenlerin entegrasyonu ile ilgili politikası ise asimilasyonisttir. Buna göre, göçmenlerin kültürel ve dinî değerlerinin kamusal alanda bir meşruiyetinin söz konusu olmadığı kabul edilmekte ve her göçmen evrensel kabul edilen Fransız kültürüne asimile edilmek istenmektedir (Barou, 2014, s. 642-643).

Öte yandan, göçmenlerin Fransız kültürüne asimilasyonu arızasız bir süreç olmaktan uzaktır. Özellikle Afrika ve Asya menşeli göçmenlerin geldikleri ülkeye geri dönmeyeceklerinin anlaşıldığı 1980'lerden itibaren asimilasyonist politikaya payanda teşkil eden cumhuriyetçi ve eşitlikçi söylemin normatifliği ile siyasi ve toplumsal hayatın gerçekliği uyuşmaz bir hal almıştır. Bunun sonucu olarak Fransa entegrasyon kavramına refere edilebilecek kanunlarda küçük fakat etkili değişikliklere giderek laikliği zımni kültür politikası biçiminde kullanmıştır. 1930'ların temelde ırk ayrımına dayalı asimilasyon fikirleri 1990'lardan itibaren tekrar uyanmıştır. Buna göre bazı ırklar (Avrupalılar) diğerlerine (Afrikalı ve Asyalılar) göre Fransızlığa asimile olmaya daha yatkındırlar. Resmi söylem ne derse desin, entegrasyon işleriyle görevli memurların Güney Avrupa kökenli göçmenlerle Fransa'nın eski sömürgelerinden gelen göçmenlere eşit davranmamaktadır (Barou, 2014, s. 646).

21. yüzyılda ise entegrasyon tartışmaları, zımni kültür politikası olarak laiklik tarafından belirlendi. Kilise ile Devleti ayıran 1905 Kanunu'nun ötesinde 2000'lerin laikliği; toplumsal cinsiyet eşitliği, cinsellik ve alkol tüketimi, göçmen ailelerindeki

çok eşlilik, kalabalık nüfus ve maçoluk gibi "çarpıklıklar" (Bertossi, 2011, s. 1570) ile ilgili bir ahlaki referansa dönüşerek asimilasyonun nihai formu olarak belirdi. Okullarda başörtüsü yasağı, okul ve hastanelere poster biçiminde Laiklik Yönetmeliği (*La charte de la laïcité*) asılması, burka yasağı gibi zorlayıcı kararlar Fransa'nın göçmenlere yönelik zımni kültür politikasının artık soyut bir evrensellik çerçevesinde yapılmadığını göstermektedir. 2009'da dönemin cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy, göçmenlik ve Fransız kimliği üzerine yaptığı bir konuşmada "Medeniyet Programı"ndan söz ederek yeni politikanın adını da koymuştur (s. 1571).

Bu alt bölümde Fransız kültür politikalarının karakteristiğini kültürel demokrasi, ulusal entegrasyon, göçmenlik, kimlik ve asimilasyon temaları üzerinden sunmayı denedik. Sıra Almanya'nın kültür politikalarını muadil temalar etrafında gözden geçirmeye geldi.

2.6. Geleneksel Bir Alman Problematiği: Entegrasyon

Fransa'nın kültür politikalarındaki merkezîyetçi müdahale tarzının tarihî izleri 1789 Devrimi'ne, hatta erken modern dönem monarşisine kadar takip edilebilirken (Ahearne, 2003), acaba benzer bir şeyi Almanya için söylemek ne kadar mümkündür? İlk söyleyebileceğimiz; Prusya monarşisi, Nazi Almanya'sı ve Savaş Sonrası liberal ve federal Almanya arasında kültür politikası açısından Fransa'dakinin aksine gözle görülür kopuşlar olduğu. Mesela Nazi mirasını reddetme eğiliminde olan Savaş Sonrası Almanya'sı, kültür politikasını federal hükümet üzerinden merkezîleştirmede isteksiz davranmıştır (Dubois, 2015, s. 461). Bunun yerine eyaletlerin kültürel özerkliği kabul edilmiş ve kültür politikası önemli oranda eyaletlere ve belediyelere bırakılmıştır (Ahearne, 2003, s. 127). Bu eyaletlere diğer eyaletleri hegemonya altına almasını engellemek amacıyla Müttefikler tarafından lağvedilen Prusya dahil değildir (Burns ve Van der Will, 2003, s. 133).

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Almanya'nın bir süre işgal altında kaldığını, Müttefiklerin Alman devletinin yeniden inşasında önemli rol oynadığını unutmamak gerekir. SSCB ve Fransa, Almanya'nın tam bağımsız bir ülke olarak salıverilmesine karşı çıkarken 1945-1952 yılları arasında 1 milyon 622 bin askeriyle Almanya'yı

işgal altında tutan ABD (Dobbins, 2003, s. xx), Nazi devlet aygıtı tamamen tahrip edilerek yeni Alman devletinin demokratik ve kapitalist çizgide yeniden inşa edilmesinden yanaydı (s. 5-6). Almanya önce ABD, İngiltere, Fransa ve SSCB arasında dörde bölündü; daha sonra SSCB bölgesi dışındaki üç bölge üzerinde Almanya Federal Cumhuriyeti kuruldu (s. 8-9). Müttefikler arasındaki, özellikle SSCB ile üç Batılı müttefiki arasındaki gerilimler Almanya'da merkezî herhangi bir kurumun inşa edilmesini imkansız hale getirmişti (s. 14). Ayrıca siyasi partilere sadece belediye seviyesinde izin veriliyordu; eyalet seviyesinde izinler daha sonra çıktı. Seçimler de buna paralel olarak önce nüfusu 20 binin altındaki belediyelerde, daha sonra eyalet seviyesinde yapılabildi. Müttefikler eğitim sistemi ve medyaya da müdahale ederek ilgili kurumları liberal Batı ölçülerine göre yeniden dizayn ettiler (s. 15-16).

Kültürel kodu birlik üzerine kurulu olan Almanya (Münch, 2014, s. 297) için, kültür politikalarının merkezden alınarak yerele bırakılması, II. Dünya Savaşı öncesindeki kültürel iddiaların terk edilmesi anlamına da gelmiştir. Birlik ve entegrasyon, 19. yüzyılın öğretmen, profesör ve din adamı gibi yüksek öğrenim görmüş orta sınıfları ile devlet arasındaki ittifakın temel konusuydu. İttifakın öne çıkardığı üç fikir vardı: klasik öğrenim, ödev duygusu ve sentez. Klasik öğrenim söz konusu eğitimli tabakaların topluma liderlik etmesini sağlarken; ödev duygusu kişilerin toplumda işgal ettikleri pozisyona oranlı sorumlulukları yerine getirmesi sayesinde sınıf çatışmasını önlüyordu. Sentez ise toplum içindeki farklılaşmaların entegrasyonu engellememesini sağlamak için var olmalıydı. Sentez Hegel için devlet, Marx için komünist toplum, Hitler içinse halk devletiydi.

Ne var ki, 1870'ten 1945'e kadar belli derecede karşılığı olan bu fikirler, Müttefiklerin Almanya'yı kapitalist ve demokratik bir devlet olarak yeniden inşasından sonra biçim değiştirmek zorundaydı. Entegrasyonu sağlayacak yeni unsurlar, Almanya'nın kaydettiği yüksek ekonomik başarının da yardımıyla, refah ve tüketimdi. Almanya, Savaş Sonrası dönemde refah ve tüketim sayesinde ABD'ye en fazla benzeyen Avrupa ülkesi olmuştur. Böylece yüksek öğrenim ve tüketim seviyeleri yakınlaştıkça "eşitlenmiş orta sınıf toplumu"na (Münch, 2014, s. 299) ulaşılmış oluyordu.

Kültür bürokrasisinin adem-i merkezîyetçi yapısı, Almanya'nın 1990'ların ikinci yarısından itibaren dünyayı etkisi altına almaya başlayan yerelleşme eğilimlerine karşılık vermesini kolaylaştırmıştır. Eyalet ve belediyelerin kültür projeleri için yaptığı yüksek harcamalar, post-endüstriyel dönüşümü kolaylaştırmıştır. Öte yandan, Avrupa Birliği'nin özellikle Avrupa kültür mirası hakkındaki ulusal politikaları standartlaştırma gayreti Alman eyaletlerinin kültürel egemenliğini belli derecede erozyona uğratmaktadır. Ayrıca, Alman kültür bürokrasisinin Avrupa Birliği seviyesinde temsili ile ilgili bir karmaşa hakimdir. Eyaletler, federal hükümetin kendilerini AB seviyesinde temsil etmesini kabul etmekle birlikte toplantılara kendileri de gözlemci delege göndermektedirler. Federal hükümetin kültürel konularda temsili ise İçişleri Bakanlığı ve Dışişleri Bakanlığı ile Başbakanlığa bağlı Kültür Komiserliği arasında bölüşülmüş durumdadır. Almanya içinde kültür politikalarının koordinasyonu ise eyaletlere ait kültür bakanlıklarının ortak çalışmasıyla (Kültür Bakanları Kalıcı Konferansı aracılığıyla) gerçekleştirilmektedir (Burns ve Van der Will, 2003, s. 136).

Alman kültür politikalarıyla ilgili en önemli sorun, tıpkı Fransa'da olduğu gibi, göçmenlerin topluma entegrasyonu, daha özelde göçmenlere yönelik ayrımcılıkla ilgilidir. Fransa'da ayrımcılık iş hayatı ile toplumsal hayatta öne çıkarken, Almanya'da göçmen ailelerin çocuklarının okullarda karşılaştığı sorunlar daha belirgin olarak tartışılmaktadır. Araştırmalar göçmen ailelere mensup öğrencilerin ilkokuldan sonra yüksek seviyeli Realschule ve Gynasium'lara kabul edilme oranlarının Alman öğrencilere göre sürekli olarak daha düşük kaldığını, özellikle Türk öğrencilerin yüksek seviyeli orta öğretim kurumlarına kabul oranlarının en altta yer aldığını göstermektedir (Güllüpınar, 2011, s. 43).

Bu durum, Almanya'nın *kültürlerarası eğitim* iddiasıyla açıkça çelişmektedir. Eyaletler 1996'da kültürlerarası eğitim konusunda uzlaşmaya varsalar da misafir işçilerin nihayetinde geldikleri ülkelere geri döneceği varsayımı üzerine kurulu *göçmen pedagojisi* etkilerini sürdürmektedir (Güllüpınar, 2013, s. 39). Bunun yanında, hangi öğrencinin ilkokuldan sonra hangi okula gideceğini belirlemek için uygulanan okul tavsiye sistemi öğretmenlerin önyargılarını filtrelemediği ölçüde

ayrımcılığa yol açmakta ve göçmen çocuklarını eleyen bir sisteme dönüşmektedir (s. 43).

Alman memur ve politikacılarının göçmenlerle ilgili her sorunu göçmenlerin etnik-dinî özelliğine bağlama eğilimi, Münch'ün (2014) sözünü ettiği eşitsizlik üretimi ve yeniden üretiminin bariz bir örneğidir. Refah, tüketim ve okul aracılığıyla Alman toplumunun büyük çoğunluğu orta sınıf toplumu da denilen yaygın merkez içinde yer alabilirken; sonuç itibariyle göçmenler merkezin dışında tutulmakta ve marijinalize edilmektedir.

Ulusal kültür-göçmen kültürü karşılaşmasının bir başka biçimi İngiltere ve Hollanda'nın örneklediği çokkültürcülük yaklaşımıdır. Çokkültürcülüğün İngiltere kültür politikaları çerçevesinde ne anlama geldiğine daha yakından bakalım.

2.7. Bir İleri, İki Geri: İngiltere'de Çokkültürcülük

Fransız ve Alman kültür politikaları merkezîyet bakımından iki zıt uç kabul edilirse, İngiliz kültür politikaları bu iki uç arasında kabul edilebilir. İngiltere'de kültür politikası ne merkezî hükümet tarafından dikte edilmekte (Fransa'da olduğunun aksine) ne de tümüyle adem-i merkezîyet denebilecek bir bölünmüşlüğü yansıtmaktadır (Almanya'nın aksine). İngiltere'de II. Dünya Savaşı yıllarından beri devletin sanata dahline/müdahalesine aracılık eden merkezî kurumlar mevcuttur. Ne var ki bu kurumlar, en azından neo-liberal politikaların hakim olduğu 1980'lere kadar, özerklik ya da "bir adım ötede" ilkesi (*arm's length principle*), akran grubu tercihi (*peer group choice*) ve sanatın bireyselliği (sanatçının yönetilemezliği) kavramları etrafında oluşmuş ve çalışmıştır (Pick ve Anderton, 1996, s. 6).

Tarihî olarak İngiltere'de aristokratik sanat patronajının Fransa ve Almanya'daki kadar güçlü olmamasının bir sonucu olarak demokratik dönemde de devletin sanata yönelik desteği bu iki ülkenin gerisinde kalmıştır (Bennett, 1995, s. 201). İngiltere'de de diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi erken modern dönemde devletin kültüre destekten çok sansür şeklinde ortaya çıkan müdahalesi, 19. yüzyıldan itibaren müze ve kütüphanelerin mali yönden desteklenmesiyle modern biçimini kazandı. Bizzat devlet tarafından kurulan kültür kurumları ise yoğun propaganda mücadelelerine

sahne olan İki Savaş Arası dönemde şekillendi: İngiliz Radyo Televizyon Kurumu (BBC; 1927), BBC Dünya Servisi (1932), İngiliz Film Enstitüsü (BFI; 1933), İngiliz Kültür Heyeti (British Council; 1934). İngiltere'nin ulusal kültür politikasını şekillendirecek asıl kurum olan Sanat Kurulu'nun (*Arts Council of Great Britain*) öncülü Müzik ve Sanatları Teşvik Kurulu (CEMA) ise II. Dünya Savaşı'nın ortasında, 1940 yılında kurulmuştur. Açık seçik bir propaganda cihazı olan CEMA'nın kuruluş amaçları 1) savaş sırasında müzik, tiyatro ve resim sanatlarında en yüksek standartları korumak, 2) kitlelerin sanat etkinliklerine katılımını teşvik etmek, 3) insanları bizzat sanat icra etmeye teşvik etmek ve 4) savaş sırasında talep azlığına maruz kalan sanatçıları desteklemek olarak tayin edilmişti (Gibson, 2004).

Kurumun bu özel amaçlarının ötesinde İngiliz kültür politikalarının üç farklı yönü, aynı zamanda üç araçsal kullanım tarzı tespit edilebilir. Birincisi, propagandadır; kültürün bir savaş aracı olarak kullanılmasıdır. CEMA'nın amacı İngiliz kültürünü faşizme karşı korumaktı. Bu nedenle, görünüşte özel bir vakıf olan Pilgrim Foundation tarafından kurulan CEMA'nın tüm masrafları 1941 yılında İngiliz hükümeti tarafından üstlenildi. Pilgrim Foundation'ın başkanı Lord Macmillan aynı zamanda propagandadan sorumlu Enformasyon Bakanı'ydı. Macmillan'ın halefi J. Maynard Keynes ise Hazine'de etkin bir şahsiyetti (Gray, 2000, s. 39).

Keynes'in Savaş Sonrası İngiliz kültür politikalarının oluşumundaki rolü, Fransa'da Malraux'un oynadığı rolle kıyaslanabilir. Malraux'nun aksine Keynes'in hiçbir zaman bürokratik veya siyasi bir pozisyonu olmadı. Bürokratik tavır, Keynes'in içinden geldiği Bloomsbury Grubu'nun umdelerine tersti. Malraux romancı ve sanat tarihçisi olduğu halde tamamen devlet kontrolünde bir kültür politikası güderken, ömrünün son dört yılında sürdürdüğü CEMA başkanlığında Keynes, kuruluşun kendi deyimiyle "yarı bağımsız" olmasına yaslanıyordu (Upchurch, 2004, s. 204). Zira, mensubu olduğu Bloomsbury Grubu'nun anlayışına göre sanat, edebiyat ve bilim toplumun gelişmesi için şart; medeniyet için liberal eğitim kaçınılmaz olsa ve devlet sanatları himaye etmeliyse de sanatçı özgür bir ortamda kendisi için çalışmalıydı; devletin sanata desteği sadece onu "kapitalizmin

kaprislerine terk etmemek" için olmalıydı (s. 209). Keynes, CEMA'dan BBC'de yaptığı bir konuşmada titizlikle seçilmiş ilginç ifadelerle söz etmektedir:

> "Sanatların tuhaf bir patronajı gerçekleşti. Bu son derece İngiliz, gayri resmi, gösterişsiz -tabiri caizse yarı pişmiş- bir şekilde oldu. Halka tiyatro, müzik ve resim sanatlarından zevk alma imkanı sunmayı amaçlayan ve ciddi oranda da bunu başaran özel ve yerel girişimlerde bir araya gelen cemiyet ve kuruluşları teşvik etmek, rahatlatmak ve desteklemek üzere mütevazı fonlarla donatılmış yarı bağımsız bir kuruluş ortaya çıktı" (Upchurch, 2004, s. 204).

CEMA, halkın moralini yükseltmek için ülke çapında (fabrika ve maden gibi işçi sınıfının yoğun olduğu yerlerde bilhassa) tiyatro oyunları sahneledi, klasik müzik konserleri düzenledi. Halkın bu etkinliklere verdiği tepki pozitif olduğu için devletin sanata desteğini Savaş Sonrası dönemde de sürdürme kararı alındı (Bennett, 1995, s. 202) ve 1946'da Sanat Kurulu (Arts Council of Great Britain) oluşturuldu (Gray, 2000, s. 42). Arts Council, genel olarak Savaş Sonrası dönemin İşçi Partisi iktidarının kamuya ağırlık verme stratejisinin de bir parçasıdır. 1929 Ekonomik Krizi ile II. Dünya Savaşı'nın yol açtığı yıkımı bir yeniden inşa ile ortadan kaldırmak adına İşçi Partisi iktidarı sanayiyi belli oranda kamulaştırdı, Ulusal Sağlık Sistemi'ni inşa etti ve karma ekonomik modele geçti. Bu, aynı zamanda, tıpkı diğer Batı Avrupa ülkelerindeki gibi kaynakların siyasi kararlarla yeniden dağıtılıp bölüşüldüğü refah devleti modeliydi ve bu model de sanata devlet desteğini gerektirmişti (s. 40).

II. Dünya Savaşı'ndan 1970'lere kadar etkisini koruyan refah devleti modelinin kültür politikasına yansıması, kültürün bir başka araçsal işlevine işaret etmektedir: medenileştirme misyonu. BBC, halka hem eğlence hem eğitim sunmak üzere tasarlanmıştı. CEMA, Savaş boyunca İngiliz halkına barbarlık (faşizm) karşısında medeniyet (liberalizm) propagandası yaptı. İngiliz hükümeti sanatın medenileştirici işlevini Fransa ve Almanya'ya bakarak hatırladı ve II. Dünya Savaşı sırasında sanata 150 yıl boyunca verdiğinden daha fazla mali destek verdi (Gray, 2000, s. 38).

Kültürün medenileştirme misyonunun temelinde liberal hümanist ideolojinin sanat anlayışı yatmaktadır (Gray, 2000, s. 56). CEMA ve Arts Council'ın anlayışında sanat kavramı tiyatro, dans, müzik, opera, müze, film, video, habercilik ve yayıncılığı içerirken (Pick ve Anderton, 1996, s. 12) özelde yüksek sanata vurgu yapıyordu. Bu anlayış, popüler kültürü dışarıda bırakmakta ve sanatın kullanım değerini değişim

değerinden önde tutmaktadır. Medenileştirme misyonu özellikle işçi sınıfını hedeflerken burjuvazi medeni kabul ediliyordu. Müze, kütüphane ve sanat galerilerinin İngiltere'ye yayılmasını sağlayan, kültürün bu araçsal işlevine duyulan inançtı (Gray, 2000, s. 37).

Refah devleti modeli 1970'lerin işsizlik, enflasyon, Petrol Krizi gibi realiteleri karşısında tutunmayı başaramadı; bunun yansımalarından biri olarak da piyasa merkezli düşünce kültür politikalarını yeniden etkisi altına almaya başladı (Gray, 2000, s. 51). 1979'da iktidara gelen Margaret Thatcher hükümeti, Savaş Sonrası dönemin sosyal-demokrat mutabakatını yıkarak yerine neo-liberal politikalar uygulamaya koyuldu. Bu politikalar, insanları refahın bölüşülmesini merkezde tutan bir siyasi sistemin vatandaşı olmaktan çıkarıp ekonominin kanunlarına tabi birer tüketici haline getiren ekonomi-politik gelişmeleri yansıttığı ölçüde kültürün metalaşmasının da zemini olmuştur (s. 13). Keynes'in sanat ve sanatçıyı korumak istediği *kapitalist kaprisler*, işler zora girince bir kere daha devreye girmiştir.

Thatcher dönemi İngiliz kültür politikalarının üçüncü yönünü açığa çıkarmıştır denebilir: metalaşma veya ekonomik değer olarak sanat. 1980'lerden itibaren 1) Arts Council, British Council, BBC vb. kültür kurumları yeniden yapılandırıldı; her birinin yönetim şekli değişti ve her biri piyasayla uyumlu birer kurum haline getirildiler; 2) kültür kurumlarının finansman tipleri de değişti, özel sektör finansmanı kamu finansmanının alternatifi olarak işlev görmeye başladı; 3) kültüre devlet müdahalesi daha az istenir hale geldi; piyasanın etkisi/üstünlüğü daha fazla kabul edilir oldu ve kültürün kamu yararı ekonomik yararının gerisine düştü; ve 4) kültür politikaları daha fazla bilgi içeren, daha seçici ve belli hedeflere daha fazla odaklanmış bir yapı kazandı (Gray, 2000, s. 32-33). Özetle, medenileşme aracı olarak kültür fikri yerini kültür endüstrisinin ekonomi-politik realitesine bıraktı.

Öte yandan, kültürün piyasa etkilerine daha fazla açılıp metalaşması özerklik ilkesi ile yan ürünleri denebilecek akran grubu tercihi ve sanatçının bireyselliği tutumlarını da ciddi anlamda erozyona uğratırken bürokratik anlamda bir merkezîleşmeye de yol açmıştır. Daha önceki hiçbir dönemde merkezî kültür bürokrasisi olmayan İngiltere'de ilk defa 1992'de bugünkü Dijital, Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı'nın (*Department for Digital, Culture, Media and Sport; DCMS*)

selefi olan Ulusal Miras Bakanlığı (*Department of National Heritage*) kuruldu. Adına rağmen Bakanlık spor, medya, Kraliyet Ailesi, sanatlar, tarihî binalar ve turizm işleriyle ilgileniyordu. Aynı zamanda gelir temin etmesi için Ulusal Piyango (*National Lottery*) da Ulusal Miras Bakanlığı'na bağlandı. İki yıl sonra ise Arts Council kapatıldı ve daha güçsüz bölgesel sanat kurulları (İngiltere, İskoçya, Galler ve Kuzey İrlanda) kuruldu. Yerel yönetimlerin kültür bütçelerinin kısılması, AB fonlarının ulusal miras ve tiyatro desteğinin kullanılması vb. merkeze bağımlılığı daha da artıran amiller oldu (Pick ve Anderton, 1996, s. 8-10).

İngiltere'de kültür politikalarının özellikle 1980'lerden beri geçirdiği dönüşüm, hümanist kültürden kültür endüstrisine doğru bir dönüşüm olarak kaydedilmiştir. Artık kültür denince mesela okuma eyleminden ziyade yayımcılık sektörü akla gelmektedir. Kültürün meta olarak değeri artarken kültüre erişim taşralılar, az gelirliler ve diğer dezavantajlı gruplar için zorlaşmıştır. Ulaşım, iletişim ve kültür Londra başta olmak üzere şehirlerde birikirken birçok kırsal bölgede okul, dükkan, postane ve gezici kütüphane gibi hizmetlere ulaşmak bile mümkün olmamaktadır (Pick ve Anderton, 1996, s. 14).

İngiliz kültür politikalarının Savaş Sonrası dönemden günümüze kadar kat ettiği mesafe, çokkültürcülük yönünden de test edilebilir. İngiltere genel olarak çokkültürcülüğüyle ve kültürel çeşitliliği kucaklamasıyla övünürken gerçek hayatta durumun sanıldığı kadar parlak olmadığına dair çok fazla işaret vardır. İngiliz Sanat Kurulu özelinde bakılırsa, etnik ve dinî çokkültürcülüğün ötesinde, son döneme kadar sanat sendikası ve yerel yönetim temsilcilerinin İngiliz Sanat Kurulu'na dahil edilmesi bile engellenmiştir (Gordon, 2016, s. 37). Sanat Kurulu, bunun yanında ülkenin geri kalanında (nüfusun yüzde 85'i) kişi başına 3.60 sterlin harcama yaparken Londra'da 20 sterlin harcamaktadır. DCMS'in müze ve galerilere desteği de eklenince Londra'da kişi başına yapılan kamu kültür harcaması 69 sterlini bulmaktadır. Bunun yanında, 1980'lerden beri kamu desteğine alternatif olduğunu yukarıda belirttiğimiz özel şirket ve vakıf desteklerinin yüzde 82'si Londra kuruluşlarına gitmektedir. Özetle nüfusun yüzde 15'ini barındıran Londra kültür harcamalarının yüzde 75'ini çekmektedir (Gordon, 2016, s. 44). Bu mali tablo,

İngiltere'de (Birleşik Krallık) kültür politikalarının çokkültürcülük bir yana bölgeler arası coğrafi dengeyi dahi sağlayamadığını göstermektedir.

Çokkültürcülük, İngiltere'de Savaş Sonrası dönemin göç dalgalarının doğal sonucu olarak ortaya çıkan bir refah devleti politikasıdır. Nominal bir kültür politikası olmasa da, zımni olarak kültür üzerinden toplumsal grupları etkilediği için İngiltere'nin azınlıklara yönelik kültür politikası olarak görülebilir. Savaş Sonrası dönemde İşçi Partisi iktidarı, sömürgelerin bağımsızlaşması karşısında İngiltere'nin eski sömürgeler önünde anavatan olarak prestijini yukarıda tutmak amacıyla İngiliz Vatandaşlık Kanunu'nu çıkararak (1948) eski sömürgelerde yaşayanlara İngiltere'ye göç etme hakkı tanıdı. Refah devletinin işçi ihtiyacını karşılaması da beklenen bu politikanın sonucu olarak beklenenin çok üzerinde beyaz-olmayan nüfus İngiltere'ye göç etti ve 1950'lerin sonunda siyah-beyaz sürtüşmelerine yol açtı. Refah devletinin genel tutumunun ırkçılığa karşı olması, ırksal azınlıklara yönelik destekleyici politikalarla birleşince İngiltere'ye özgü çokkültürcülük temayüz etmiş oldu (Ashcroft ve Bevir, 2018, s. 5).

Öte yandan, söz konusu çokkültürcülük özünde asimilasyonistti; zira göçmenlerin okul ve İngilizce yoluyla topluma entegre olacağını var sayıyordu ve gerçekçi olmaktan uzaktı, etnik ve dinî aidiyetlerin dayanıklılığını görmezlikten geliyordu. Bu nedenle de azınlıkları marijinalize edip yabancı düşmanlığının açık hedefi haline getirmiştir. Azınlıkların İngilizce yoluyla İngiliz yaşam biçimi ve kültürüne uyum sağlaması, çoğunluk tarafından benimsenmelerini sağlamamıştır (Abbas, 2005, s. 158).

Bunun yanında, çokkültürcülük söylemine rağmen İngiltere hükümeti yurtdışından yapacağı işe alımlarda daima asimilasyonist bir dikkati sergilemiştir. Mesela yabancı öğrencilerden bolca hemşire devşirilirken pek fazla öğretmen istihdam edilmemiştir. Ulusal Sağlık Sistemi (*National Health System*) daha kuruluş yıllarından itibaren yabancı çalışan istihdamıyla öne çıkmıştır. 1971'e gelindiğinde eski sömürgelerden gelen hemşirelik öğrencilerinin sayısı 20.000'i aşmaktaydı ve bunların çoğunun eğitimlerini tamamladıktan sonra İngiltere'de kalması bekleniyordu. Yabancı öğretmenlerin sayısı ise daima cüzi bir oranda kalmıştır (Perraton, 2014, s. 95).

1960'lardan itibaren çokkültürcü söylem ve politikalar, bazen sokakta bazen politikada ortaya çıkan ırkçı ve göçmen karşıtı söylemle mücadele etmeyi de üstlenmiştir. Göçmen karşıtlığı ırk ve kültür merkezli saldırgan bir söyleme sahipti ve göçmenleri bir tehdit olarak niteliyordu. Tehdit yaklaşımına göre göçmenler (beyaz olmayan ırklar) İngiliz (Britanyalı) toplumun ana gövdesine yabancı bir unsur, asli unsurla entegre olmaya isteksiz, ulusun adeta anti-tezi görünümünde bir azınlık grubudur (Abbas, 2005, s. 154).

1990'ların sonundan itibaren bir yandan çokkültürcü olarak yorumlanabilecek tedbirler artırılırken diğer yandan da Güney Asyalı Müslüman göçmenlere karşı yoğun bir baskı ortamı oluşmuştur. Baskının faili bu defa politik gruplar ve çoğunluk içindeki ırkçılık kadar hükümetlerdir de. Özellikle 11 Eylül'den sonra İslam düşmanlığı hiç olmadığı kadar yükseldi; hükümetler buna proaktif politikalarla karşılık vermezken geçmişin siyah-beyaz ayrımı da yerini 21. yüzyıl İngiltere'sinde Müslüman-gayrimüslim ayrımına terk etmiş oldu (Abbas, 2005, s. 159-160).

2011'de dönemin başbakanı David Cameron "devlet çokkültürcülüğü"nün başarısızlığını açıkça ilan ederek kamuyu İngiliz değerlerine dönmeye çağırdı. Cameron'ın katılaşan tutumu aslında 21. yüzyıl boyunca gelişen, Müslümanlar özelinde göçmenlere yönelik yeni zımni kültür politikalarının ifadesinden ibarettir. Sonuçta 1) ABD'nin Irak ve Afganistan'ı işgali ve Arap Baharı gibi büyük olayların ardından iyice yükselen göç dalgalarının da etkisiyle göç politikaları hiç olmadığı kadar sıkılaştırıldı, 2) anti-terör yasaları ve polis uygulamaları Müslüman azınlık üzerinde ciddi bir baskı unsuruna dönüştü, 3) İngiliz hükümeti Başbakan David Cameron'ın ağzından "zor kullanan liberalizm" (*muscular liberalism*) politikasını benimseyerek çökkültürcülüğün sonunu ilan etmiş oldu (Ashcroft ve Bevir, 2018, s. 6).

Bu bölümde Fransa, Almanya ve İngiltere örneklerinde Batı Avrupa kültür politikalarının ulusçuluk ve laiklik üzerinden tarihî oluşumu, II. Dünya Savaşı sonrasında ise refah devleti modeli içindeki gelişimi incelenmiştir. Bunun için öncelikle kültür politikası tanımı ve analiz yöntemi gözden geçirilerek açık/nominal ve zımni/müessir kültür politikası ayrımı merkeze alınmıştır. Buna göre, açık kültür politikaları II. Dünya Savaşı ve sonrasında ortaya çıkan bürokratik veya yarı

bürokratik kurumlar tarafından gerçekleştirilirken zımni kültür politikaları 19. yüzyıl sonundan günümüze kadar belli bir süreklilik arz etmiş ve devletin topluma kültür aracılığıyla müdahalesini içermiştir.

Söz konusu sürekliliğin incelenmesinde süreçsel ve seçmeci bir analiz tarzı benimsedik. Ayrıca, Batı Avrupa devletleri arasındaki hegemonya mücadelelerinin bir ürünü olan kültürel diplomasi konusunu ele aldık. Çalışmamızın son bölümünde İngiltere'nin kültürel diplomasisinin başat kurumu olan British Council inceleneceği için, bu gerekliydi. İncelememizin tablolaştırılmış bir özeti aşağıda verilmiştir.

Tablo 4. Fransa, Almanya ve İngiltere'nin ulusal kültür politikalarının karakteristikleri

Ülke	**Kültür politikası tarzı**	**Açık**	**Zımni**
Fransa		Genel karakteristiği: Merkezî Rasyoneli: Rejim inşası, ulusal birlik Bürokratik yapı: Kültür Bakanlığı (1959)	Kültür savaşı: Guerre de deux Frances (1879-1905) Sömürge politikası: Asimilasyon Kültürel diplomasi kuruluşları: Alliance Française (1883), Institut Français (1910) Eğitim politikası: Ulusal, laik Göçmen politikası: Asimilasyon Problematiği: İş hayatı ve toplumsal hayatta ayrımcılık, ırkçılık, dinî simgeler üzerinde baskıcı laiklik uygulamaları
Almanya		Genel karakteristiği: Merkezsiz Rasyoneli: Refah ve tüketim yoluyla entegrasyon Bürokratik yapı: Kültür Bakanlığı (federal seviyede yok, eyaletler seviyesinde var)	Kültür savaşı: Kulturkampf (1869-1886) Kültürel diplomasi kuruluşları: Deutsche Akademie (1925), Goethe Institut (1951) Eğitim politikası: Göçmen pedagojisi, kültürler-arası eğitim Göçmen politikası: Entegrasyon

		Problematiği: Eğitimde ayrımcılık, eşitsizliğin yeniden üretimi, göçmen marijinalizasyonu
İngiltere	Genel karakteristiği: Karma Rasyoneli: Bir adım ötede ilkesi (özerklik), piyasa uyumluluğu, ekonomik yarar önceliği Bürokratik yapı: Özerk kuruluşlar (CEMA, 1940; Arts Council, 1946); Kültür Bakanlığı (1992)	Kültür savaşı: Nonconformist revolt (1870-1874) Sömürge politikası: Adaptasyon Kültürel diplomasi kuruluşları: British Council (1934), BBC Dünya Servisi (1932) Eğitim politikası: Çokkültürcülük Göçmen politikası: Çokkültürcülük Problematiği: Coğrafi eşitsizlik, göçmenlerin/azınlıkların marijinalizasyonu, ayrımcı istihdam/devşirme sistemi, ırkçılık

Çalışmanın bundan sonraki bölümü, British Council'ın kültürü siyasi ve ekonomik hedefler doğrultusunda araçsallaştıran bir kurum olarak incelenmesine hasredilmiştir. Kuruluşun kimliği ve ortaya çıkış şartları anlatıldıktan sonra İngiliz bürokrasisi içinde işgal ettiği konum incelenecektir. Bunu kuruluşun Soğuk Savaş ve dekolonizasyon sürecinde oynadığı rolün incelenmesi takip edecek ve kuruluşun operasyonel karakteristiği yine süreçsel analizle, diğer deyişle tarihî olayların akışıyla kaydettiği paralellik üzerinden okunacaktır. Son olarak kuruluşun İngiliz yüksek öğrenim kurumlarının uluslararası alanda pazarlanması ile yabancı öğrenci/akademisyen devşirilmesindeki rolü tartışılacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLTÜRÜN ARAÇSALLAŞTIRILMASINDA KARAKTERİSTİK BİR KÜLTÜREL DİPLOMASİ KURULUŞU: BRITISH COUNCIL

Çalışmamızın bu üçüncü ve son bölümünde bir kültürel diplomasi kuruluşu olarak British Council'ın operasyonel karakteristikleri ile kültürü ticari ve siyasi hedefler için araçsallaştırma tarzı incelenecektir. Bu yolda öncelikle kurumun varlık gerekçesi ve kuruluş biçimi özetlenecek, kültürel propaganda ve kültürel diplomasi kavramları çerçevesi içindeki durumu incelenecek; daha sonra İngiliz istihbarat ve diplomasi bürokrasisindeki yeri tartışılacaktır. Bunu Savaş Sonrası dönemde British Council'ın dekolonizasyon sürecine verdiği tepki ile Soğuk Savaş'taki rolünün bir okuması takip edecektir. Daha sonra kuruluşun operasyonel karakteristiği dayanıklılık, araçsallık ve metalaştırma yönlerinden analiz edilecektir. Son olarak, kurumun İngiltere'nin akademik devşirme sistemi içindeki yeri tartışılacaktır.

3.1. Varlık Gerekçesi ve Kuruluşu

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde propagandanın önemi savaşın tüm taraflarınca kabul edilmiş bulunuyordu. İngiltere Fransa ve Almanya'ya göre propaganda mücadelesine geç katılmakla birlikte savaş sırasında güçlü bir organizasyon yürütmeyi başarmıştı. İngiliz propaganda cihazı 1918'de "oldukça girift" (Taylor, 1978, s. 245) bir görünüm arz ediyordu. Dışişleri Bakanlığı'nın (*Foreign Office*) Haber Dairesi (*News Department*) ve Siyasi İstihbarat Dairesi (*Political Intelligence Department*) ile Enformasyon Bakanlığı (*Ministry of Information*) savaş boyunca İngiltere'nin propaganda faaliyetlerini elbirliğiyle idare etmişlerdi.

Öte yandan, savaşın sonunda, propagandayı barış zamanında da yürütme yönünde bir eğilim olmakla birlikte, bunun yapılacak masrafa değmeyeceği fikri ağır basmıştır. Bu da İngiltere'nin siyasi durum ve yapısından kaynaklanmaktaydı. Hem mali hem siyasi yönden parlamentoya hesap verme endişesi, barış dönemi propagandasını organize ve finanse etme işini bakanlıklar açısından bir sorun haline

getiriyordu. Hem de propaganda organizasyonunun barış zamanında da korunması durumunda hükümetin bu organizasyonu muhalefete karşı kullanabileceğinden endişe edilmekteydi (Taylor, 1978, s. 246). Sonuç olarak Hazine, Haber Dairesi'nin yurtdışında kültürel propaganda yapmasını "tehlikeli olabileceği" gerekçesiyle yasakladı (Black, 1975, s. 2). Enformasyon Bakanlığı ise özü itibariyle bir savaş kurumu olduğu için savaş sonunda zaten lağvedilmişti.

Hazine Bakanlığı yurtdışına yönelik propagandanın sadece İngiltere'nin ticari çıkarlarını korumak için Yurtdışı Ticaret Bakanlığı (*Department of Overseas Trade*) üzerinden yapılması gerektiği kanaatindeyken rakip ülkeleri yakından izleyen Dışişleri Bakanlığı uzun vadeli bir propaganda stratejisi kurma arzusundaydı. Dışişleri Bakanlığı'na göre yurtdışına yönelik barışçı bir propaganda, İngiltere'nin siyasi ve ticari çıkarları için elzemdi. Bakanlık, özellikle yurtdışındaki İngilizlerin eğitim ve kültür ihtiyaçlarını karşılamanın "ahlaki bir ödev" (Taylor, 1978, s. 247) olduğunda ısrar etse de Hazine bu tür faaliyetleri finanse etmemekte kararlı davrandı. İki Savaş Arası dönemde yurtdışında kültürel propaganda için Fransa yıllık 500 bin sterlin, Almanya ve İtalya 300 biner sterlin harcarken İngiliz Hazinesi'nin izin verdiği miktar 10 sterlinden ibaretti (Corse, 2013, s. 20).

Her şeye rağmen Dışişleri Bakanlığı tavrını korudu ve Haber Dairesi'nden Reginald Leeper[8] bir grup işadamı, akademisyen, istihbaratçı ve diplomatla bir araya gelerek Kasım 1934'te Başka Ülkelerle İlişkiler için İngiliz Heyeti (*British Council for Relations with Other Countries*) isimli bir kültürel propaganda teşkilatı kurdu (Black, 1975, s. 2-3). İlk başta Dışişleri Bakanlığı'nın Haber Dairesi'ne bağlı bir komite olarak kurulan teşkilat, iki yıllık bir zaman zarfında Lord Tyrrell[9]

[8] Reginald "Rex" Leeper (1888-1968). Avustralya kökenli İngiliz istihbaratçı ve diplomat. I. Dünya Savaşı'nda Enformasyon Bakanlığı'nın Siyasi İstihbarat Dairesi'nde (*Political Intelligence Department*) Rusya uzmanı olarak çalıştı (1918-1920). Daire lağvedilince Dışişleri Bakanlığı'na geçti (Goldsein, 1988, s. 278-284). 1934'te British Councıl'ın kuruluşunu organize etmiştir. II. Dünya Savaşı'nda ise İngiltere'nin gizli kara propaganda teşkilatı Siyasi Savaş İdaresi'nin (*Political Warfare Executive*, PWE) yöneticilerinden biriydi. PWE, "Siyasi İstihbarat Dairesi" perdesi altında çalışıyordu (Cole, 1990, s. 210). Leeper, İngiltere'nin Atina (1943-1946) ve Buenos Aires (1946-1948) büyükelçiliğini yapmıştır.

[9] William George Tyrrell, I. Baron Tyrrell (1866-1947). İngiliz istihbaratçı ve diplomat. Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Thomas Sanderson'ın özel kalem müdürü (1896-1903), İmparatorluk Savunma Komitesi katibi (1903-1904), Roma Büyükelçiliği ikinci katibi (1905-1907), Dışişleri Bakanı Edward Grey'nin özel kalem müdürü (1907-1915) olarak çalıştıktan sonra oğlunun

başkanlığında bir özerk kuruluşa dönüştü (Corse, 2013, s. 22-23). 1936'da ismi kısaltılarak "British Council" halini alan kuruluş Fransa, Almanya, SSCB ve İtalya ile girilen uluslararası rekabette İngiltere'nin çıkar ve prestijine katkıda bulunmak üzere kültürel propaganda faaliyetlerini yürütecekti (Taylor, 1978, s. 248).

Çıkar ve *prestij* kavramlarının siyasi ve ticari anlamları açıktır. İngiltere eski silah gücünden oldukça uzaktı ve I. Dünya Savaşı'ndan zayıflamış olarak çıkmıştı; "Britanya İmparatorluğu" düşüşteydi. Rakipleri/düşmanlarıyla boy ölçüşecek ve tek başına onları savaşta yenecek bir güce sahip değildi. Savaşa girmekten çok mevcut barış halini sürdürmek; müttefiklerini kendine yakın tutmak, imparatorluğunu devam ettirmek ve tarafsız devletleri muhtemel bir savaşın dışında tutmak veya kendi tarafına çekmek niyetindeydi (Cole, 1982, s. 50). Bu nedenle, İngiltere'de barışa savaştan daha çok değer veriliyordu. Ulusal çıkar ve prestijin reklam ve kültürel propaganda yoluyla temin edilmesi, diğer deyişle ulusal imaj çalışması bu nedenle de önemliydi. Diğer 4 büyük güç (Fransa, Almanya, SSCB ve İtalya) I. Dünya Savaşı'nda ortaya çıkan propaganda usullerini teknolojik yeniliklerle (radyo, dergi-gazete, film) birleştirerek ulusal kimlik ve ideolojilerini yaymanın yeni yollarını geliştirirken İngiltere geride kalmıştı (Taylor, 1978, s. 248).

İki Savaş Arası dönemde İngiltere'nin yurtdışı reklamını yapan İmparatorluk Pazarlama Kurulu'nun başkanı Stephen Tallents,[10] "İngiltere'nin gösterimi" (*the projection of Britain*) fikrini ortaya atarak kültürel propaganda için reklam ve halkla ilişkiler metotlarını devreye sokmuştur. İmparatorluk Pazarlama Kurulu, 1929 Buhranı'nın serpinti etkisiyle 1933'te lağvedilse de İngiliz medeniyeti ile yaşam

---

savaşta ölmesi üzerine sinir krizi geçirdi ve İçişleri Bakanlığı'nda daha az zorlayıcı bir göreve getirildi. Daha sonra Enformasyon Bakanlığı'nın Siyasi İstihbarat Dairesi şefi oldu (1918-1920) (Goldstein, 1988, s. 277). Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı (1925-1928) ve Paris Büyükelçisi (1928-1934) olarak çalıştıktan sonra emekli oldu ve Leeper tarafından British Council'ın başına getirildi. Tyrrell, Fransız propaganda tekniklerine oldukça aşina bir figürdü (Taylor, 1978, s. 252).

[10] Stephen Tallents (1884-1968). İngiliz reklam, propaganda ve halkla ilişkiler yöneticisi. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Baltık ülkelerinin sınırlarının çizilmesinde İngiltere komiseri olarak yer aldı. İrlanda Sömürge Valisi'nin müşavirliğini yaptı (1922-1926). İmparatorluk Pazarlama Kurulu'nu kurdu ve lağvedilmesine kadar yönetti (1926-1933). Daha sonra BBC Genel Müdür Yardımcısı ve Halkla İlişkiler Kontrolörü olarak çalıştı. 1936'da Enformasyon Bakanlığı'nı yeniden kurma görevini üstlendi ve İngiltere'nin II. Dünya Savaşı'nda izleyeceği propaganda stratejisini planladı (Cole, 1982).

biçiminin yurtdışında gösterimi fikrini daha sonra kurulacak barış dönemi propaganda kuruluşlarına miras bırakabilmiştir (Taylor, 1978, s. 250). Kurul'un lağvedilmesinden bir yıl sonra kurulan British Council için İngiltere'nin gösterimi fikrinin tecessümü demek mümkündür (s. 251).

British Council'ın kuruluşunu gerekçelendiren etkilerden biri, Abernon Vikontu Edgar Vincent'ın imzasını taşıyan bir rapordan gelmektedir. Leeper'ın bürokratik çevrelerde destek bulmak için kullandığı bu rapor, İngiliz hükümetinin kültürel propaganda karşıtı tavrını eleştirmekte ve ticari çıkarla kültürel çıkarın birbirine bağlı olduğu tespitinde bulunmaktadır, ki bu tam da British Council'ın kuruluş felsefesi olacaktı. Rapora göre, yurtdışında İngiliz kültürünün etkisinin artırılması İngiltere'nin ticari çıkarlarına temel teşkil edecek; bu ise siyasi propagandadan ziyade "etkin ve incelikli" kültürel propaganda sayesinde gerçekleşebilecektir: "bunun için öncelikle, hedef kitleyi İngiliz zevklerine ve mallarına alıştırmak gerekiyor"du (Corse, 2013, s. 20-21).

Benzeri bir rapor, Yurtdışı Ticaret Bakanlığı'nın (*Department of Overseas Trade*) Ramsden Komitesi'ne İngiltere'deki yabancı öğrencilerin durumu hakkında hazırlattığı rapordur. Abernon Vikontu raporuna paralel biçimde Ramsden raporu, Avrupa, Latin Amerika ve Çin'den öğrenci devşirilmesinin İngiltere'nin bu ülkelere yönelik ihracatını artıracağı sonucuna varmaktaydı. Mayıs 1934'te, başka deyişle British Council'ın kuruluşundan aylar önce sunulan rapor, "öğrenci sorunu"nun "yurtdışında İngiltere'nin eğitim, kültür, bilim ve teknolojideki başarıları hakkındaki daha genel bir bilgisizliğin yol açtığı tehlike"ye dikkat çekmekle adeta British Council'ın kuruluş gerekçesini ifadeye kavuşturmuştur. Sonuç olarak, Ramsden'ın fikirleri raporu hazırlatan Yurtdışı Ticaret Bakanlığı'ndan ziyade aynı sırada kültürel propaganda yarışına girmeye hazırlanan Dışişleri Bakanlığı'nda karşılık bulmuştur (Perraton, 2014, s. 77-79).

British Council'ın kuruluş felsefesi üzerindeki bir diğer etki Fransız kültürel propaganda modelinden gelmektedir. Leeper'ın kuruluşun yurtdışına açılmasıyla ilgili planı, İngilizlerle yabancıların ortaklaşa kuracağı dernekler üzerinden kültür propagandası yürütmek ve ilgili tüm faaliyetleri Dışişleri Bakanlığı'na bağlı bir

Kültürel İlişkiler Komitesi sayesinde koordine etmekti; ki bu da tam olarak Fransa'nın sömürgelerdeki hareket tarzıydı (Taylor, 1978, s. 252).

Leeper ayrıca kültürel propaganda faaliyetlerinin bakanlıklar altında çalışan resmi kuruluşlarca değil, özel sektör temsilcilerince kurulacak, devletten bir adım ötede (*arm's length*) duracak ve böylece siyasi konjonktürden etkilenmeyecek özerk bir kuruluşça yapılması gerektiği fikrini işlemiş ve British Council'ın kuruluşuna sanayicileri bu nedenle dahil etmiştir. Sanayicilerin kuruluşun finansmanına katılması isteniyordu. Öte yandan, *bir adım ötede* ilkesine rağmen asıl finansman kaynağı Dışişleri Bakanlığı olmuştur. Ayrıca sanayicilerin kısa vadeli ve kişisel ticari çıkarlarıyla ilgili beklentileri belli derecede sorun olduğu için, bir yerden sonra British Council tamamen Dışişleri Bakanlığı kontrolünde yola devam etmiştir. Sanayiciler British Council'ın ticari propaganda yapmasını istiyordu; Dışişleri Bakanlığı ise kültürel propagandadan yanaydı. Ticari propaganda kısa vadede bireysel olarak şirketlere fayda sağlayabilecekken kültürel propaganda uzun vadede tüm İngiliz sanayi ve ticaretine hizmet edebilirdi (Taylor, 1978, s. 253-255).

İstihbarat ve diplomasi deneyimi sayesinde Leeper, kültürün siyasi hedefler için araçsallaştırılmasının değerinin son derece farkındaydı: "kültürel çalışmamızı bir politika aracı olarak kullanabiliriz" (Taylor, 1978, s. 255). Bunun gerçekleşmesi için British Council'ın Dışişleri Bakanlığı'nın çizgisinde ilerlemesi ve Bakanlığın etki yapmak istediği Avrupa, Latin Amerika ve Ortadoğu ülkelerinde faaliyet göstermesi gerekiyordu.

"İnançlı bir emperyalist" olan Lord Lloyd,[11] (Byrne, 2013, s. 22) ise başkanlığı döneminde (1937-1941) kuruluşu bu hedefi ve daha fazlasını gerçekleştirebilmesi yönünde hem mali hem yapısal olarak güçlendirmiştir. Lloyd zamanında British

[11] George Ambrose Lloyd, I. Baron Lloyd (1879-1941). İngiliz istihbaratçı, politikacı ve sömürge yöneticisi. İngiltere'nin İstanbul Büyükelçiliği'nde özel ataşe olarak bulunduktan sonra I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale muharebelerine katıldı. Daha sonra T. E. Lawrence'la birlikte Arabistan'da İngiliz ordusuna hizmet etti (Atherton, 1994, s. 26). Savaştan sonra Bombay (Mumbai) Sömürge Valisi (1918-1923), Mısır Manda Komiseri (1925-1929), Sömürge Bakanı ve Lordlar Kamarası Kabine Lideri (1940-1941) görevlerinde bulundu. British Council'ın Yakındoğu Komitesi Başkanı olarak Akdeniz'i dolaştı; daha sonra aynı kuruluşa başkan olarak atandı. Mısır ve Türkiye hakkında önemli bilgi birikimine sahip olduğu için British Council'ın Akdeniz'e açılması için özel çaba sarf etti (Taylor, 1978, s. 261-262).

Council, ilk defa Mısır, Malta ve Kıbrıs'ta İngiliz okulları açtı ve ilk yurtdışı temsilcisini Kahire'de görevlendirdi. Ayrıca *The Daily Telegraph*'tan bir muhabir, basın görevlisi olarak istihdam edildi. Muhabirin görevi yabancı basında İngiltere lehinde yazılar çıkarttırmaktı. British Council, 1939'da *Britain Today* (*Günümüz İngiltere'si*) isimli ilk süreli yayınını çıkarmaya ve yurtdışında ücretsiz dağıtmaya başladı (Taylor, 1978, s. 262). Kuruluş ayrıca Seyahat Teşkilatı (*Travel Association*) ve BBC ile işbirliğine giderek İngiliz müzik, edebiyat, sanat, bilim, teknoloji ve hayat tarzına ilişkin propaganda kayıtlarının (radyo, film, ses kayıtları vb.) üretimi ve yurtdışı dağıtımında da rol edinmiştir (s. 259-260).

Lord Lloyd'un British Council'e kazandırdığı üç önemli şey vardır: Birincisi, kendisinden önceki başkan Lord Eustace Percy'nin döneminde 5.000 sterlinden 160.000 sterline çıkan finansmanı daha da artırarak üç yıl içinde 433.000 sterline çıkararak (British Council, 1955, s. 57) kuruluşu kendine yeter hale getirip Dışişleri Bakanlığı'nın gölgesinden operasyonel olarak kurtarmıştır. İkincisi, Royal Charter'a (Kraliyet İmtiyazı) alınması sayesinde kuruluş kendine mahsus bir kimlik kazanmış oldu (Taylor, 1978, s. 263). Üçüncü husus, Lord Lloyd'un British Council'ın hedeflerini netleştirmesidir. Bu hedefler şunlardır:

1. İngiliz yaşam biçimini yurtdışında tanıtmak.

2. Diğer uluslarla bilgi ve görüş alışverişini temin etmek.

3. Sömürge, manda ve himayeler ile diğer (dost ve tarafsız) ülkelerde İngilizcenin öğrenilmesini teşvik etmek.

4. Yurtdışı İngiliz okullarına British Council'ın hedeflerini uygulamaları konusunda yardım etmek.

5. Yabancı öğrencilerin İngiltere'de eğitim almalarını sağlamak.

6. Diğer ulusların İngiliz ideallerine; eğitim, sanayi ve hükümet pratiklerine alışmasını sağlamak.

7. İngilizlerin bilim ve teknolojiye yaptıkları katkıların reklamını yapmak.

8. İngiliz edebiyatı, güzel sanatları, tiyatro ve müziğini yabancılara sevdirmek.

9. Dominyonlarla (Avustralya, Kanada, Güney Afrika ve Yeni Zelanda) işbirliği yaparak İngiliz Milletler Topluluğu'nun kültürel geleneklerini sağlamlaştırmak (Taylor, 1978, s. 256).

Kraliyet İmtiyazı'nda British Council'ın hamisi olarak belirlenen Galler Prensi ise kuruluşun hedeflerini nezakete ihtiyaç duymaksızın şu şekilde özetlemiştir: "Dünyaya dil, edebiyat, bilim ve eğitim alanlarında İngilizlerin başarılarına olan borcunu hatırlatmak" (a.y.).

Kuruluşun varlık gerekçesi, kuruluş süreci ve hedeflerini tespit ettiğimize göre kültürün araçsallaştırılması anlamında propaganda ve diplomasi etrafındaki kavramlara ve bunların British Council'ın uygulamalarındaki karşılığına bakmakta yarar var.

3.2. Kültürü Araçsallaştırma Tarzı: Propaganda Mı, Diplomasi Mi?

British Council bugün *propaganda* terimini kullanmamaya, hatta reddetmeye özen göstermektedir. Bu, kuruluşun II. Dünya Savaşı sırasındaki başkanı Malcolm Robertson'ın 1943'te yaptığı bir konuşmada, British Council'ı propaganda organizasyonunun bir parçası olarak gören Hazine'ye verdiği cevaptan bugüne bir gelenek halini almıştır:

> "Hazine'nin British Council'ın bizatihi 'propaganda hücumu'nun bir parçası olduğu fikri bana hakaret gibi geliyor. Propaganda tam olarak ve kesinlikle bizim yapmadığımız şeydir. Bizim hedeflerimiz öz itibariyle uzun vadelidir. Bizler İngilizlerin hayata bakışını yurtdışında izah etmek için uzun sürecek bir çabanın içerisine girmiş bulunuyoruz; aynı zamanda başka ulusların hayata bakışlarını bize izah etmelerini de destekliyoruz. Genel fikir, dünya halklarının birbirlerini anlamasını sağlayacak bir temel oluşturmaktır" (Corse, 2013, s. 5).

Öte yandan, Robertson bu nutku irat ettiği sırada British Council'ın kurucu babası Rex Leeper, yurtdışı propaganda faaliyetleri hakkında yazdığı bir muhtırada şunu rahatlıkla söyleyebiliyordu: "kültür için kültür değil, politika için kültür" (Atherton, 1994, s. 27). Bu söylemsel tutarsızlık Dışişleri Bakanlığı'nın siyasi öncelikleri ile British Council'ın hükümetten bir adım ötede ve uzun vadeli çalışma ilkesinin

uyumsuzluğundan kaynaklanıyordu. Dışişleri Bakanlığı, ki British Council'ın nihai kertede bağlı olduğu çatı kurumdur, II. Dünya Savaşı öncesi tarafsız Akdeniz, Balkan ve Doğu Avrupa ülkelerinin (Portekiz, Yunanistan, Türkiye, Yugoslavya, Romanya ve Polonya) İngiltere tarafına çekilmesini British Council'ın bir numaralı önceliği olarak belirlemişti. Kuruluş, bu ülkelerde "sulandırılmış" (*diluted*) propaganda yapacaktı (s. 28).

Üstelik Robertson'dan önceki başkan Lloyd, klasik sömürgeci yaklaşımı devam ettirerek Britanya İmparatorluğu'nun muhafaza edilmesi, bunun için de Ortadoğu ve Balkanlarda ekonomik yardıma ek olarak etkili propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi yönünde çaba sarf etmiştir. Lloyd'un başkan olarak temsil ettiği kuruluşun görüntüdeki apolitikliği ile kendi emperyalist faaliyetleri arasındaki açmaz çarpıcıdır. Lloyd kesin olarak politikti; hatta kendi istihbarat teşkilatını kurmuştu ve Gizli Haberalma Servisi'nden (*Secret Intelligence Service*; *MI6*) de sürekli olarak rapor alıyordu (Atherton, 1994, s. 29-30). Üstelik bir adım ileri giderek British Council'a kendi istihbarat elemanlarını da sokmuştur. British Council çalışanlarının Akdeniz ülkelerinde istihbarat faaliyeti yürüttüklerine dair bazı işaretler vardır (s. 30). Ayrıca Lloyd, propaganda teriminden hoşlanmamakla birlikte British Council'ın İngiltere'nin tanıtımı için yurtdışında kültürel propaganda yapan bir kuruluş olduğunu açıkça dile getirmiştir (Corse, 2019, s. 229).

İki başkan (Robertson ve Lloyd) arasındaki bu tutum farkı, British Council'ın İngiliz devlet sistemi içinde sonraki bölümde inceleyeceğimiz kendine mahsus yerinden kaynaklanmaktadır. Kuruluş, yapısı itibariyle kendisi doğrudan istihbarat ve siyasi propaganda kuruluşu olmasa da yurtdışında faaliyet gösteren bir kültür kuruluşu olması hasebiyle istihbarat faaliyetlerine paravan olma kabiliyetine sahiptir. İngiliz Dışişleri yetkilileri II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş sırasında tarafsız ülkelerde British Council üzerinden yürütülen kültürel faaliyetlerin kendi siyasi amaçlarına hizmet edebileceğine inanmışlardı (Atherton, 1994, s. 46). Bu durum Soğuk Savaş döneminde de, özellikle İngiltere'nin ABD ile birlikte komünizme karşı verdiği mücadele için de geçerlidir. Soğuk Savaş'ta İngiltere'nin gizli propaganda operasyonlarını yürüten Enformasyon Araştırma Dairesi (*Information Research Department; IRD*), British Council'ın yaptığı tarzda açık kültürel propagandanın

kendilerinin SSCB ve Çin'e karşı Hindistan'da gerçekleştirdikleri kara propaganda faaliyetinin etkisini güçlendirdiğini bildirmişlerdir (McGarr, 2017, s. 3).

Yaptığı istihbarat ve propaganda çalışmalarına rağmen Lloyd da *propaganda* terimini olumsuz anlamda kullanır; kendi yaptıkları işi "propagandanın acımasızca mütehakkim notaları karşısında İngiltere'nin daha az ısrarcı fakat makul kadansları" olarak tarif eder ve ekler: "Biz kimseyi İngiliz gibi düşünmeye zorlamıyoruz. Onlara İngilizlerin nasıl düşündüğünü öğrenme fırsatı sunuyoruz" (Fisher, 2009, s. 8). Bu süslü ifadelerin gerisindeki istihbarat, diplomasi ve propaganda faaliyetlerine bakılacak olursa, British Council II. Dünya Savaşı'nın tarafsız ülkelerinin seçkin kesimlerinin sempatisini kazanmak ve bu kesimlerde uzun vadeli İngiliz etkisi gerçekleştirmek için çalışmıştır (Corse, 2013, s. 3).

British Council yetkilileri *propaganda* terimi yerine uluslararası ilişkilerden mülhem *kültürel ilişkiler* ifadesini kullanmaktadırlar. 1949-1984 yılları arasında British Council'da çalışıp kuruluşun genel müdür yardımcısı olarak emekli olan Mitchell'a (1986) göre, kültürel ilişkiler siyaset ve ticaretten sonra üçüncü önemli uluslararası ilişkiler fenomenidir (s. 1). Nötr bir tabiata sahip olan kültürel ilişkiler, karşılıklı anlayış ve barışın korunması için elzemdir (s. 5).

British Council'ın "dahili think-tank'ı" Counterpoint'in personel için hazırladığı bir rapora göre de, kültürel ilişkilerin özü güven ve karşılıklılık ilkesidir (Rose ve Wadham-Smith, 2004, s. 3). British Council'in "eşsiz satış teklifi" (*unique selling proposition*), Dışişleri Bakanlığı'nın bir unsuru olarak icra ettiği kamu diplomasisi değil, uzun vadeli kültürel ilişkiler sayesinde tesis ettiği güvendir (s. 5). Öte yandan, kuruluşun icra ettiği bu iki iş, yani kamu diplomasisi ve kültürel ilişkiler kendi içinde çelişmekte ve kamu diplomasisi vazifesi kültürel ilişkilere zarar verebilmektedir. Counterpoint, bir yandan British Council'ın hedeflerinin Dışişleri Bakanlığı'nın hedeflerinden "zerre kadar farklı olmadığı"nı (s. 6) ihsas ettirirken bir yandan da kuruluşun kamu diplomasisi görevini ancak kültürel ilişkiler bağlamı içinde yerine getirdiği takdirde yararlı bir sonuç elde edilebileceğini ileri sürmektedir. Bunun önündeki en büyük engelse kuruluşun karşılıklılık konusundaki algılanma biçimidir. Counterpoint'in tespitine göre British Council, iş yaptığı partnerlerince "dinlemeyen, nüfuz edilemeyen, karşılıklılık nedir bilmeyen" bir yapı olmakla eleştirilmekte, hatta

benzeri kültürel diplomasi kuruluşları arasında muhatabını en az dinleyenlerden biri olarak görülmektedir (s. 14). Counterpoint raporu bu sorunun açıklık, dürüstlük, bilgi paylaşımı, karşıdakini destekleme ve içerme gibi diğerkam davranışlarla aşılabileceğini (s. 44-45) tartışmakla birlikte bizi daha çok ilgilendiren şu tespittir: British Council bir yardım kuruluşu değildir, karşılıklılık üzerine inşa ettiği ilişkiler ancak araçsal olabilir ve nihayetinde kuruluşun hedefi ulusal çıkardır (s. 15).

British Council ve Goethe Institut'un (2018) birlikte hazırladıkları bir araştırma raporuna göre ise kültürel ilişkilerin evrensel bir tanımı yoktur; tanımlar ilgili kuruluşların uygulamalarına göre farklılık arz etmektedir. Aynı zamanda kültürel ilişkiler çoğu yerde *kültürel diplomasi, kamu diplomasisi* ve *yumuşak güç* kavramlarıyla eş anlamlı olarak kullanılabilmektedir. Aslında bütün bu kavramlar kültürün araçsal kullanımı ile irtibatlıdır ve her kuruluşun araçsallığa yaklaşımı farklılık arz etmektedir. Mesela Goethe Institut kültürün araçsal kullanımından bilinçli olarak kaçınırken British Council kültürün zımni değeri ile araçsal kullanımı arasında bir denge kurmakta kendini özgür hissetmektedir (s. 5).

Yukarıda söylenenlerin kuruluşların kendilerini anlama ve ifade etme tarzları olduğuna kuşku yok. Goethe Institut'un kültürün araçsal kullanımından mutlak anlamda kaçınmasına imkan yoktur; fakat kuruluşun Nazi Almanya'sının İki Savaş Arası dönem ile II. Dünya Savaşı sırasında icra ettiği agresif propaganda faaliyetlerinin hatırasından kaçınmak istediği anlaşılmaktadır. Bu ise, gerçekçi ve eleştirel bir bakış açısı kullanılırsa, tam anlamıyla mümkün değildir. Farklı terimler devreye sokulsa ve uygulamada çeşitlilik bulunsa da kültürel diplomasi kuruluşları ait oldukları ülkenin dış politika çizgisinin dışına düşmemektedirler ve en genel anlamı içinde kendi ülkelerinin siyasi ve ticari çıkarlarıyla paralel hareket etme durumundadırlar.

Ayrıca British Council'ın sürdürdüğü *kültürel ilişkiler* söyleminin kuruluşun pratiğinde gerçek bir karşılığı yoktur. Kuruluş ve kuruluşun çatı kurumu olan Dışişleri Bakanlığı, sürekli olarak İngiltere'nin kültürünü hedef ülkelere aktarırken tersini icra etmede isteksiz ve politik hareket etmektedir. Mesela 1953'te SSCB'ye ait Bolşoy Balesi'nin İngiltere'de sergilenmesi teklifi komünist propaganda addedilerek geri çevrilmiştir (Davies, 2018, s. 605). Aynı şekilde Hindistan

Balesi'nin İngiltere'de sergilenmesi sadece Hintlilerin British Council'la ilgili kuşkularını izale etmek için desteklenmişti. Zira başka kültürlerin sahip olduğu zımni değerler ve İngiliz kamuoyuna teklif edebileceği kazanımlar British Council'ın araçsal hedefleri tarafından kapsanmamaktadır (Byrne, 2016, s. 133).

Kamu diplomasisi, kültürel diplomasi, yumuşak güç ve kültürel ilişkiler vb. kavramlarla ilgili mesele, bunların daima propaganda kavramından kaçınma güdüsüyle icat edilmiş kavramlar olmasıdır. Propaganda "başka ulusları fikirlerini değiştirmeye teşvik amacıyla girişilen her tür çaba" (Corse, 2013, s. 6) olarak tanımlandığında diğer kavramların tamamıyla doğrudan ilgili görünmektedir. Yine de propaganda teriminden kaçınmak için özellikle İngilizcede yoğun çaba sarf edilmiştir.

British Council özelinde yapılan ilk iş, propagandayı siyasi ve kültürel olarak ikiye ayırmaktı. Buna göre, British Council'ın propaganda tarzı uzun vadeli, yumuşak ve kademeli bir şekilde sempati kazanma üzerine kurulu olduğu için sert, kısa vadeli ve yüzeysel siyasi propagandadan ayrılmalıdır. Ayrıca siyasi propaganda doğrudan kitlelere yönelik olup kitle iletişim araçlarını kullanırken kültürel propaganda kamuoyunu yönlendirme ve kitleleri etkileme potansiyeline sahip seçkinleri hedeflemektedir (Corse, 2013, s. 7). İki propaganda tarzı arasındaki fark ve ilgili kurumlar aşağıda tablolaştırılmıştır:

Tablo 5. Siyasi ve kültürel propaganda karşılaştırması

Propaganda tarzı / **Karakteristiği**	**Siyasi propaganda**	**Kültürel propaganda**
Üslubu	Sert	Yumuşak
Seviyesi	Yüzeysel	Derinlikli
Süresi	Ânlık / kısa vadeli	Zamansız / uzun vadeli
İfade biçimi	Siyasi form	Kültürel form
Etkisi	Siyasi	Psikolojik
Hedef kitlesi	Kitleler	Seçkinler
Araç ve malzemeleri	Kitle iletişim araçları	Kültürel ürün ve etkinlikler
Rasyoneli	Davranışları hedefler	Eğilimleri hedefler
Kurumları	Enformasyon Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, PWE, IRD	CRD, British Council, BBC

Taylor (1981) kültürel propagandayı "ulusal amaç ve başarıların uzun vadede ekonomik ve siyasi çıkarlara hizmet etmekle birlikte ekonomik veya siyasi formlar dışında bir formda desteklenmesi ve yayılması" olarak tanımlamaktadır (s. 125-126). Kültürel diplomasi ile kültürel propaganda arasında ise herhangi bir anlam farkı olmayıp ilki ikincisinin resmi ifadesinden ibarettir (s. 126). Öte yandan, Taylor'ın bu tanımı tarz, ton, hedeflere ulaşmak için gereken süre, nüfuz etme biçimi ve kitleleri etkileme becerisi vb. bakımlardan kültürel propaganda ile siyasi propaganda arasındaki farkı göstermemektedir (Corse, 2013, s. 8).

Cull, Culbert ve Welch (2003) ise kültürel propagandayı daha açık ve ayrıntılı biçimde tanımlamaktadır: "faaliyeti mali yönden destekleyen ulusun daha iyi anlaşılması için girişilen uzun vadeli süreç... Bu faaliyet film, dergi-kitap, radyo-TV programı, sanat sergisi, seyahat, tiyatro grupları ve orkestralar, dil öğretimi ve öğrenci değişimi vb. kültürel ürünlerin desteklenip yayılması anlamındadır. Belli bir süre zarfında bu faaliyetler başka ülkelerin halkları üzerinde faaliyeti destekleyen ulusun imajını yükseltip kamuoyunu etkileyerek söz konusu ülkelerde hükümet politikalarını nüfuz altına almayı hedefler" (s. 101).

Kültürel propagandayla ilgili bir başka kavram da kamu diplomasisidir. Cull (2008) kamu diplomasisini "uluslararası bir aktörün dış politikasını yabancı ülkelerin kamularıyla ilişki içinde yürütmesi" (s. xv) olarak tanımlamaktadır. İşin gerçeği, kamu diplomasisi, Amerikan kültürel diplomasi kuruluşu USIA'in propaganda terimini devre dışı bırakmak için kullandığı bir tabirdir (Corse, 2013, s. 8).

Kamu diplomasisi 5 temel bileşenden oluşmaktadır:

1) Dinlemek: Araştırma ve analiz yoluyla elde edilen bilginin politika sürecinde kullanılması (Mesela, Dışişleri Bakanlığı'nın kamuoyu anketleri yaptırması).

2) Savunmak: Aktör için önemli bir politika, mesele veya fenomenle ilgili bilgi materyalinin üretilmesi ve yayılması (Mesela, Büyükelçiliğin basın toplantısı yapması).

3) Kültürel diplomasi: Aktörün çıkarlarını desteklemek amacıyla kültürel pratiklerin bir mekanizma halinde yayılması (Mesela, ünlü bir müzisyene uluslararası tur düzenlemek).

4) Değişim diplomasisi: Karşılıklı fayda için başka bir aktörle kişilerin değişimini gerçekleştirmek (Mesela, üniversite öğrencilerinin değişimi).

5) Uluslararası yayıncılık: Devlet destekli uluslararası medya üzerinden dengeli yayıncılık yapmak (Corse, 2013, s. 9).

British Council yukarıda sıralanan işlerden *kültürel diplomasi* ve *değişim diplomasis*ini gerçekleştirir. Kuruluş ayrıca son yıllarda çeşitli kişi ve kuruluşlara yukarıda örneği verilen tarzda (British Council ve Goethe Institut, 2018) çok sayıda araştırma yaptırmak suretiyle kamu diplomasisinin *dinleme* yönünü de yerine getirmektedir. İngilizce öğretimi, kültürel diplomasi, yumuşak güç, küreselleşme, ülke ve bölge monografileri, gençlik, yüksek öğrenim, yaratıcı ve kültürel endüstriler, Brexit süreci vb. konularda artan sayıda araştırma yaptırılmış ve çevrimiçi yayımlanmıştır (British Council, t.y.) Kuruluş, İngiltere'yi doğrudan temsil etmez ve savunmaz; fakat kendi alanında yurtdışında faaliyet gösteren İngiliz kuruluşlarını *savunma* ve onlara danışmanlık verme gibi hizmetler sunmaktadır (Foreign & Commonwealth Office, 2014, s. 4). Sonuç olarak, British Council'ın patronu durumundaki Dışişleri Bakanlığı, kuruluşun yaptığı işi kültürel diplomasi olarak tanımlamaktadır (s. 9-10).

British Council'ın faaliyetleri Nye'ın (2004) *yumuşak güç* kavramı çerçevesi içine de girmektedir. Bu, İngiltere parlamentosu ve British Council'ın kendisi tarafından da kabul edilmektedir. Lordlar Kamarası, British Council'dan yumuşak güç konusunda uzman kuruluş olarak rapor almıştır (House of Lords, 2014a). Raporda "başka ülkeler üzerinde nüfuz ve cazibe yaratmanın yolu"nun "hükümetlerden çok halklar"dan geçtiği (s. 39-40) belirtilmektedir.

Nye'a göre kamu diplomasisinde 3 önemli boyut vardır:

1) Günlük iletişim.

2) Belli temalar etrafında geliştirilen stratejik iletişim.

3) Önemli kişilerle kültürel ilişkiler tesis etmek ve sürdürmek (Corse, 2013, s. 9).

British Council hedef ülkelerde kitleleri nüfuz altına alma potansiyeli olan önemli kişilerle kültürel ilişkiler tesis etmekte ve sürdürmektedir. Bu açıdan, İngiliz kamu

diplomasisinin önemli bir parçası olduğu rahatlıkla söylenebilir. Söz konusu ilişkilerse yer yer propaganda içerebilmektedir. Mesela, II. Dünya Savaşı sırasında British Council Türkiye şubesi, şube başkanı Michael Grant[12] liderliğinde Türkiye'yi Müttefikler tarafında savaşa sokmak için "muazzam bir çaba" harcamıştır (Tomlin, 1988, s. 133). Savaş Sonrası dönemde dahi propaganda faaliyeti yer yer ortaya çıkabiliyordu. Bir British Council müfettişi, 1950'de Türkiye'deki akademik çevrelerdeki Alman nüfuzunu kırmak için kuruluşun Türkiye çalışanlarına milliyetçi Türk akademisyenleri "kışkırtmalarını" ve "İngiliz yanlısı Türk akademisyenleri desteklemelerini" önerebilmekteydi (Babaoğlu, 2019, s. 37). Ayrıca British Council'ın Savaş Sonrası faaliyetleri, özellikle Sovyet İlişkileri Komitesi'nin[13] performansı, Soğuk Savaş alt bölümünde ayrıntılı olarak ele alınacağı gibi doğrudan doğruya politik savaş ve propaganda kapsamına girmektedir (Schwartz, 2009, s. 193).

Propaganda terimi bugün kullanılmasa da British Council'ın bir kültürel propaganda kuruluşu olarak inşa edildiği açıktır. Black'e (1975) göre kuruluşun İngilizce öğretimi, akademik değişim, yayın ve kütüphane hizmetleri, sanat programları vb. operasyonları doğrudan propaganda faaliyeti olmasa da "uzun vadeli propaganda etkisi" (s. 54) yapmaktadır ve Dışişleri Bakanlığı'nın kontrolünde gerçekleştirildikleri oranda İngiltere'nin dış politika hedefleriyle doğrudan bağlantısı olan operasyonlardır.

---

[12] Michael Grant (1914-2004). İngiliz istihbaratçı ve nümizmat. Trinity College'ta nümizmatik okuduktan sonra Gizli Haberalma Servisi'ne (SIS/MI6) girdi. Daha sonra British Council'ın Türkiye şubesini kurmakla görevlendirildi (1940). Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel'le yakınlık kurdu; Türkiye'nin Almanya tarafında değil Müttefikler tarafında savaşa girmesi için çaba harcadı. British Council Başkanı Lord Lloyd'un direktifleri doğrultusunda ünlü Bizantinist Steven Runciman başta olmak üzere birçok İngiliz akademisyenin İstanbul ve Ankara Üniversitelerine atanmasını sağladı. Ayrıca Milli Eğitim Bakanlığı'yla birlikte Halkevleri bünyesinde devlet adamı, bürokrat, taşra idarecileri ve aileleri dahil olmak üzere on binlerce Türk vatandaşına İngilizce kursu verdirerek İngilizcenin Türkiye'de önem kazanmasının önünü açtı (Dinshaw, 2017, s. 595-596; Babaoğlu, 2019, s. 27-31).

[13] Soviet Relations Committee (SRC): 1955-1959. "Gayri resmi bir kuruluş -British Council-içinde resmi bir teşkilat" olarak özellikle SSCB ile İngiltere'deki komünistlerin bağını koparmak ve Sovyet vatandaşlarına kültürel propaganda yapmak amacıyla kuruldu. SSCB ile İngiltere arasındaki eğitsel, bilimsel ve sanatsal değişim programlarını politik bir silah olarak kullanmıştır. SSCB yönetimi SRC'nin Batı'nın bir politika cihazı olduğundan kuşkulandığı için 1959'da lağvedilip yerine Tiyatro ve Dans Danışma Kurulu (*Drama and Dance Advisory Panel*) konuldu (Mikkonen ve Suutari, 2016, s. 10).

Propaganda terimi özellikle Savaş Sonrası dönemde sadece agresif siyasi propaganda faaliyetlerini anlatır biçimde kullanılmaya başlandığı için kamu diplomasisi ve kültürel diplomasi terimleri propagandanın yerini almıştır. Yukarıda verilen bilgilerin ışığında, British Council'ın İngiltere'nin uluslararası siyasi ve ticari hedef ve çıkarlarını uzun vadede desteklemek için kültürü araçsallaştırmak yoluyla kültürel diplomasi icra eden özerk bir kamu kuruluşu olduğu söylenebilir. Bundan sonraki bölümde British Council'ın İngiliz bürokrasisi içindeki yerini inceleyerek özerklik ve bakanlıklara bağlı olmayan kamu kuruluşu kavramları açıklığa kavuşturulacaktır.

3.3. Bürokrasi İçindeki Yeri

British Council, İngiltere (Birleşik Krallık) hükümeti tarafından kâr amacı gütmeyen tescilli kuruluş (*registered charity*), bakanlıklara bağlı olmayan kamu kuruluşu (*non-departmental public body*) ve kamu şirketi (*public corporation*) olarak tanımlanmaktadır (National Audit Office, 2008, s. 4). Kâr amacı gütmeyen tescilli kuruluş, İngiltere ve Galler için Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Kanunu (*The Charities Act*) tarafından "sadece kâr amacı dışında bir maksatla kurulmuş ve Yüksek Hukuk Mahkemesi (*High Court*) denetimine tabi kuruluş" (Charity Commission for England and Wales, 2017, s. 2), İskoçya içinse "kâr amacı dışında bir veya daha çok sayıda maksat için kurulmuş ve İskoçya veya başka bir yerde kamu yararı temin eden kuruluş" şeklinde (Scottish Charity Regulator, 2005, s. 4) tanımlanmıştır. British Council, İngiltere ve Galler'de Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Sicili'ne 209131 numarasıyla, İskoçya'da ise Kâr Amacı Gütmeyen Kuruluşlar Tescil Bürosu'na SC037733 numarasıyla kayıtlıdır (British Council, 2011, s. 9).

British Council, 1940'tan beri Kraliyet İmtiyazı'na (*Royal Charter*) sahiptir; İmtiyaz 1993'te yenilenmiştir (British Council, 2011, s. 2). İmtiyaz'a göre British Council üyeleri mütevelli heyeti üyelerinden ibaret olup bunlar bizzat heyet tarafından seçilir ve Dışişleri Bakanlığı tarafından onanır. Heyet üyelerinden en fazla ikisi İngiltere (Birleşik Krallık) vatandaşı olmayan kişilerden seçilebilir; heyet

başkanı ise İngiltere vatandaşı olmak zorundadır. Dışişleri Bakanlığı kişileri heyet üyeliğine aday gösterebilir. British Council'ın genel müdürü de heyet tarafından belirlenmekle birlikte görev yapması Dışişleri Bakanlığı'nın onayına tabidir (s. 6-8).

Kral VI. George adına 1940'ta verilen orijinal imtiyaza göre sayısı en az on beş, en fazla otuz olabilen mütevelli heyeti üyelerinin en fazla dokuz tanesi hükümetin memurlarından seçilebilirdi. Kalan yirmi bir üyenin özel sektör, üniversite ve kültür alanlarından gelmesi gerekmekteydi (British Council, 1955, s. 21). Bugünse Dışişleri Bakanlığı, mütevelli heyetinde sadece bir temsilci üye bulundurabilmektedir (Rivera, 2015, s. 23). Diğer deyişle hükümet, British Council yönetiminde çoğunluğu oluşturmamak kaydıyla daima yer işgal etmiştir.

Kraliyet İmtiyazı süreklilik arz eden mali destek sayesinde British Council'a operasyonel bağımsızlık kazandırmıştır. Operasyonel bağımsızlık, İngiliz devlet yapısına mahsus "bir adım ötede" (*arm's length*) veya özerklik yaklaşımının temel karakteristiğidir. British Council'la ilgili politika kararları ise Dışişleri Bakanlığı'nın uhdesindedir. British Council'ın hükümete bağlı olmayan kamu kuruluşu olarak tanımlanmasının nedeni budur. Bakanlıklara bağlı olmayan kamu kuruluşu (*non-departmental public body*) terimi ilk defa 1980'de Leo Pliatsky tarafından ortaya atılmış ve "ulusal hükümetin işleyişinin bir parçası olan, fakat bakanlık ya da bakanlık birimi olmayan ve belli ölçüde bakanlara göre bir adım ötede operasyonlarını yürüten kamu kuruluşu" olarak tanımlanmıştır. Söz konusu kuruluşlar bakanlık birimlerinden bir adım ötede çalıştıkları için, günlük faaliyetlerine ilişkin kararları kendileri almaktadır. Öte yandan, bakanlıklar nihai kertede kendileriyle ilgili kuruluşların bağımsızlık, etkililik ve verimliliğinden Parlamento karşısında sorumludurlar (Cabinet Office, 2006, s. 2).

British Council'la Dışişleri Bakanlığı arasındaki ilişki kuruluşun 2007-2014 yılları arasındaki genel müdürü Martin Davidson tarafından ne (*what*) ve nasıl (*how*) ayrımı ile tarif edilmiştir. Buna göre, British Council Dışişleri Bakanlığı'nın temel hedeflerine ulaşmasına yardım etmek için *ne* yapabileceği konusunda Bakanlık'la iletişim halindedir; fakat bu yardımın *nasıl* olacağını kuruluş kendisi belirler. Davidson, kuruluş açısından geçerli "gündelik bağımsızlıktan" söz etmektedir. Bu bağımsızlık kuruluşun uluslararası "itibarını" temin etmekte; "hükümetin direkt

müdahalesi ise kuşku ve düşmanlığı davet etmektedir" (House of Lords, 2014a, s. 42). British Council'ın Türkiye dahil 10 ülkede yaptırdığı araştırmaya (British Council, 2012) göre, kuruluşun farklı uluslar üzerindeki prestiji resmî İngiliz hükümetinden daha yüksektir. Bunun nedeni, kuruluşun İngiliz hükümetinin temsilcisi olarak değil sivil toplum kuruluşu olarak görülmesidir. Hükümetin "parmak izleri" görünür oldukça kuruluşun yaptığı iş propaganda olarak değerlendirilmeye devam etmektedir (Rivera, 2015, s. 12).

British Council önceki alt bölümlerde anlatıldığı gibi, Dışişleri Bakanlığı yetkilileri tarafından kurulmuş ve ilk günden beri Bakanlığın çatısı, güdümü ve koruması altında çalışmıştır. Kuruluşun hedef ve politika belirleme açısından bağımsızlığından söz edilemez. Günümüzde Dışişleri Bakanlığı'nın İletişim Genel Müdürlüğü'ne (*Communications Directorate*) bağlı Yumuşak Güç ve Dış İşler Dairesi (*Soft Power and External Affairs Department*) British Council'ın günü gününe izleme ve güdümünden sorumludur. Yumuşak Güç Dairesi ile British Council yetkilileri günü gününe ilişkilerinin yanı sıra aylık ve üç aylık toplantılarla hem politikaya ilişkin hem operasyonal konularda görüş alışverişinde bulunmaktadır. Son olarak British Council, Dışişleri Bakanlığı'na düzenli olarak aylık mali rapor sunmaktadır (Foreign & Commonwealth Office, 2019, s. 35).

Öte yandan, British Council'ın organizasyonel ve operasyonel bağımsızlığı da yer yer kırpılmış, kesintiye uğramış ve sıklıkla eleştiriye konu olmuştur. Mesela II. Dünya Savaşı başladığında British Council personelinin önemli bir kısmı Enformasyon Bakanlığı'na bağlanmış; ancak bir süre sonra kuruluş yeniden bağımsızlığını kazanabilmişti (Burge, 1945, s. 312). Savaş Sonrası dönemde ise İngiliz istihbarat teşkilatları yeniden düzenlenirken kuruluşun personel ve fonksiyonlarının bir kısmı gizlice Merkezî Enformasyon Bürosu'na (COI)[14] kaydırılmıştı. Ayrıca kuruluşun yayın üretim kısmı da COI'ye transfer edildi. Kuruluşun yeni görevleri eğitim ve kültür olarak çerçevelendi. Ayrıca kuruluşun

[14] COI (Central Office of Information): II. Dünya Savaşı dönemi Enformasyon Bakanlığı'nın (MOI) yerine 1946'da kurulan, İngiltere'nin kamu sektöründeki kuruluşlar için yurtdışı tanıtım ve enformasyon işlerinden sorumlu bürokratik kuruluştu. Bakanlıklar dışında özerk bir kuruluş olarak yapılanan COI, 2011 sonunda kapatılmıştır (Central Office of Information, 2012, s. 5).

hedef kitlesi "genel kamu yerine tanımlanmış belli gruplar"la, yani seçkinlerle sınırlandırıldı. (Taylor, 1989, s. 14-15).

Söz konusu sınırlandırma, British Council'ı siyasi propaganda faaliyetlerinin dışında bırakmakla, eğitim ve kültür alanlarında uzmanlaşarak daha geniş bir coğrafyaya yayılmasına yardım etmiştir. Hedef kitle ve operasyon sahasının daraltılması, kuruluşun Savaş Sonrası dönemde kısa süre içinde 46 farklı ülkede teşkilatlanmasını sağlamıştır (Taylor, 1989, s. 15). Öte yandan, sürekli vurguladığımız üzere tam bir bağımsızlık British Council için hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Söz konusu dönemde de Dışişleri Bakanlığı'na bağlı Kültürel İlişkiler Dairesi (CRD)[15] kuruluşun politikalarını belirlemekten ve gereken hallerde kuruluşa talimatlar vermekten sorumluydu (s. 16). CRD'nin Soğuk Savaş'ta İngiltere'nin ABD ile birlikte SSCB'ye karşı yürüttüğü gizli kültür savaşının koordinasyonundan sorumlu birim olduğu (Aldrich, 2003, s. 86) göz önünde bulundurulacak olursa, British Council'ın gerektiğinde bir dış politika ve istihbarat enstrümanına dönüşebildiği daha algılanabilir olmaktadır. Soğuk Savaş'la ilgili alt bölümde bu durum daha da aydınlatılacaktır.

British Council'ın Savaş Sonrası dönemde kurulan İngiliz Milletler Topluluğuyla İlişkiler Bakanlığı'yla (*Commonwealth Relations Office*) ilişkisi ise kendine mahsus bir tabiata sahiptir. İngiltere'nin imparatorluktan milletler topluluğuna geçişini organize eden bu bakanlık, British Council'ı eski sömürgelerdeki propaganda enstrümanı olarak görmekteydi. Bakanlık, kuruluştan "komünist propaganda karşısında İngiltere ve İngiltere'nin temsil ettiği Batılı hayat tarzının komünist hayat tarzından daha iyi olduğunu gösterme"sini bekliyordu (Taylor, 1989, s. 19). Faşist propaganda ile mücadele güdüsüyle kurulan British Council, Savaş Sonrası dönemde komünist propaganda ile mücadele edecekti. 1951 tarihli bir resmî rapor bunu açıkça dile getirmekteydi:

[15] CRD (Cultural Relations Department): 1944-1982 yılları arasında görevde olup İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın propagandadan sorumlu birimlerinden biridir. Bu dairenin temel sorumluluğu British Council'ın yurtdışı faaliyetlerinin politika, operasyon ve harcama yönünden gözetimini yapmaktı. Daire, aynı zamanda eğitim ve kültürle ilgili konularda Dışişleri Bakanı'na bilgi sağlıyordu. UNESCO gibi uluslararası kuruluşların çalışmaları da bu daire tarafından izlenmekteydi (Black, 1975, s. 20).

> "Bugün bizler iki zıt ideoloji arasındaki ölüm kalım savaşının içerisine girmiş bulunuyoruz. 'Soğuk savaş' özü itibariyle insanların zihnini ele geçirmek için verilen bir savaş. British Council bu savaşı yürütebilmemizde bizim en önde gelen ajanslarımızdan biridir" (Taylor, 1989, s. 20).

British Council'ın bürokratik pozisyonundaki bu bipolar zıtlık, diğer deyişle "resmen gayri resmî" (Taylor, 1989, s. 24) olma durumu, yaptığı işin niteliğinden kaynaklanmaktadır. Kuruluş İngiltere'nin prestijini yurtdışında yükseltme hedefini gerçekleştirebilmek için Dışişleri Bakanlığı tarafından, tıpkı BBC gibi, gayri resmî bir görüntü vermek üzere tasarlanmıştır (a.y.).

Organizasyonel olarak bürokrasi karşısındaki konumu kesinleşmeden önce, kuruluşunu takip eden yedi yıl içinde British Council üç farklı soruşturmaya muhatap olmuş ve bundan dolayı "iki üç yılda bir kökünden sökülen bir bitki"ye benzetilmiştir (Martin, 2014, s. 6). Drogheda soruşturması ve sonuç raporu, İngiltere'nin yurtdışı enformasyon faaliyetlerinin bürokratik örgütlenişi bakımından kritik olmuştur. Drogheda raporundan sonra yurtdışı enformasyon kurumlarının bazıları politika kurumu, bazıları operasyonel ajans olarak kabul edildi (British Council, 1955, s. 25). Bunlar aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 6. İngiltere'ye ait kültürel diplomasi kurumları

Politika kurumları	**Operasyonel ajanslar**
Dışişleri Bakanlığı » Kültürel İlişkiler Dairesi (CRD) » Enformasyon Araştırma Dairesi (IRD) » Enformasyon Politika Dairesi (IPD)[16] Milletler Topluluğuyla İlişkiler Bakanlığı Sömürge Bakanlığı Uluslararası Ticaret Bakanlığı	Merkezî Enformasyon Bürosu (COI) BBC Dünya Servisi British Council

Politika-operasyon ayrımı British Council'ın kuruluşunda mündemiç olduğu için kuruluş, operasyonel bağımsızlığı konusunda daima tetikte olmuş ve resmî hükümet müdahalelerine karşı görüş bildirerek yaklaşmıştır. Bu durum günümüzde de devam etmektedir. Ne var ki, 2010'larda Dışişleri Bakanlığı, kuruluşla arasındaki *bir adım*

[16] CRD, IRD ve IPD özellikle Soğuk Savaş sırasında yurtdışı propaganda politikasının idaresinde Dışişleri Bakanlığı içinde bir "troyka" olarak hareket etmişlerdir (Aldrich, 2003, s. 102).

ötede mesafesini kısaltarak 1) dış politikada yumuşak güce daha fazla önem verilmeye başlandığı, 2) bakanlıklara bağlı olmayan kamu kuruluşlarının hesap verebilirlik beklenmesinden dolayı bu kuruluşlar bakanlıkların daha sıkı gözetimine-yönetimine tabi kılındığı için ve 3) bütçe kesintilerinden dolayı British Council'ı daha fazla kontrol altına aldığında kuruluşun operasyonel bağımsızlığı da ciddi anlamda azalmıştır (Rivera, 2015, s. 6-7).

Dışişleri Bakanlığı'nın gözetim raporu (Foreign & Commonwealth Office, 2014) Bakanlık ve British Council'ın ortaklaşa hazırladıkları yönetsel ve mali dokümanlar (Foreign & Commonwealth Office ve British Council, 2013a ve 2013b), British Council operasyonlarının stratejik seviyede İngiltere'nin dış politika hedefleriyle bütünleşik hale geldiğini göstermektedir. Özellikle 2012 Londra Olimpiyatları'nın tanıtımı için başlatılan ve sonraki birkaç yıl boyunca devam ettirilen "GREAT Britain" kampanyası sırasında British Council'ın kampanya logosunu tüm dokümanlarında kullanması, operasyonel bağımsızlık söylemiyle çelişmiştir. Özü itibariyle politik bir girişim ve bizzat Başbakanlık tarafından yönlendirilen bir ulus markalama (*nation branding*) faaliyeti olan söz konusu kampanyada British Council, diğer kamu kuruluşlarıyla paralel hareket etmiştir (Rivera, 2015, s. 17). Özetle, hükümet British Council'ı resmî kültürel diplomasi alanına çekmektedir.

Diğer ülkelerin British Council'ı algılama şekli ise bürokratiktir diyebiliriz. Hemen hemen her ülke, kuruluşu İngiltere'nin (Büyük Britanya ve Kuzey İrlanda Birleşik Krallığı'nın) diplomatik bir unsuru olarak görmektedir. Rusya ile İngiltere arasında 2006-2007 yıllarında yaşanan diplomatik kriz nedeniyle British Council'ın Moskova dışındaki şubeleri Rus diplomatların İngiltere'den sınır dışı edilmesine misilleme olarak kapatılmıştır. Kuruluş, İngiltere ile İran arasında 2009'da yaşanan sürtüşmeye de konu olmuş ve sonuç olarak İran'daki operasyonlarına son verilmiştir. 2011'de ise bu defa Kabil (Afganistan) şubesi saldırıya uğramıştır (Corse, 2013, s. 1). İngiltere'nin İsrail-Filistin çatışmasındaki tavrı nedeniyle British Council'ın Gazze şubesi de benzeri bir saldırıya hedef olmuştur (BBC News, 14 Mart 2006). Bütün bu örnekler, kendini İngiltere hükümetinden ayırmak için gösterdiği tüm gayretlere rağmen, kuruluşun yurtdışında hükümetten ayrı kabul edilmediğini, İngiltere hükümetinin bir parçası sayıldığını göstermektedir.

Bu alt bölümde anlatılanların ışığında diyebiliriz ki, British Council kağıt üzerinde bağımsız bir mütevelli heyeti tarafından yönetilmekle birlikte pratikte Dışişleri Bakanlığı'nın sorumluluk, yönlendirme ve gözetimi altında faaliyet icra eden bir kamu kuruluşudur. İngiltere'nin merkezî bürokrasisinin bir parçası olmaması, kuruluşu merkezde alınan politika kararlarından ve operasyonel gözetimden masun kılmamaktadır.

Operasyonel karakteristiklere geçmeden önce, bundan sonraki iki alt bölümde, kuruluşun sömürgelerin bağımsızlaşması (*decolonization*) sürecine verdiği tepki ve Soğuk Savaş'ta aldığı rol üzerinde durulacaktır. Bir imparatorluk kurumu, aynı zamanda liberal kültürel değerlerin bir savunucusu olarak doğan British Council'ın dekolonizasyon ve Soğuk Savaş sırasında asıl karakterini ve operasyonel genişliğini kazandığı düşünülerse bu iki sürece verdiği tepkinin gözden geçirilmesi çalışmamız için elzemdir.

3.4. Dekolonizasyon Sürecindeki Tavrı

British Council, bir imparatorluk kuruluşu olarak doğmuştur. II. Dünya Savaşı öncesinde İngiltere, bir kısmı daha önce siyasi bağımsızlığını kazanmış Avustralya, Kanada, Güney Afrika gibi dominyon (*dominion*); bir kısmı da II. Dünya Savaşı'ndan sonra bağımsızlaşacak Mısır ve Yemen gibi himaye (*protectorate*); Irak ve Filistin gibi manda (*mandate*); Hindistan, Pakistan, Bangladeş, Kenya ve diğer birçok Doğu Afrika ülkesi gibi sömürge (*colony*) bölgeleri (The National Archives, t.y.) olmak üzere çok sayıda ülke üzerinde siyasi ve ticari nüfuza sahipti. Savaş sona erdiğinde askeri süper güç olma özelliğini kaybetse de sözü edilen nüfuz bölgeleri üzerinden bir dünya devleti olma çabasını devam ettirmiştir. Bu çabanın karşılaştığı en ciddi komplikasyon dekolonizasyon, yani sömürgelerin bağımsızlaşması meselesiydi. Askeri olarak yaptırım gücü oldukça azalmış olan eski imparatorluk, nüfuzunu devam ettirebilmek için Hindistan başta olmak üzere eski sömürgelerin kendisiyle güçlü bir iletişim içinde kalması yolunda yumuşak bir geçiş aramıştır. Bu yolda kültürel diplomasi ve eğitim işbirliği, İngiltere'nin kaybettiği siyasi denetimin kültürel denetim biçiminde devam etmesini sağlayacak bir geçiş vasıtası olarak

görülüyordu. Başka deyişle, İngiltere bilhassa Hindistan bağımsızlığını kazandıktan sonra askeri-ticari imparatorluk yerine nüfuz ve kimlik üzerine kurulu bir imparatorluk inşasına girişti. Bu tutum değişikliği kültürel propaganda kuruluşlarının görev alanını muazzam ölçüde genişletmiştir (Byrne, 2016, s. 119).

Özelde, British Council asıl büyük genişlemesini II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşamıştır. Müttefik devletlerin kontrolüne giren Avrupa ülkeleri ve İngiltere'nin eski sömürgeleri kuruluşun yeni şubeler aracılığıyla hızla yayıldığı bölgeler oldu. 1970'lerin ikinci yarısına gelindiğinde British Council faaliyetlerinin yüzde 80'i gelişmekte olan ülkelerde gerçekleşmekteydi (Black, 1975, s. 51-53).

Önemli bir nokta, kuruluşun çeşitli nüfuz alanlarındaki tutum ve etkisinin farklılık arz etmesidir. Dominyonlar British Council'ın değil nüfuzuna, varlığına bile başta sıcak bakmamıştır. "İngiliz Milletler Topluluğu'nun ortak kültürünü güçlendirme" hedefi (Byrne, 2013, s. 21) İngiliz kültürel diplomasisinin Tallents ve Lloyd gibi emperyalist yöneticilerini heyecanlandırdığı ölçüde Kanada ve Avustralya yöneticilerini heyecanlandırmıyordu. Başlangıçta Kanada resmi ilişki kurmayı reddetti, Avustralya ise endüstriyel işbirliğini kültürel işbirliğine tercih ettiğini beyan etti. İngiltere'nin kendi emperyal bakanlıkları[17] da dominyonlara yönelik kültürel propaganda faaliyetine fazla önem vermiyor, bunlar için bütçe ayrılmasını gerekli görmüyorlardı (s. 23-24). Sonuç olarak, II. Dünya Savaşı bittiğinde dominyonlar ile ABD'de henüz bir tane bile British Council şubesi mevcut değildi (Burge, 1945, s. 307). Kanada şubesi ancak 1959'da açılabildi (Taylor, 1989, s. 19).

Öte yandan, kuruluşun sömürgelere yönelik ilgisi ilk günden itibaren Dışişleri Bakanlığı'nın yanı sıra emperyal bakanlıklar tarafından da desteklenmiştir. Özellikle Savaş Sonrası dönemde gelişen dekolonizasyon sürecinde British Council, İngiltere'nin eski sömürgeleri üzerindeki nüfuzunu kaybetmemesi için ciddi uğraş vermiştir. Özellikle 1950'li yıllarda kuruluşun iki konuda rota değiştirdiği görülmektedir: 1) Kültür-sanat faaliyetlerinden ziyade eğitim öne çıkarılmıştır. 2) Avrupa ülkeleri savaş öncesine göre İngiltere'yle daha fazla işbirliği içinde oldukları veçhile, kuruluşun faaliyetleri çoğu eski sömürgelerden oluşan gelişmekte olan

[17] Sömürge Bakanlığı (1854-1966), Hindistan Bakanlığı (1858-1947), Dominyon Bakanlığı (1925-1947) ve Milletler Topluluğuyla İlişkiler Bakanlığı (1947-1966).

ülkelerde yoğunlaşmaya başlamıştır (Martin, 2014, s. 5). Avrupa'dan Asya ve Afrika'ya yöneliş 50'lerin sonundan itibaren daha da hızlanmıştır (s. 12). Günümüzde ise toplamda 118 ülkede faal olan British Council'ın (Charity Commission for England and Wales, t.y.) eski sömürgelerinin bulunduğu Doğu Afrika'da faalken Fransa'nın eski sömürgeleri durumundaki Moritanya, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Orta Afrika Cumhuriyeti vb. Orta ve Batı Afrika ülkelerinde faal olmaması "eski ilişkilerin yeni biçimlerin altında devam ettiril"diğinin (Byrne, 2016, s. 119) bir işareti olarak okunabilir. Tırnak içindeki ifadenin British Council'ın Hindistan'da yüklendiği vazifeyi tarif etmek için resmi bir raporda kullanılmış olması ise (s. 122) bu politikanın bilinçli olduğunu göstermektedir.

British Council'ın gelişmekte olan ülkelere girişinin eğitim üzerinden gerçekleştiği bir gerçektir. Bunun söz konusu ülkelerin kendi şartları ve tutumlarıyla doğrudan bir ilgisi bulunmaktadır. Hindistan bağımsızlığını kazandığı dönemde propaganda kuruluşu olduğu düşünülen British Council'a yönelik ciddi kuşkular olmakla birlikte İngiltere üniversitelerinin ciddi bir saygınlığı vardı; bundan dolayı da İngilizce öğretimi ve Hint üniversitelerinin örgütlenmesi konusunda istekli davranılmış, British Council bu görevi ifa etmek üzere Hint tarafınca kabul edilmiştir (Byrne, 2016, s. 121-122). Hint tarafı British Council temsilcisi olarak karşılarında İngiltere Üniversite Rektörleri Kurulu Başkanı Hector Hetherington'ı görmek isterken İngiliz tarafı *Hindistan'a Bir Geçiş* romanıyla (*A Passage to India*) tanınan yazar E. M. Forster'ı ayarlamaya çalışmıştır. Ne var ki iki aday da ayarlanamamış; sonuç olarak British Council, aynı zamanda MI6 ajanı olan C. A. F. Dundas'ı temsilci tayin etmişti. Hint tarafının beklentisinin aksine, kuruluşun Hindistan'daki çalışanları akademisyen ve entelektüelden çok devlet memurlarından seçiliyordu (s. 123-124).

Yukarıda sözü edilen olay, iki tarafın beklentileri ve ilişkiye yükledikleri anlamın ne kadar farklı olduğunu açıkça göstermektedir. Hintliler yüksek öğrenimine hayranlık duydukları İngiltere'nin baş rektörünü kendi ulusal çıkarları adına talep ederken İngilizlerin E. M. Forster teklifi sempati kazanma çabası ve kültürün araçsal kullanımından öte bir anlam taşımamaktadır. Temsilcilik görevinin bir istihbarat

görevlisine verilmesi ise, kuruluşun sıkça dile getirdiği karşılıklılık ilkesinin mükemmel biçimde çiğnendiğini göstermektedir.

Eski sömürgelerle dekolonizasyon sürecinde kurulan ilişkilerde karşılıklılıktan ziyade asimetri söz konusudur. 1980'lerin sonuna gelindiğinde dahi Yurtdışı Kalkınma Bakanlığı[18] İngiltere'deki ihtiyaç fazlası ders kitaplarını British Council aracılığıyla Afrika ülkelerine göndermek gibi eylemlerde bulunabiliyordu. Bunun İngilizceyi, İngilizce üzerinden de İngiltere'ye ait fikirleri yayma amacı taşıdığı açıktır. İngiltere bu vb. yöntemlerle kendi kültürel ürün ve süreçlerini çevre ülkelere yayarak bir kültürel senkronizasyon yaratmakta ve bu ülkelerin kültürel yaratıcılığını bastırmakta, böylece kendi kültürünü çevre ülke için model haline getirmektedir (Phillipson, 1992, s. 60-61).

Eski sömürgeler ile Savaş Sonrası dönemde bağımsızlıklarını kazanan eski manda ve himaye yönetimlerinde British Council faaliyetlerinin arkasındaki motivasyon karşılıklılık ve kültürel ilişkilerle ifade edilemeyecek netlikte ekonomik ve politiktir. Ortadoğu Petrolleri Komitesi'nin (*Middle East Oil Committee*) 1955'te hükümete sunduğu bir raporda British Council İngiltere'nin Ortadoğu petrolleriyle ilgili çıkarlarının korunabilmesi için bölgede etki gerçekleştirebilecek kurumlardan biri olarak işaret edilmektedir: "British Council kuşku yok ki nüfuzumuzu yaymak için en etkili enstrümandır" (Porter ve Stockwell, 1989, s. 389-390).

Bir başka sorun temsille ilgilidir. British Council, adından da anlaşılabileceği gibi İngiltere egemenliğindeki tüm bölgelerin ortak kültürünü temsil etme iddiasındadır. Hatta bir ara adının *British Empire Council* (İngiliz İmparatorluk Heyeti) olarak değiştirilmesi düşünülmüştür. Gerçekte ise Kanada, Avustralya ve Yeni Zelanda vb. dominyon kültürleri İngiliz (British) kültürünün bir parçası olarak görülmüş ve buna göre hareket edilmişken benzeri bir tutum Hindistan vb. sömürgeler için uygulanmamıştır. British Council'ın Milletler Topluluğu'nu değil İngiltere'yi temsil ettiği açıktır. Kuruluşun sadece Hindistan'da istihbarat ve diplomasi kurumlarıyla doğrudan doğruya birlikte hareket etmesi bu durumu perçinlemiştir. Her zamanki

[18] Bugünkü adı Uluslararası Kalkınma Bakanlığı'dır (*Department for International Development*; DFID).

karşılıklılık retoriğine rağmen, British Council'ın Hindistan'da peşinde olduğu tek şey İngiliz nüfuzunu artırmaktır (Byrne, 2016, s. 132).

Dominyonlarda ise, İngiliz Milletler Topluluğu (*Commenwealth*) retoriği kültürel bir karşılığa sahip olmakla birlikte, British Council "iki yönlü kültür trafiği" için (Byrne, 2013, s. 26-27) herhangi bir adım atmamış; sadece dominyonları kendi kültür ajanslarını kurmaya teşvik etmiştir. Dominyonlar kendi kültür ajanslarını kurduklarında ise British Council'ın "müdahale ve patronajını" reddettiler (Byrne, 2013, s. 28-29).

Kuruluşun çeşitli bölgelerle ilişkilerinde ortaya çıkan farklılaşma aşağıda tablolaştırılmıştır.

Tablo 7. British Council'ın faaliyet alanına göre yaklaşım farkları

Çalışma bölgesi	**Temsil ettiği kültür**	**Motivasyon**	**Ağırlıklı etkinlik türü**
Dominyonlar	Emperyal (Çoğul)	Siyasi ve kültürel nüfuz	Sanat
Sömürgeler	Ulusal (Tekil)	Siyasi ve ekonomik nüfuz	Eğitim
Manda ve Himayeler	Ulusal (Tekil)	Siyasi ve ekonomik nüfuz	Eğitim

Bundan sonraki alt bölümde Soğuk Savaş sırasında İngiltere'nin özellikle SSCB ile girdiği mücadele çerçevesinde British Council'ın oynadığı rol üzerinde durulacaktır.

3.5. Soğuk Savaş'taki Rolü

II. Dünya Savaşı'ndan sonra ABD ve müttefikleri ile SSCB ve müttefikleri ya da liberal Batı ile komünist Doğu arasında cereyan eden Soğuk Savaş, özü itibariyle bir kültür savaşıydı. Her iki tarafın nükleer güce sahip olması sıcak çatışmadan kaçınmalarına yol açtığı için aralarındaki mücadele "başka araçlarla sürdürülen bir savaş" (Davies, 2018, s. 602) halini almıştır. Taraflar arasındaki askeri restleşme doğrudan sıcak çarpışmaya yol açmazken istihbarat ve enformasyon çalışmalarına

hız kazandırmıştır. Bu çerçeve içinde kültürel diplomasi, istihbarattan daha az önemli olmamıştır. Zira SSCB ile Batı devletlerinin birbirlerine karşılıklı olarak gönderdikleri/gösterdikleri kültür ve sanat etkinlikleri özelde ait oldukları ulusu, genelde ise mensup oldukları (komünist veya liberal) sistemi temsil etmekteydi (s. 603).

İngiltere'nin SSCB'yle kültürel alışverişi, İngilizce öğretimi amacı güdeceği Sovyet tarafına resmi yazıyla bildirilen British Council Moskova şubesinin açılmasıyla 1942'de başladıysa da (Mikkonen ve Suutari, 2016, s. 10) asıl kritik alışveriş ve karşılıklı kültürel mücadele dönemi Soğuk Savaş'tır. Bu yeni dönemde İngiltere'nin SSCB'ye yönelik kültürel hamleleri, British Council içinde örgütlenen Sovyet İlişkileri Komitesi (SRC) üzerinden yürütülmüştür. SRC, 1959'da daha fazla şüphe çekmemek için lağvedilene kadar Sovyetler'e yönelik pek çok sanat turu ve diğer türden ziyaretler düzenlemiştir (Davies, 2018, s. 602-603).

Soğuk Savaş ortamında İngiltere'deki Sovyet sanat etkinliklerinin İngiliz seçkinlerinde sempati uyandırması ve bu seçkinlerin açıktan siyasi propaganda yapılmadığı halde, daha doğrusu yapılmadığı için "Sovyet iddia ve dalaverelerine kulak vermeye istekli" olmaları İngiliz yetkilileri dehşete düşürüyordu. Karşı hücum kararı bu durum üzerine alındı ve SSCB'yle kültürel ilişkiler Sovyet yanlısı derneklerden alınarak British Council içinde siyasi savaş amacıyla kurulan SRC'ye verildi (Davies, 2018, s. 606-609).

SRC, her yönüyle siyasi bir komiteydi. Üyeleri İşçi Parti (*Labour Party*) milletvekili Christopher Mayhew, Muhafazakar Parti'den (*Conservative Party*) bir milletvekili, bir Dışişleri Bakanlığı temsilcisi ve British Council genel müdüründen oluşuyordu (Davies, 2018, s. 609). Komitenin daha ilk toplantısında operasyonel hedefleri aşağıdaki gibi belirlenmiştir:

1) İngiltere'deki Sovyet yanlısı gruplara karşı eyleme geçmek. SRC'nin müdahalelerinden önce bu gruplar SSCB'yle kültürel ilişkileri tekellerine almış görünüyordu. 12.000 üyesi bulunan İngiliz-Sovyet Dostluk Derneği (*British-Soviet Friendship Society*) ile 2.000 üyeye sahip SSCB ile Kültürel İlişkiler Derneği (*Society for Cultural Relations with the USSR*) hükümet boykotuna rağmen SSCB

sanatının İngiltere'de sergilenmesini ve sempati kazanmasını sağlıyorlardı (Davies, 2018, s. 605-606).

2) SSCB'nin "yeni Sovyet burjuvazisi" veya "entelijansiya" olarak isimlendirilen eğitimli seçkinlerini Batı Avrupa kültürüne çekerek ülkede siyasi değişimi tetiklemek. Sözü edilen zümre, Batı ittifakının SSCB'ye yönelik siyasi savaşının başlıca hedefi konumundaydı (Davies, 2018, s. 608)

3) Ayrıca SSCB'ye karşı askerî ve ekonomik yaptırım gücü olmayan İngiltere için yumuşak güç yaklaşımı daha makuldü; zira gerçekleştirilmesi imkan dahilindeydi (Davies, 2018, s. 603).

İçeride belirlenen bu hedeflere rağmen SRC'nin kuruluş amacı İngiltere ile SSCB arasında "onaylanmış kuruluşlar üzerinden çeşitli mesleki vb. konularda çalışan grupların karşılıklı ziyaretlerini destekleyerek iki ülke arasındaki karşılıklı anlayışı teşvik etmek" şeklinde ilan edildi. Retorik iki yüzlülük şu gerçeği gizlemeye yarıyordu: SRC, komünizme karşı bir siyasi savaş cihazıydı ve düzenlediği turlar da Soğuk Savaş operasyonlarıydı (Davies, 2018, s. 609).

SRC'nin operasyonel öncelikleri ise şunlardı:

1) Nüfuzlu Rusları İngiltere'ye getirmek.

2) Makul İngiliz temsilcileri SSCB'ye göndermek.

3) Karşılıklı olarak kültürel ve sanatsal etkinliklerin desteklenmesi (Davies, a.y.).

SRC'nin yürüttüğü yurtdışı etkinlik ve temsillerde İngiltere adına resim ve müzikten ziyade tiyatro ve edebiyat tercih ediliyordu; çünkü İngilizler son ikisinde daha başarılı olduklarına inanmaktaydı. Kültürel diplomaside Almanlar müziği, Fransızlarsa sanatı aynı düşünceyle öne çıkarmışlardır. British Council sadece Soğuk Savaş döneminde değil genel olarak tiyatro temsillerine büyük önem vermiştir. Bu temsillerde özellikle William Shakespeare adı öne çıkarılmıştır. Zira Shakespeare'in aynı anda hem İngiliz mirasını hem Avrupa medeniyetini hem de insani değerleri temsil etme kabiliyeti olduğuna inanılmaktadır (Davies, 2018, s. 611). Bu üç değer arasında İngiliz mirasının British Council için merkezde yer aldığı ise, Henrik Ibsen'in *Hedda Gabler* oyununun İngiliz oyuncularca SSCB'de temsil edilmesi

teklifinin SRC tarafından "yazar Norveçli olduğu ve hiçbir surette İngiliz ulusunu temsil etmediği" gerekçesiyle geri çevrilmesi örneğinde gözle görülür durumdadır (s. 613).

SRC, British Council'ın içinde anti-komünist operasyonlarını yürütürken kuruluşun siyasi rotası da dışarıdan, Dışişleri Bakanlığı'nın bu amaçla 1943'te kurduğu Kültürel İlişkiler Dairesi'nce (CRD) çizilmekteydi (Aldrich, 2003, s. 86). CRD için "Dışişleri'nin British Council dairesi" de denmekteydi (s. 88). CRD tıpkı SRC gibi Soğuk Savaş süresince SSCB'yle siyasi mücadele yürütmüştür. CRD'nin özellikle yoğunlaştığı operasyon alanıysa gençlik, işçi ve kadın gruplarının kontrolüydü. CRD, bu operasyonlarını yürütürken İngiltere'nin iç ve dış istihbarat ajansları MI5 ve MI6 ile birlikte çalışmıştır (s. 87).

Yukarıdakilere ilave olarak söylemek gerekirse, İngiltere Soğuk Savaş süresince kültürel diplomasiden ziyade siyasi ve psikolojik savaşı ön plana koymuştur. Bu çerçevede, Enformasyon Araştırma Dairesi'nin (IRD) rolü CRD'den çok daha önemliydi. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki ilk yıllarda İngilizlerin emperyal güç kaybından dolayı yaşadıkları kafa karışıklığı ve travma, kültürel diplomasinin belirsizlik ve yetersizliklerinde yansımasını bulmuştur. Dışişleri Bakanlığı ilk başta kültürel diplomasinin hedef sahasını Almanya ve Amerika olarak belirlemişken bir grup da Ortadoğu ve eski sömürgelere yönelmek gerektiğini düşünüyordu (Lee, 1998, s. 112).

Öte yandan, IRD'nin kurucu başkanı Ralph Murray, II. Dünya Savaşı yıllarının gizli siyasi savaş ve kara propaganda örgütü PWE'den gelmekteydi (Lee, 1998, s. 117) ve genel planda da kültürel propaganda teşkilatlarının bütçeleri kısıtlanırken istihbarat operasyonları hem personel hem bütçe yönünden muazzam bir büyüklüğe ulaşmıştı bile. Özetle, örtük operasyonlar açık operasyonların önüne geçiyordu (Lee, 1998, s. 114). IRD ofansif tavrıyla zemin kazanırken CRD ve British Council benimsedikleri pozitif propaganda rolüyle geri plana itilmişlerdir (Byrne, 2016).

British Council özelinde, yukarıda anlatıldığı gibi, kültürel diplomasi de siyasi ve istihbari savaşın enstrümanı olarak kullanılmaktaydı. Bunun örneklerinden biri kuruluşun SSCB'yle 1950'lerin sonundan itibaren yürüttüğü öğrenci değişim

programlarının gerektiğinde MI6 operasyonlarının kamuflajı olabilmesidir. SSCB'ye British Council üzerinden gidecek değişim öğrencileri öncelikle MI6'dan brifing alıyorlardı. Öğrenci grubu içinde MI6 ajanlarının bulunması kanıksanmış bir durumdu. Ayrıca öğrenciler MI6 tarafından yer yer haber elemanı veya kurye olarak kullanılmışlardır. Sıklıkla Moskova'daki İngiltere Büyükelçiliği'ne çağrılıp Sovyetler hakkındaki deneyimlerini paylaşmaları istenmiştir. En önemlisi de her değişim öğrencisinin her yılın sonunda British Council'a ayrıntılı bir rapor yazma zorunluluğuydu. British Council bu raporları Dışişleri Bakanlığı ve MI6'ya aktarıyordu. Son olarak, bir öğrencinin değerli bir bilgiye malik olduğu düşünülüyorsa kendisinden kişisel olarak görev raporu (*debriefing*) alınmaktaydı (Fitzpatrick, 2013, s. 83-86).

British Council Soğuk Savaş sırasında Ortadoğu, Hindistan ve Doğu Avrupa operasyonlarında da fazla bir başarı kaydedemezken yine birçok durumda siyasi ve psikolojik savaş yapılarının gerisinde kalmıştır. Ayrıca ABD, özellikle Hindistan'da İngiltere'nin yerini alarak Hindistan'ın yeni kültürel partneri olma özelliğini kazanmış ve İngiliz kültürel nüfuzunu geriletmiştir (Byrne, 2016, s. 135).

Ortadoğu'da da 1950'lerde başlayan İngiliz karşıtı hareketler British Council vb. organizasyonların kültürel diplomasi çabalarını boşa çıkarmıştır. Ayrıca İngiliz kültürel diplomasisi, Soğuk Savaş'ın Ortadoğu üzerindeki etkisini doğru değerlendirememiştir. Arap milliyetçiliği, sömürge geçmişinin bıraktığı olumsuz duygular ve komünizmin özellikle gençlik üzerinde yükselen etkisiyle birleşince İngiliz kültürel diplomasisi oldukça güçsüz kalmış ve 1956'da patlak veren Süveyş Krizi'yle birlikte bölgede İngiltere'nin itibarı yerle bir olmuştur. Bu durum o dönemde Mısır'da çalışan İngiliz diplomatlardan Harold Beeley tarafından şu şekilde analiz edilmiştir: "British Council'ın, rekabet edemeyeceği siyasi ve ekonomik baskıların saldırgan ve anlık etkileri karşısında siyasi bir etki yapabildiği söylenemez. British Council'ın kayda değer sonuçlar elde edebilmesi için uzun süreli dostane ilişkilere ihtiyacı vardır" (Vaughan, 2005, s. 164).

British Council'ın Doğu Avrupa operasyonları da Soğuk Savaş'ın kurbanı olmuştur. Kuruluşun Polonya temsilcisi G. C. Bidwell ve Çekoslovakya çalışanlarından Dr. Arna Rides'ın taraf değiştirmesi ise operasyonları ayrıca

tehlikeye sokmuştur. 1950'ye kadar Doğu Avrupa ülkelerinden Çekoslovakya, Bulgaristan, Romanya ve Macaristan'ın sert tutumu British Council şubelerinin kapanmasına yol açarken kuruluş Yugoslavya ve Polonya'daki varlığını zor şartlar altında sürdürmüştür (Schwartz, 2009, s. 60). Corse'a (2019) göre kuruluşun Polonya'daki varlığının üç amacı vardı: 1) Doğu Avrupa'daki Batı yanlılarına "Sizi terk etmedik," mesajı verebilmek. 2) Batı hayat tarzını temsil misyonunu sürdürebilmek. 3) Gelecekte durumlar iyiye giderse British Council'ın varlığını giriş kartı gibi kullanabilmek (s. 241).

Görüldüğü üzere, British Council gerek CRD'nin çizdiği siyasi rotada ilerlemek gerekse kendi organı olan SRC'nin operasyonları yoluyla Soğuk Savaş'ın kültürü kısa vadeli siyasi çıkarlar için enstrümanlaştıran havasına ayak uydurmuş ve İngiliz ulusunun mirası ile Batılı yaşam biçimini SSCB ve komünist yaşam biçiminin alternatifi olarak temsil etme çabasını sergilemiş, fakat kendi uzun vadeli, tedrici, salt kültürel etkinliklere dayalı operasyonel karakteristikleri nedeniyle Soğuk Savaş'ın kutuplaştırıcı, politize edici atmosferinde ciddi bir başarı kaydedememiştir. Öte yandan, İngiltere istihbarat camiasının örtük operasyonlarına şemsiye olması kuruluşun yer yer şüpheyle karşılanmasına neden olmuştur.

Sözü edilen operasyonel karakteristikler bundan sonraki alt bölümün konusudur.

3.6. Operasyonel Karakteristikleri

British Council, 1955'e kadar hükümetin kalıcı bir unsuru olarak görülmemiştir. 1946-1955 dönemindeki bütçe kesintileri kuruluşun yeni personel alıp yetiştirmesinin önüne geçmiştir. O dönemde personel sayısı 2.000 kadardı ve bunların sadece 1250'si yurtdışında çalışıyordu. Aynı dönemde örtük istihbarat operasyonlarında kullanılan personel sayısı açık enformasyon operasyonlarında çalışanlardan çok daha fazlaydı (Lee, 1998, s. 114). Ancak Drogheda Raporu'ndan sonradır ki İngiltere hükümeti British Council'ı da kapsayan enformasyon kuruluşlarını dış politika ve savunma konseptinin bir parçası olarak görmeye başlamıştır (Lee, 2006, s. 17).

British Council'ın bugünkü personel sayısı 10.963'tür (Charity Commission for England and Wales, t.y.) ve 108 ülkede 174 şubesi bulunmaktadır (British Council, 2019a, s. 131). 2018-2019 raporuna göre kuruluş, söz konusu yıl içinde 80 milyon insanla yüz yüze temas kurmuştur. Ayrıca dijital ürünler vasıtasıyla 100 milyon kadar öğretmen ve öğrenciyle çevrimiçi iletişim sağlanmıştır. Toplamda ise kuruluş ürün, hizmet ve projeleri yoluyla 791 milyon insana ulaştığı iddiasındadır (s. 12). Kuruluşun yıllık toplam geliri 1.25 milyar sterlin olup Kraliyet İmtiyazı'ndan kaynaklanan doğrudan hükümet desteği bunun sadece %15.6'sını oluşturmaktadır (s.13). Kuruluşun spordan modaya, sanattan öğrenci burslarına, eğitimden medyaya, şehircilikten toplumsal cinsiyet vb. beşeri temalara geniş bir yelpaze oluşturan operasyonları ise temelde İngiltere hükümetinin politika hedefleri ile yurtdışı stratejilerine ve Dışişleri Bakanlığı (FCO), Uluslararası Kalkınma Bakanlığı (DFID), Eğitim Bakanlığı, Uluslararası Ticaret Bakanlığı, Dijital, Kültür, Medya ve Spor Bakanlığı (DCMS), ayrıca Kuzey İrlanda, İskoçya ve Galler'in hükümet organlarının kendilerine mahsus planlarına göre şekillenmektedir (s. 17).

British Council'ın 86 yıllık tarihinde eriştiği muazzam büyüklük kuruluşun operasyonel karakteristiklerinden biri olan dayanıklılığa çok şey borçludur. 1934'te 2 personel ve 6.000 sterlinlik bütçeyle yola çıkan kuruluş, bugün yukarıda belirtilen sayılara ulaşırken İki Savaş Arası dönem, II. Dünya Savaşı, Soğuk Savaş, neo-liberal dönüşüm vetirelerini sahip olduğu sebat yardımıyla kırılmadan, yer yer bükülerek de olsa şartlar olumluya döndüğünde eski şekline kavuşmak ve tarihin akışı içerisinde tedrici bir dönüşüme açık kalmak suretiyle geçirmeyi başarmıştır. Bu alt bölümde British Council'ın operasyonları aşağıdaki karakteristiklere göre ele alınacaktır:

1) Dayanıklılık (*resilience*)

2) Araçsallık (*instrumentality*)

3) Metalaştırma (*commodification*)

Dayanıklılık, ekoloji çalışmalarından sosyal bilimlere aktarılan bir kavramdır ve sebat, uyarlanma ve dönüşüm bileşenlerinden oluşur. Ekolojik anlamda bir sistemin dayanıklılığı, değişim ve kargaşayı absorbe ederek popülasyonlarla durum değişkenleri arasındaki ilişkinin devam etmesini sağlama kabiliyeti olarak

tanımlanmıştır. Toplumsal dayanıklılık ise birey, kurum veya toplulukların çeşitli türden çevresel ve toplumsal tehditleri tolere ve absorbe etme, bunlara dayanma ve bunlar karşısında kendini uyarlama ve uygun biçimde dönüşme kabiliyeti olarak görülmektedir (Keck ve Sakdapolrak, 2013, s. 6-8).

British Council operasyonel açıdan kriz şartlarında doğmuş olmanın tecrübesini dayanıklılık olarak yansıtmaktadır. Dışişleri Bakanlığı, kuruluşu "sağlam temellere dayanan kalıcı ve sahici bir ortak" olarak tanımlamaktadır (Foreign & Commonwealth Office, 2019, s. 5). British Council'ın dayanıklılığını belli derecede İngiltere hükümetine, bilhassa Dışişleri Bakanlığı'yla baştan beri devam eden kesintisiz ilişkisine borçlu olduğuna kuşku yoktur. Öte yandan dayanıklılık aynı zamanda kuruluşun operasyonel karakteristiğidir de. Zira kuruluş, tarihi boyunca karşılaştığı tehditleri yukarıda işaret edilen sebat, uyarlanma ve dönüşüm yollarıyla tolere etmeyi başarmıştır. Yer yer ortaya çıkan başarısızlıklar; mesela bazı şubelerin kapatılması veya belli operasyonların istenilen başarıyı kaydetmemesi söz konusu olmakla birlikte bunlar bir bütün olarak kuruluşun varlığını güçlenerek devam ettirmesine engel olamamıştır.

Sebat ve uyarlanma British Council'ın tipik operasyonel özellikleri arasındadır. Mesela Soğuk Savaş sırasında Doğu Avrupa ve Ortadoğu operasyonları sükut-ı hayale uğradığı halde kuruluş, kırılmaya uğramak bir yana şartlara uyarlanarak varlığını devam ettirmesini bilmiştir (Corse, 2019). İran İslam Cumhuriyeti'ndeki varlığı 1979 Devrimi'nden sonra sona erdirildiği ve 2001'deki dönüşünden sonra da İran yönetimi tarafından zor şartlarda çalışmaya mahkum edildiği halde, çeşitli formüller üzerinden operasyonlarını devam ettirme gayreti sergilemiştir. Öncelikle, İranlı yetkililerle iyi ilişkiler tesis edebilmek için operasyonu akıcı düzeyde Farsça konuşan bir şube başkanının yönetmesi ve personelin çoğunlukla İran vatandaşlarından istihdam edilmesi sağlanmıştır. İran yönetimi kuruluşun görünürlüğünü kısıtladığı zaman dahi kuruluş, özel şirketler aracılığıyla operasyonlarını devam ettirmeye çalışmıştır (Borjian, 2011, s. 551-559).

Operasyonel çeşitlilik, esneklik ve zaman zaman ortaya çıkan dağınıklık da British Council'ın uyarlanma kapasitesine katkıda bulunmuştur. Kuruluş bulunduğu ülkenin siyasi önceliklerine bağlı olarak farklı kültürel diplomasi uygulamaları içine

girebilmektedir. Mesela II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de 1) savaştan dolayı Türkiye'ye ancak Güney Afrika üzerinden ulaşılabildiği, 2) Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel British Council'ın getirdiği uzmanların Halkevleri ile üniversite ve liselerde ders vermesini istediği ve en önemlisi 3) Türk halkının tarihî geçmişten dolayı İngiliz kurumlarını hoş karşılamayacağı düşünüldüğü için İngilizce eğitim veren bağımsız kurumlar açılmadı. Tam aksine, İspanya'da British Council'ın tüm faaliyetleri Madrid İngiliz Enstitüsü içinde gerçekleştirildi. İsveç'te ise ulaşım problemi yüzünden kuruluş çoğunlukla sadece İngilizce konuşan topluluklar içinde çalıştı. T. S. Eliot, Lawrence Bragg ve Harold Nicholson gibi az sayıda konuşmacı İsveç'te İngiltere'ye sempati uyandırmaya çalıştı (Corse, 2013, s. 171-172).

British Council operasyonlarının dayanıklılığına katkıda bulunan hususlardan biri personel yapısıdır. Kuruluş, 1950'lerde artan sorumluluklarını yerine getirebilmek ve genişleyen operasyonlarını çekip çevirebilmek için eski sömürge hizmetlerinde çalışmış kişileri istihdam etmiştir. (Barnett ve Pickett, 1976, s. 37). Söz konusu personel, İngiltere için travmatik tarafları olduğunu daha önce işaret ettiğimiz dekolonizasyon sürecinin geçirilmesinde kritik olmuştur. Ayrıca, kuruluş gerektiğinde eski istihbarat görevlilerinden kritik görevlerde istifade etmiştir. Mesela MI6'dan Michael Grant kuruluşun Türkiye şubesini kurarken (Dinshaw, 2017, s. 595-596), bir başka istihbaratçı C. A. F. Dundas II. Dünya Savaşı'ndan hemen önce Mısır'da (Taylor, 1978, s. 262), Savaş Sonrası dönemde ise Hindistan'da görevlendirilmiştir (Byrne, 2016, s. 121-122); II. Dünya Savaşı sırasında Kraliyet Hava Kuvvetleri'nde istihbarat subaylığı yapmış A. C. Scott ise Kültür Devrimi sırasında Çin'de görevlidir (Scott, 1950, s. 132).

1980'lerde hükümet British Council'dan *verimli* ve *rekabetçi* olduğunu ispatlamasını istediğinde ise (Ager, 1998, s. 114) kuruluş *yönetsel verimlilik* ve *ekonomik işletmecilik* ilkelerini esas alan bir operasyonel tarza yönelmiştir. O dönemdeki başkan David Orr ve genel müdür Richard Francis, işletme planları hazırlatarak kuruluşun tüm bölümlerinin ortaklaştığı hedefler belirlemiş ve kuruluşun imtiyaz ödeneğini hak ettiğini göstermek için gayret sarf etmişlerdir. Orr, önceki başkanların aksine diplomat değil işletmeciydi ve British Council için eli sıkı Thatcher hükümetinin British Council'ın ödeneğini azaltmayıp artırmasını sağlamayı

başarmıştı (Faith, 13 Mart 2008). Francis ise İngilizcenin meta olarak ihracının artırılması ve İngiltere'nin sanat ve edebiyatının *Britain in Europe* (İngiltere Avrupa'da) kampanyasıyla tanıtılması için emek vermişti (James, 7 Temmuz 1992).

Orr-Francis yönetiminin işletmeci zihniyeti sayesinde British Council, 1980'lerin neo-liberal politikalarını 1990'ların ilk döneminde yurtdışı İngilizce öğretimi operasyonunu kritik bir gelir kapısına dönüştürerek yansılamıştır (Ager, 1996, s. 63). Aşağıda buna ilişkin bir tablo yer almaktadır:

Tablo 8. British Council'ın gelir kalemleri, 1990-1994

Bütçe yılı	**İmtiyaz ödeneği***	**Proje gelirleri***	**Satış gelirleri (İngilizce öğretimi vb.)***	**TOPLAM***
1989-1990	109.7	156.5	54.8	321.0
1990-1991	127.3	172.8	62.3	362.4
1991-1992	120.5	170.2	91.4	382.1
1992-1993	124.5	181.3	107.4	413.2
1993-1994	132.0	156.2	114.1	402.3

* Değerler milyon sterlin cinsindendir (Ager, 1996, s. 115).

Görüldüğü gibi, neo-liberal politikaların kamu kuruluşlarınca özümsenmesi açısından kritik bir dönemde British Council, imtiyaz ödeneğinde sadece %30 artış olduğu ve projeler karşılığında elde edilen gelirinde önemli bir değişiklik olmadığı halde özellikle İngilizce öğretimi ve sınavlardan elde ettiği geliri %110 oranında artırarak kendisine verilen ödevi yerine getirmeyi başarmış, dolayısıyla da kendi sürekliliğini sağlama almıştır.

Araçsallaştırma ise British Council'ın varlık nedenidir. Kuruluş sanatsal, kültürel, bilimsel ve toplumsal faaliyetlerini hedef ülkeye giriş için İngiltere devleti ve ulusu lehine bir araç olarak kullanmaktadır. Kültürel diplomaside amacı belirleyen diplomasi, yani politikadır. Kültürün zımni değeri ile araçsal kullanımı üzerine yürütülebilecek bir tartışmada British Council açıkça araçsallaştırma tarafında kalacaktır. Kuruluş doğrudan doğruya kültür üretmez; kültüre yönelik destek ve teşvikleri ise belli planlar, programlar ve dönemsel veya bölgesel stratejiler çerçevesinde gerçekleşmektedir.

British Council'ın üçüncü operasyonel karakteristiği olan *metalaştırma* özellikle İngilizce öğretimi ile sonraki alt bölümde incelenecek uluslararası öğrenci devşirilmesi ve İngiliz yüksek öğreniminin yurtdışında pazarlanması üzerinden gelişmiştir. British Council, 1984'te yapılandırdığı Eğitim Danışmanlığı Hizmetleri (*Education Counselling Service*) yoluyla İngiltere'yi bir numaralı uluslararası yüksek öğrenim seçeneği haline getirmek amacıyla İngiliz üniversitelerine uluslararası repütasyonlarını nasıl geliştirebilecekleri konusunda stratejik kılavuzluk yapmaktadır (Lomer, 2017, s. 56). İngilizcenin meta değeri ise hem British Council hem de İngiltere siyaseti tarafından daha 1950'lerde tespit edilmiştir. British Council, 1957-1958 yıl raporunda şu ifadeleri kullanıyordu:

> "İngilizce bütün dünyada çok rağbet gören bir maldır. Edebiyat ve kültürümüze açılan kapıdır. Aynı zamanda başka ihracat kalemlerini (İngiliz danışman ve teknisyenler, İngiliz teknoloji ve üniversite eğitimi, İngiliz inşaat ve ekipmanı vb.) daha çekici kılabilecek bir ihraç metaıdır" (Martin, 2014, s. 14).

1958 tarihli bir Lordlar Kamarası oturumunda ise lordlardan biri İngilizceye araçsal ve metalaştırıcı bakışı oldukça açık ve dürüst bir üslupla ifade etmekteydi:

> "Yeni Milletler Topluluğu'ndaki, hatta daha geniş topraklardaki insanlar, İngilizce konuşmayı öğrenirlerse İngilizce düşünmeyi de öğreneceklerdir. Lordlarım sizler bunun yol açabileceği yan etkileri de getirebileceği kârlı durumları da gayet iyi değerlendirebilecek durumdasınız. Halihazırda uluslararası bir dil haline gelmiş bulunan İngilizce eğer bilim, ticaret ve yönetim dili olarak kabul ettirilebilirse, o zaman bu ülkeye akacak kazançların haddi hesabı olmayacaktır" (House of Lords, 1958, par. 815).

British Council'ın metalaştırma yaklaşımı kütüphane hizmetlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Kuruluşun tüm dünyaya yayılmış kütüphaneleri İngiliz kültürünün yayılımı için bir araç olmanın yanı sıra İngiltere'nin kitap ve dergileri için de bir vitrin işlevi görmüştür. British Council çeşitli yıllarda çok sayıda kitap fuar ve sergisi düzenleyerek İngilizce kitapların yurtdışına ihraç edilmesine yardım etmiştir. Kuruluşun yayınlarından *British Book News* (İngiliz Kitap Haberleri) her ay yeni çıkan ve çıkacak kitapların uluslararası çapta tanıtılması hedefiyle çıkarılmıştır (Seymour, 1981, s. 260).

Ticaret ve kültür, İngiliz dış politikası için ayrılmaz ikilidir. Japonya'yla kültür anlaşması 1960'da, ticaret anlaşması ise 1962'de imzalandı (Aldous, 2002, s. 343).

Türkiye'de ise 1958 tarihli kültür anlaşması yapılmadan önceki yıllarda Londra'da kurulan İngiliz-Türk Derneği (*Anglo-Turkish Society*) üzerinden Türkiye'yle ticari ilişkilerin geliştirilmesi için yoğun çaba harcanmıştır (Babaoğlu, 2019, s. 91-103). Benzer şekilde, eski sömürgelerle öğrenci ve akademisyen değişiminin programlandığı İngiliz Milletler Topluluğu Eğitim Konferansı (1959), Milletler Topluluğu'nun ticari ilişkilerinin belirlendiği Ticaret Konferansı'ndan (1958) sonra yapılmış; "Milletler Topluluğu eğitimi ticaretin bayrağını takip etmiştir" (Perraton, 2019, s. 412).

İngilizce öğretimi, ticari ilişkilere temel teşkil eden bir araç olarak düşünülmeye devam ederken 1970'lerin sonundan itibaren bir meta olarak British Council'ın gelir kalemleri arasında ön plana çıkmaya başladı (Martin, 2014, s. 21) ve yukarıda gösterdiğimiz gibi 1990'ların ilk yarısından itibaren önemi artan bir gelir kalemi oldu. Bugünse İngilizce öğretimi ve sınavlar "British Council markasının özü" kabul edilmektedir. Kuruluş repütasyonunu İngilizceye borçludur (Foreign & Commonwealth Office, 2014, s. 4). Yurtdışında İngilizce öğretimi kendi kendini finanse edebilir hale geldiği için hükümet, dil okullarını akredite etmeyi bırakmıştır (Ager, 1996, s. 63). British Council, sadece 2018-2019 mali yılında İngilizce öğretimi ve sınavlarından 727 milyon sterlin gelir elde etmiş olup bu tutar, kuruluşun toplam gelirinin yüzde 58'ini oluşturmaktadır (British Council, 2019a, s. 81).

Ager'a (1996) göre ELT (*English Language Teaching*; İngiliz Dili Eğitimi) İngiltere hükümetinin 1950'lerin sonundan itibaren bilinçli olarak yarattığı bir sektördür. Bu tavrın altında yatan nedenler ise şunlardır: İngilizce 1) uluslararası ticareti teşvik eden; 2) aynı zamanda İngilizce kitapların okunmasını, İngiltere'nin bilim ve teknolojiye katkılarının takip edilmesini sağlayan ve 3) mevcut ve gelecek liderlerle ilişki kurulmasına yardım eden bir araç olarak görülmektedir. British Council ise söz konusu üç amaç için İngilizceyi araçsallaştırmakla görevlendirilmiştir (s. 114).

Ager'ın sıraladığı nedenlerden son ikisi aynı zamanda İngiltere'nin, dolayısıyla British Council'ın devşirme (*recruitment*) politikasının da altyapısını oluşturmaktadır, ki bundan sonraki alt bölümde kuruluşun değişim programları, İngiliz yüksek öğreniminin yurtdışında pazarlanması vb. operasyonlar aracılığıyla

eski sömürgeler başta olmak üzere diğer ülkelerin insan kaynaklarından İngiltere lehine nasıl istifade ettiği gösterilecektir.

3.7. Devşirme ve İstihdam: Değişim Programları

Dekolonizasyon sürecinde İngiltere'nin siyasi ve kültürel liderleri açısından eski sömürgelerdeki yeni nesillerin "İngiltere yanlısı" olması hayati önem arz ediyordu; bunun için bu nesillerin muntazam bir İngiliz eğitiminden geçmeleri gerektiğine inanılıyordu (Lee, 2006, s. 2). İngiltere'de yüksek öğrenim gören yabancı öğrencilerden beklenen, ülkelerine İngiltere'nin hayat tarzı, düşünceleri, değerleri, kültürü ve kurumları hakkında güçlü bir takdir hissiyle ve İngilizceleri gelişmiş olarak dönmeleri; kendi mesleklerinde nüfuzlu mevkilere eriştiklerinde de daha önce edindikleri deneyim nedeniyle düşünce, teknoloji, ticaret ve yatırım konularında İngiltere'ye teveccüh etmeleridir (Lomer, 2016, s. 586). Bunun yanında, İmparatorluğun yerini alan Milletler Topluluğu'nun iç uyumu, diğer deyişle eski sömürgelerin İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarıyla uyumu, neo-liberal politikaların belirleyici olacağı 1980'lere kadar İngiliz dış politikasının sacayaklarından birini oluşturmuştur. Diğer iki ayak, İngiliz para birimi ve ticaretinin güçlü tutulması ve komünist blokla mücadeleydi (Perraton, 2017, s. 39). 1950'lerin sonundan itibaren hız kazanan akademik değişim programı da bu üç hedefe hizmet etmek üzere tasarlanmıştır ve genel anlamda bir devşirme (*recruitment*) programıdır.

Yabancı öğrencilerin devşirilmesi, daha kuruluş yılından itibaren British Council'ın ilgi alanında yer almıştır. Kuruluşun ilk alt komitesinin Öğrenci Komitesi, başkanının da 1934 tarihli İngiltere'de Öğrenim Gören Yabancı Öğrencilerin Eğitim Öğretimi Üzerine Rapor'un yazarı Eugene Ramsden olması (Taylor, 1978, s. 254) boşuna değildir. 1946'da Üniversiteler Komitesi'ne dönüşen komiteye 11 yıl süreyle başkanlık eden Ramsden (British Council, 1955, s. 51-52), Yurtdışı Ticaret Bakanlığı'na (*Department of Overseas Trade*) sunduğu raporda Avrupa, Çin ve Latin Amerika ülkeleriyle ticaret yapan İngiliz firmalarının ilişkilerinin geliştirilmesi amacıyla bu ülkelerden öğrencilerin İngiltere'ye çekilmesi yolunda tavsiyelerde bulunmuştur. Ramsden'a göre, Almanya, Fransa ve diğer ülkelerin uluslararası

eğitim politikaları ihracat paylarını artırmalarını sağlamaktaydı (Perraton, 2014, s. 78). Dolayısıyla, İngiltere'nin benzer bir stratejiyi gütmesi elzemdi.

Öte yandan, aynı yıllarda İngiltere'de yabancı öğrencilere karşı yer yer ırkçı tonlara varan olumsuz tavırlar ağır basıyordu. Ulusal Öğrenci Birliği (*The National Union of Students*) Sekreteri, Hindistan ve Mısır'dan öğrenci istemediklerini ilan ederken İngiliz İmparatorluğu Üniversiteler Bürosu (*Bureau of British Empire Universities*) da sadece "uygun" öğrencileri kabule hazır olduklarını bildirmekteydi. Ticaret sınıfı yabancı öğrencilere sıcak bakarken sanayiciler yabancı öğrenciler için kaynak ayrılması fikrini protesto etmişlerdir. Sanayicilerin başlıca endişesi, eğitim yoluyla İmparatorluğun çevre bölgelerinin de sanayileşmesi ve İngiliz sanayiiyle rekabet edecek seviyeye ulaşması ihtimaliydi. Seramik İmalatçıları Federasyonu (*Pottery Manufacturers' Federation*) "Asyatikleri eğitmek bu açıdan tehlikeli olur," şeklinde görüş bildirmekteydi (Perraton, 2014, s. 78).

İngiltere'nin yabancı öğrencilere karşı resmî tutumu, İtalya ve Almanya Ortadoğu'dan agresif biçimde öğrenci devşirmeye girişince değişti ve Ramsden yaklaşımı ilk muhatabı Yurtdışı Ticaret Bakanlığı'nda olmasa da Dışişleri Bakanlığı'nda karşılık buldu. Bakanlık, Ramsden'in önerilerini genişleterek British Council'ı kurdu (Perraton, 2014, s. 78-79); Ramsden da kuruluşun Öğrenci Komitesi'nin kurucu başkanı oldu.

British Council'ın daha yola çıkarken hem yabancı öğrencilerle hem de ticari ilişkilerle ilgili olması dikkat çekicidir (Lee, 1998, s. 117). Zira İngiltere'nin uluslararası eğitim stratejisinin rasyoneli, 21. yüzyılda dahi, British Council'ın kuruluşundaki ticari maksatlı araçsallığı devam ettirmektedir. Yabancı öğrencilere bakışta İngiliz stratejisi belli bir izlek bağımlılığını yansıtmaktadır. Yabancı öğrenciler ekonomik nüfuz için birer araç olarak görülmeye devam etmektedir (Lomer, 2016, s. 582).

Ramsden'ın başkanlığı sırasında Öğrenci Komitesi, yurtdışından öğrenci devşirerek işe başlamış ve özellikle dominyon ve sömürgelerden gelen bu öğrencilere İngiltere üniversitelerinin İngiliz Dili Eğitimi bölümlerinde okumaları için bir kerelik burs vererek işe başlamıştır. Komite, ayrıca yurtdışından gelen bazı

öğrencilerin İngiliz şirketlerinde istihdam edilmesine de aracılık etmiştir (Taylor, 1978, s. 256-257).

Yurtdışından öğrenci devşirme ve işgücü istihdamı, II. Dünya Savaşı yıllarından itibaren İngiltere için ciddi bir ihtiyaç haline gelmişti. Savaş ekonomisi İngiltere'nin endüstriyel işgücü açığını artırınca, istihdam için sömürgelere yönelindi. Bu durum, sömürgelerle endüstriyel ve kültürel ilişkilerin bir bütün olarak ele alınmasıyla sonuçlanmış ve bu amaçla 1940 ve 1942'de çıkarılan özel kanunlarla Sömürge Bakanlığı (*Colonial Office*) içinde Refah Dairesi kurulmuştur. Refah Dairesi Başkan Yardımcısı, aynı zamanda Sömürge Akademisyenleri Müdürü olarak atanmıştır. Daire böylece, aynı anda hem sömürgelerle işgücü ilişkileri hem de sömürgelere yönelik eğitim danışmanlığı konularına bakmaktaydı (Lee, 2006, s. 6).

Savaş Sonrası dönemde ise sömürgelere yönelik kalkınma programının "öğrenci faktörü" British Council'ın sorumluluğuna geçecekti. Kuruluş 1950'de, İngiltere'de sayısı gittikçe artan yabancı öğrencilerin sorumluluğunu Sömürge Bakanlığı Refah Dairesi'nden devraldı. Öğrenci değişimi ise henüz Eğitsel Ziyaretler ve Değişim Merkez Bürosu'nun (*Central Bureau for Educational Visits and Exchanges*) uhdesindeydi. 1950-1960 yılları arasında Milletler Topluluğu'ndan İngiltere'ye gelen öğrenci sayısı 5 kat artarak 10.000'den 50.000'e çıktı. Öte yandan, bunlar arasındaki üniversite öğrenci sayısı 8.000'den ancak 10.000'e çıkabilmişti. Milletler Topluluğu'ndan gelen öğrenciler, Savaş Sonrası endüstriyel kalkınma programının bir parçası olmak üzere çoğunlukla üniversite yerine ya teknik okullara ya da öğretmen okullarına yönlendiriliyordu (Lee, 2006, s. 9).

British Council, İngiltere'nin eski sömürgelerine yönelik çok boyutlu akademik değişim planını şekillendiren Milletler Topluluğu Eğitim Konferansı'na (1959) kadar İngiltere'deki yabancı öğrencilerin yerleştirilmesi, ihtiyaçlarının karşılanması ve yönlendirilmesiyle sınırlı bir görev ifa etmiştir. Ne var ki, Savaş Sonrası dönemin bütçe kesintileri kuruluşun yabancı öğrenci faaliyetlerini de zayıflatıyordu. 1945-1946 döneminde yabancı öğrencilerin %66'sı kısmen veya tamamen British Council tarafından finanse edilirken bu oran 1954-1955 döneminde %16'ya gerilemişti (British Council, 1955, s. 61).

Savaş öncesi, Savaş dönemi ve Savaş Sonrası ilk on yılda British Council'ın yabancı öğrencilerle ilgili olarak benimsediği rol, Dışişleri Bakanlığı'nın önce faşizm, daha sonra komünizm karşısındaki uluslararası rekabet stratejisinin operasyonel bir parçasını oluşturmaktaydı. Kuruluş, Savaş öncesinde Almanya, İtalya ve Fransa'nın, Savaş sonrasında ise ABD ve SSCB'nin Ortadoğu ve Asya'dan öğrenci devşirme politikalarına karşı sınırlı imkanlarla da olsa mücadele vermiştir (Perraton, 2014, s. 79).

Öte yandan, yabancı öğrenci politikasının rasyoneli Savaş Sonrası dönemde belli kırılma ve değişimlere uğradı. Dışişleri Bakanlığı, bu öğrencileri Savaş'tan sonra da "İngiltere'nin potansiyel dostları" olarak görmeye devam etmiştir; özellikle Milletler Topluluğu'ndan gelen öğrencileri "gayri resmi imparatorluğun" devamı için kritik saymıştır. Ne var ki, gerek Soğuk Savaş'ın siyasi konjonktürü gerekse dünyadaki ekonomik gelişmeler İngiltere'deki yabancı öğrenciler içinde Milletler Topluluğu'ndan (eski sömürgelerden) gelenlerin oranını Afrika ve Asya'dan gelen öğrenciler lehine azaltırken Dışişleri Bakanlığı'nın öğrencilere yönelik yaklaşımını da imparatorluğun devamı fikrinden uzaklaşarak liberal Batı enternasyonalizmi veya anti-komünist mücadele çizgisine çekmiştir (Perraton, 2014, s. 112). İmparatorluğun devamı fikrinin yerine ise Milletler Topluluğu'nun kurumlaşması için çaba gösterilmiş ve öğrenci meselesi Milletler Topluluğu çerçevesinde yeniden tanımlanmıştır (Lee, 2006, s. 15).

Söz konusu değişim, British Council'ın Sömürge Bakanlığı ile Milletler Topluluğu Bakanlığı'na bağlı kuruluşlar karşısında gittikçe genişleyen konumu üzerinden izlenebilir. 1959 tarihli Eğitim Konferansı'nda Milletler Topluluğu Akademik Değişim Programı'nı icra kurumu olarak devralmaya aday üç yapı söz konusuydu: 1) British Council, 2) Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Dairesi (*Department of Scientific and Industrial Research*) ve 3) Milletler Topluluğu Üniversiteler Birliği (*Association of Commonwealth Universities*). Birincinin ilgi alanı İngiliz kültürüyle sınırlıydı ve gelişmekte olan eski sömürgelerde kuşkuyla karşılanıyordu. İkincinin operasyonları araştırmayla sınırlıydı. Üçüncü ise iki handikapa sahipti: Bazı ileri teknoloji üniversiteleri Üniversiteler Birliği'ne üye değildi ve başkanı İngiliz değildi. Sonuçta, Dışişleri Bakanlığı programın hem

yönetimini hem de mali sorumluluğunu da kendi unsuru olan British Council'a verdi (Perraton, 2017, s. 39).

1959 Konferansı, İngiltere'nin uluslararası eğitim politikasını operasyonel açıdan radikal biçimde değiştirirken söz konusu politikanın özündeki araçsallaştırıcı tutum devam etmiştir. 1960'lardan neo-liberal politikaların belirleyici olacağı 1980'lere kadar İngiltere'nin uluslararası eğitim politikasının ana çizgileri şunlardır:

1) Yabancı öğrencileri geçici misafirler olarak görme eğilimi sona erdi. 1950'lerin sonunda bu öğrenciler ilk defa göçmen olarak sınıflandırıldı. Öte yandan, 1948 tarihli Vatandaşlık Kanunu'yla (*British Nationality Act*) sömürge halklarına tanınan İngiltere'ye seyahat ve yerleşim hakkı, 1962'den 1981'de kadar birkaç defa yenilenen göç yasaları yoluyla sınırlandırılmıştır. Göç yasalarının hedefinde okurken aynı zamanda çalışmak isteyen yabancı öğrenciler vardı (Perraton, 2014, s. 94).

2) Yabancı öğrenciler İngiliz bilim ve teknolojisinin geleceğiyle ilgili tartışmanın piyonları haline geldi.

3) Tüm dünyada olduğu gibi İngiltere ve Milletler Topluluğu'nda da yüksek öğrenimin içeriği ekonomik terimlerle tartışılır oldu. Teknik okullar ile teknolojik bilginin önemi arttı.

4) 1950'lerin sonundan itibaren yabancı öğrenciler İngiltere'deki yüksek öğrenim nüfusunun kayda değer bir kısmını oluşturmaya başladı. 1958'de 85.000 üniversite öğrencesinin %10'u yurtdışından gelmişti.

5) 1959 Konferansı'ndan sonra İngiltere, çevre ülkelere yönelik akademik desteğin imparatorluk sonrası (*post-imperial*) bir yolunu, kültürel diplomasinin yeni bir uygulaması olarak Milletler Topluluğu akademisyenlerine yönelik burs ve fon desteği sağlama yolunu benimsemiştir (Lee, 2006, s. 20-23).

1959'dan bugüne kadar gerek öğrenci gerekse akademisyen değişiminin ana aktörü, İngiltere hükümeti adına British Council olmuştur. 1950'de İngiltere'de mukim yabancı öğrencilerin idaresini, 1959'dan itibarense değişim programlarının ana sorumluluğunu kazanan kuruluş, 1980'lerde neo-liberal yaklaşımın uluslararası yüksek öğrenim programlarını da etkisi altına almasıyla İngiliz üniversitelerinin yurtdışı reklam ve pazarlama danışmanlığını da üstlenmiştir. Kuruluş, 1984'te Eğitim

Danışmanlığı hizmetlerini devreye sokarak, İngiliz yüksek öğreniminin ciddi bir ihracat kalemi olarak metalaştırılmasında merkezî bir rol oynamıştır. 1998'e gelindiğinde British Council, 146 yüksek öğrenim kurumu ile 140 diğer türden kuruma yurtdışında pazarlama danışmanlığı hizmeti sunmaktaydı (Perraton, 2014, s. 128).

British Council ayrıca İngiltere ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki akademik ve teknik eğitim işbirliğinin de sorumluluğunu üstlenmiştir. 1981'de kuruluş, Yurtdışı Kalkınma İdaresi'nin (*Overseas Development Administration*) unsurlarından Yabancı Ülkeler İçin Teknik Eğitim Öğretim Teşkilatı (*Technical Education and Training for Overseas Countries*) ve Üniversiteler Arası Uluslararası Yüksek Öğrenim Kurulu'nu (*Inter-University Council for Overseas Higher Education*) bünyesine katmıştır (Seymour, 1981, s. 261).

Yukarıda tarihî süreçteki gelişimi özetlenen devşirme politikasının sonucu olarak İngiltere'deki yabancı öğrenci sayısı 1960'lardan 21. yüzyıla ciddi oranda artarken Milletler Topluluğu'ndan gelen öğrencilerin bu yekün içindeki oranı azalmıştır. Milletler Topluluğu rasyoneli tümüyle terk edilmemişse de önemi azalmış; bunun yerine daha ziyade küresel yüksek öğrenim piyasası mantığı yerleşmiştir. Aşağıda buna ilişkin bir tablo verilmiştir:

Tablo 9. Yıllara göre İngiltere'deki yabancı öğrenci sayısı ve Milletler Topluluğu oranı (Perraton, 2019, s. 413).

Yıl	**1960**	**1975**	**1990**	**2005**	**2016**
Yabancı öğrenci sayısı	13.385	34.454	60.869	313.399	432.001
Milletler Topluluğu oranı	%60	%41	%38	%26	%24

Sayılardaki bu gelişim, İngiltere hükümetinin uluslararası eğitime yüklediği değer ve anlamın, bizim ilgi alanımız bakımından ise British Council'ın üstlendiği rolün değişimiyle tutarlıdır. 1985'te Dışişleri Bakanlığı yabancı öğrenci devşirilmesiyle ilgili 4 ulusal çıkar önceliği tanımlamıştır: 1) Uluslararası akademik değişimin

değeri, 2) Üçüncü Dünya ülkelerinin gelişmesi konusunda ahlaki ödev, 3) ekonomik fayda ve 4) siyasi fayda. Söz konusu önceliklerin son ikisi daha sonraki yıllarda öne çıkmıştır (Perraton, 2019, s. 417).

1999'da dönemin başbakanı Tony Blair'in başlattığı, sevk ve idare merkezinde ise Eğitim ve İstihdam, Ticaret ve Sanayi, Dışişleri ve Savunma bakanlıklarını koordine ederek entegre bir politika üretilmesini sağlayan British Council'ın yer aldığı Başbakan İnisiyatifi (*Prime Minister's Initiative*) (Lomer, 2017, s. 54-55) ile daha sonraki hükümetlerin benzer girişimleri ise İngiltere'nin öğrenci devşirme programını açık bir surette araçsal, hegemonik ve metalaştırıcı bir noktaya taşımıştır. Uluslararası öğrencilerin devşirilmesi İngiltere için küresel anlamda bir kaynak ve yumuşak güç anlamına gelmektedir (Lomer, 2016, s. 582). Sonuç olarak bugün, İngiltere'nin yabancı öğrencilere bakışı, bu öğrencileri devşirilebilir (*recruit-able*) ve pazarlanabilir (*marketable*) bir popülasyon olarak kabul etmekte, aktif paydaşlar olarak görmemektedir (Lomer, 2017, s. 10).

British Council'ın İngiliz yüksek öğreniminin sunumu için ürettiği resmî söylem ile İngiltere siyasetinin uluslararası yüksek öğrenim stratejisini haklılaştırmak için ürettiği söylem arasındaki çelişki dikkat çekicidir. British Council, *Education UK* markası üzerinden İngiliz yüksek öğrenim sektörünü "dinamik bir gelenek, yeni dünya klası, ihtiyaçlara çabuk karşılık verebilen, samimi, çeşitliliğe açık, imkanlar barındıran, dünyanın en iyi uluslararası öğrencilerini yetiştiren sektör" olarak lanse ederken (Lomer, 2017, s. 55); Başbakanlık, Dışişleri Bakanlığı ve Parlamento İngiltere'de yüksek öğrenim gören yabancıları "İngiltere'nin gayri resmi elçileri" ve "İngiliz kurumlarının uzun vadeli avukatları" olarak görmeye devam etmektedir (Lomer, 2016, s. 586). Bunun yanında, burslar da İngiltere'nin dış politika hedeflerine ulaşması yolunda bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu çerçevede bursiyerler "geleceğin liderleri ve karar alıcıları" oldukları düşünülen kişilerden seçilmekte ve bu kişilerin burs sürecinin sonunda özellikle Endonezya, Malezya, Çin ve Hindistan gibi İngiltere'nin yeni dış politika stratejisinde kilit önemi haiz ülkeler dahil olmak üzere 150'den fazla ülkede İngiliz nüfuzunu artırdığı düşünülmektedir (Lomer, 2017, s. 102).

Devşirme mantığı British Council'ın hedef ülkelerdeki personel istihdamı ve söz konusu ülkelerin genç kesimleriyle kurduğu temasların kuruluş mantığına kadar sızmıştır. Mesela Avam Kamarası, kuruluşun Türkiye'de sadece İngilizce kursu vermekle yetinmemesi, İngilizce eğitimi yoluyla "Türk gençliğinde İngiltere hakkında farkındalık inşa eden hayati temas"ı kullanması gerektiğini belirtmiştir. Bu yolda, Türkiye'nin 2020 Olimpiyatlarına ev sahipliği girişiminin İngiltere menfaatine kullanılması ve İngiltere lehine yoğun bir propaganda yapılması tavsiye edilmiştir (House of Commons, 2012, s. 6).

Türkiye örneğinin bir başka veçhesi ise personel istihdamındaki devşirme mantığını ortaya koymaktadır. 2012'de British Council'ın Ankara ve İstanbul şubelerindeki toplam 53 personelin sadece sekizi İngiltere'den atanmış, geri kalan 41 kişi Türkiye'den istihdam edilmiştir. Bunun iki nedeni bulunmaktadır: 1) Bütçe tasarrufu ve 2) yerel personelin "değerli yerel bilgi"ye sahip olması. Avam Kamarası, British Council'ın Türk personelinin çok azının İngiltere'yi bildiğini tespit etmekte, "yerel personel İngiltere'yi yeterince bilmeden kendi ülkelerinde İngiltere'yi ne kadar temsil edebilir?" sorusunu ortaya atmakta ve yerel personel istihdamı yoluyla elde edilen bütçe tasarrufunun bir kısmının söz konusu personelin İngiltere'ye götürülmesi için kullanılmasını tavsiye etmektedir (House of Commons, 2012, s. 28). Bu yolla, söz konusu personel kendi ülkelerinde İngiliz kültürünün temsilcileri olmaya daha uygun bir formasyona kavuşturulmuş olacaktır; diğer deyişle, devşirilmeleri istihdamla sınırlı kalmayacak, kültürel olarak da tamamlanacaktır.

1934'te bir imparatorluk kuruluşu olarak inşa edilen British Council, günümüzde İngiltere'nin dış politika stratejisi çerçevesi içindeki en önemli yumuşak güç kuruluşu haline gelmiş bulunmaktadır. Kuruluşun 86 yıllık tarihî süreç içinde geçirdiği dönüşüme dair bulgularımız özetlenecek olursa, aşağıdaki sonuçlara varılabilir:

1) British Council, tüm tarihi boyunca İngiltere Dışişleri Bakanlığı'nın operasyonel bir unsuru olagelmiştir. Kuruluş daima, Dışişleri Bakanlığı'nın çizdiği politika ve stratejiler çerçevesinde işlemiştir. Kuruluşun bürokrasiyle ilişkisi bakımından sıklıkla dile getirilen bir adım ötede ilkesi ise, özellikle 2010'larda Dışişleri Bakanlığı'nın aldığı kararların bir sonucu olarak ortadan kalkmaya yüz

tutmuş, British Council'ın Dışişleri bürokrasisi karşısındaki özerkliği önemli oranda geçersizleşmiştir.

2) İki Savaş arası dönemde Batı Avrupa devletleri arasındaki kültürel propaganda mücadelesinin bir parçası olarak doğan kuruluş, yer yer gizli İngiliz istihbaratın operasyonlarına şemsiye görevi görmüşse de doğrudan bir istihbarat teşkilatı değildir. Kuruluşu İngiltere'nin başka ülkelerdeki siyasi ve ticari nüfuzunu desteklemek üzere görev ifa eden bir açık enformasyon kuruluşu, özelde kültürel diplomasi kuruluşu olarak tasnif etmek en uygun yol olacaktır.

3) British Council, Soğuk Savaş sürecinde kritik bazı görevler üstlenmekle birlikte fazla bir başarı kaydedememiştir. Bunun temel nedeni, kuruluşun çalışma tarzının ülkeler arasındaki pozitif ilişkilere dayanmasıdır. Kuruluş, SSCB başta olmak üzere başka devletlerle İngiltere arasındaki gerilimlerden olumsuz yönde etkilenmiştir.

4) Kuruluş, dekolonizasyon sürecinde bağımsızlığını kazanan eski sömürgelerle İngiltere'nin eski ilişkilerini yeni bir biçim altında devam ettirmesi için gayret sarf eden temel kuruluşlardan biri olagelmiştir. Sahip olduğu kurumsal dayanıklılık sayesinde kritik dönemeçlerde yeni görevler üstlenmiş; sonuç olarak İngiltere ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki kültürel ilişkilerin operasyonel merkezi konumunu elde etmiştir.

5) British Council, kültürü İngiltere'nin siyasi ve ekonomik çıkarları için araçsallaştırmaktadır. Özellikle 1950'lerin ikinci yarısından itibaren İngiliz dili ile teknik ve yüksek öğreniminin bir ihraç metaına dönüştürülmesinde kuruluş, başat bir rol oynamıştır. Kuruluş, ayrıca, eğitim ve sivil toplum programları üzerinden yabancıların devşirilmesinde aracı görevi ifa etmektedir.

SONUÇ

Çalışmamızın başlıca hedefleri 1) kültür kavramının siyasi bir potansiyel taşıdığını, 2) devletin kültüre müdahalesinin II. Dünya Savaşı'ndan sonra devreye sokulan resmî kültür politikalarıyla sınırlı olmadığını ve 3) British Council'ın İngiltere'nin siyasi-ekonomik çıkarları uğruna kültürü araçsallaştırmaya memur bir kurum olageldiğini göstermekti. Bundan önceki üç bölümde söz konusu hedeflere ulaşıldığı kanaatindeyiz.

Sağduyunun teklif ettiğinin aksine, kültür-politika veya kültürel-ticari zıtlığı tözel değildir. Politika ve/veya ekonominin bittiği yerde kültür başlamaz. Kavram ve pratik olarak kültür, erken modern dönemden itibaren ortaya çıkan belli kimlikler ve bu kimliklere müteallik siyasi ve ekonomik çıkarlar adına girişilen rekabetçi çabaların (düşmanca çabalar değilse) haklılaştırımı olmak üzere araçsal surette kullanılmış ve kullanılmaktadır.

Her şeyden önce kültür; din, ekonomi ve politika gibi toplumsal entitelerden farklı olmak üzere, ontolojik bir töze sahip değildir. Bu nedenle, belli beşeri eser, faaliyet ve süreçlerin kültürün içinde veya dışında gösterilmesi, söz konusu edimi gerçekleştirenin rekabetçi niyetini,[19] tabiri caizse siyasetini ifade eder; ayrımın ontolojik gerekçesini değil. Başka deyişle, kültür kendi varlığıyla değil ama başka bir varlıkla; kültür-olmayanla, öteki-kültürle, alt-kültürle vb. açıklanmaktadır. Bu da kültürü daima bir ilişki formu, bir sınır kavramı haline getirmektedir. İlişki ya da sınırın olmadığı yerde kültürden söz etmek mümkün veya gerekli olmamaktadır.

Kültürün yüzlerce tanımı olduğu çok sık vurgulanan bir husustur. Bu tanım bolluğunun kavramın *sınırda*lığının bir ürünü olduğuna kuşku yok. Yine de kültür sosyologları (mesela Williams) bu yüzlerce tanımı birkaç konfigürasyon etrafında toplamayı başarmıştır. Buna göre kültür, 1) insanın zihinsel gelişmişliği, 2) ulusal tin veya 3) sanat eserleri bütünü anlamında kullanılmaktadır. Çalışmamızın ilk bölümü bu üç tanım kalıbının tarihî süreçte nasıl ortaya çıkıp geliştiğini açığa çıkarmanın

[19] Rekabetin kültüre dışsal bir ilişki olmadığı, aksine kültürün kurucularından biri olduğu yolunda bir analiz için bk. Mannheim, 2018, s. 207-253.

yanı sıra her birinin ağırlıklı olarak hangi siyasi sınır çizgisinde işlediğini belirlemeyi denemiştir.

Kültürün zihinsel gelişmişlik anlamı veya kipi, kaynaklarını Rönesans klasizminde bulan hümanist, dikey ve evrenselci bir yaklaşımı ima eder. Bu konfigürasyon tipinde kültürün zıddı doğadır. İnsan (kast edilen soyut ve evrensel insandır) felsefe, bilim, güzel sanatlar, teknoloji ve kibarlık yoluyla doğadan sıyrılır. Bizi bu çalışmanın hedefleri doğrultusunda ilgilendirdiği kadarıyla bu konfigürasyon özü itibariyle Avrupa-merkezcidir ve Batı Avrupa ile sömürgeleştirdiği toplumlar arasındaki sınır çizgisine uygulanmıştır. Aydınlanmanın felsefi iyimserliği ironik biçimde sömürgeciliğin bilinç ve söylemine yerleşmiştir.

Kültürün zihinsel gelişmişlik anlamı kolaylıkla medenileştirme misyonuna yansıtılabilmiş; böylece Batı Avrupa insanı sömürgeleştirdiği ötekiye model sayılmıştır. Afrika'yı işgal eden Batı Avrupa ordularının yüksek kültür sahibi komutanlarının bilincinde tebellür eden, aynı zamanda antropolojinin erken dönem çalışmalarına nüfuz etmiş olan bu kültür konfigürasyonu tüm hümanizmi içinde ırkçıdır ve Batı Avrupa'nın dünyanın geri kalanında giriştiği ekonomik istismar ve siyasi boyun eğdirme faaliyetlerini haklılaştırma işlevi yüklenmiştir.

Söz konusu anlam konfigürasyonu ve yol açtığı medenileştirme misyonu ulus inşası ve entegrasyon çabaları ile Savaş Sonrası ulusal kültür politikalarında da zımnen mevcuttur. Kültür politikaları merkez-çevre diyalektiği ve değerler hiyerarşisi üzerine kurulu olduğu ölçüde çevreyi merkez adına medenileştirme misyonunu da yüklenmektedir. Resmî ulusal dil dışında bir dil konuşanlar, göçmen ve azınlıklar, çocuklar ve köylüler, (19. yüzyıl için) kadınlar vb. ulus-devlet sınırları içinde kalan gruplar ideal-tip kültürlü insan karşısında zihnen gelişmemiş kabul edilmiştir. Ulusal eğitim müfredatının temeli olan dil ve aritmetik öğretimi, nüfusun geniş kesimlerine (mümkünse tamamına) yayılmak suretiyle sözü edilen medenileştirme misyonu tamamlanmaya çalışılmıştır.

British Council özelinde kültürün zihinsel gelişme anlamı yönetici ve sponsorlarının erken dönem söyleminde belirgindir. Kuruluşun resmî hamisi olan Galler Prensi'nin "dünyaya dil, edebiyat, bilim ve eğitim alanlarında İngilizlerin başarılarına olan borcunu hatırlatmak," olarak çizdiği hedef; Avrupa-merkezci,

sömürgeci, medenileştirici bir niyetin daima mevcut olduğunu göstermektedir. Özü itibariyle British Council bir imparatorluk yapısı olarak kurulmuştur. Ayrıca, kuruluşun Hindistan başta olmak üzere eski sömürgelerin, genel olarak gelişmekte olan ülkelerin ulusal eğitim sistemlerinin teşekkülündeki asimetrik rol ve pozisyonu ilgili ülkelere yaklaşımın Savaş Sonrası dönemde de medenileştirme misyonunu içerdiğini, kuruluş yetkililerince biteviye tekrar edilen "kültürel ilişkiler"in esasında zihnen gelişmesine tamamlamış İngilizlerle gelişmekte olan ötekiler arasında gerçekleştiğini zımnetmektedir. İngiltere, kültürün birinci anlamının tekamül etmiş kurumu olarak sunduğu kendi yüksek öğrenimini gelişmekte olan ülkelere pazarlayarak neo-liberal dönemde de ilgili anlam konfigürasyonunu nesnelleştirmiş, dahası metalaştırmış durumdadır; British Council ise söz konusu metalaştırma ve pazarlamanın kılavuz kuruluşudur.

Kültürün ulusal tin veya kolektif bilinç anlamı ise modern ulusların inşasında olduğu gibi uluslararası rekabet ve hasmane çabalarda (savaş dahil olmak üzere) amil olmuş ve olmaya devam etmektedir. Kavramın bu konfigürasyonu esasen Hıristiyan ekümenliğinden bireysel uluslara sekülerleşme ve ulusçu çabalar yoluyla gerçekleşen dönüşümde mündemiçtir. Her ulusun bir başka ve diğeriyle kıyaslanamaz varoluşa sahip olduğu fikri, ki ilk defa 18. yüzyıl sonunda Almanca olarak ifade edilmiştir, devletlerin siyasi sınırları dahilindeki toplam nüfusu tek yönlü füzyona sokma çabasını taçlandırmıştır. Söz konusu füzyonun tamamlanabilmesi için Kilise'nin Devlet'le rekabet etmesinin önü kesilmiş, ekonomik ve siyasi seferberlik maksadıyla kitlelerek standart eğitime tabi tutulmuş; çoğu erken modern dönem monarşileri tarafından icat ve inşa edilen akademi, müze, kütüphane vb. miras kurumları demokratik dönemde de ulusal tinin nesnelleşmiş işaretleri olarak kullanılmaya devam etmiştir.

Savaş Sonrası kültür politikaları önemli oranda ulusal dil ve laikliğin, aynı zamanda kültürel mirasın muhafazası rasyoneli üzerine kuruludur. UNESCO örneğinde dünya mirası, Avrupa Birliği örneğinde de Avrupa mirası vb. çerçevelendirmeler yapılmakla birlikte, miras konusunun önemli kısmı ulusal tin anlamında bir kültür konfigürasyonunu işaret etmektedir. Sözü edilen tin, kültür politikaları yoluyla ekonomik açıdan ölçülebilir ve sürdürülebilir biçimde

nesnelleştirilmiştir. Bugün ulusal tinin nesnesi turizm ve yaratıcı endüstrilerin ihracatının sağladığı küreselleşme ve piyasalaşma tarafından kısmen boşa çıkarılmıştır. Ulusal çerçeve tamamen kırılmasa ve henüz ulus-devletler kültür politikasının muharrik gücü olmayı sürdürseler de şehir kültür politikasının asli mekanı olarak öne çıkmaktadır. Bölgesel gelişme, kültürel demokrasi, içerme ve çeşitlilik vb. yerel talepler ile ihracat, turizm ve yaratıcı endüstrilerin gelişmesi gibi küresel zorunluluklar iç içe geçerken ulusal tini yüceltmek üzere dizayn edilmiş nominal kültür politikası sanatın finansmanı, dil ve kültürel mirasın muhafazası ölçülerine geri çekilmektedir.

Öte yandan, eğitim politikaları ile bilhassa göçmenlere ve azınlık gruplara yönelik sosyal politikalar da, ülke farkları bir yana, taşıdıkları laiklik vurgusu, resmî dil zorunluluğu vb. kayıtlarla zımni kültür politikaları olarak işlemeyi sürdürmekte ve asimilasyondan çokkültürcülüğe kadar geniş bir yelpaze içinde ulusal entegrasyon çabasının araçları olma hüviyetini korumaktadır.

British Council'a gelince kuruluş İngiliz tininin müdafii, hatta propagandisti, reklamcısı rolünü ilk günden beri oynamaya devam etmektedir. Söz konusu tin, kuruluşun faaliyetleri (İngilizce öğretiminin yanı sıra konferans, sergi, kütüphane; ayrıca kitap, dergi, görsel-işitsel yayınlar vb. propaganda materyali) aracılığıyla özel olarak seçilmiş, yüceltilmiş ve rafine edilmiş bir biçimde vitrine konmaktadır. British Council'ın kurulmasına temel olan "İngiltere'nin gösterimi" fikri, kültürü nesnelleştirdiği ve araçsallaştırdığı ölçüde, İngilizlerin zihinsel gelişmişliğinin yanı sıra İngiliz ulusal tininin üstünlüğünün de sergilenmesi anlamına gelir. Diğer Avrupalı rakiplerinin aksine kuruluş bu vazifeyi baskıcı bir propaganda biçiminde değil cazibe yaratacak bir yumuşaklıkla ifa edegelmiştir.

Yumuşak olmakla birlikte British Council'ın kültürel diplomasi tarzı, İngiliz ulusallığını öne çıkaracak biçimde tasarlanmıştır. Her şeyden önce kuruluş hiçbir zaman Dışişleri Bakanlığı'nın belirlediği politika çizgisinden sapmamıştır. İkincisi, kültürel ilişkiler ve karşılıklılık ilkesine sürekli vurgu yapsa da kuruluşun sunduğu temel materyal İngiliz ulusal tini fikrinin damgasını üzerinde taşır. Öyle ki, neo-liberal politikalara ve küreselleşme eğilimlerine uyum sağlarken dahi faaliyetlerinin ulusallık dozajı azalmamış, aksine artmıştır. Bunun nedeni, kuruluşun görev

tanımının (bu Kraliyet İmtiyazı'nda açıkça ifade edilmiş ve her yıl çeşitli resmî toplantı ve raporlar yoluyla tekrar edilmektedir) İngiliz ulusunun çıkar ve prestijinin dünya çapında yükseltilmesiyle sınırlı olmasıdır. Özetle, British Council İngiltere'nin kültür kurumları içinde muhtemelen en İngiliz olanıdır.

Kültürün sanat eserleri bütünü anlamı ise yüksek kabul edilen eserlerle sınırlıdır. Bu anlam kipi açıkça sınıfsal, hiyerarşik ve hegemonik bir konumlanışı ima eder. Bir yanıyla birinci anlam kipinden (insanın zihinsel gelişmişliği) doğan bu anlam, ikinci anlamın (ulusal tin) tecessümü olarak da görülebilmektedir. İnsanın zihinsel gelişmişliğinin zirvesinin bilim ve felsefenin yanı sıra sanat olduğu düşünülmüştür. Ne var ki bu, her ulus ve sınıfın, her dönemin sanatını içermez. Sanatın merkezde olduğu yüksek kültür fikri monarşi ve aristokrasinin sanatı kabul edilen klasik sanata ait narsizmden doğmuştur. XIV. Louis döneminin Fransız saray sanatının tüm Avrupa'ya bilinçli olarak yayılması gibi, daha sonraki dönemlerde de romantik ve modern sanat üslupları sırasıyla eski üslubun yerini alarak burjuvaziyi estetik merci olarak aristokrasinin konumuna yükseltmiştir. Birbirlerini estetik bakımdan temelden reddeden bu üslupların yüksek kültür devamlılığı içinde kabul edilmesindeki ironi, aristokrasiyi mağlup ederek eski rejimi yıkan burjuvazinin aristokratik sanatı sahiplenmesiyle daha da karmaşık bir görünüm kazanmıştır.

Burjuvazinin söz konusu tutarsızlığı hem ulusun yeni lider sınıfı olarak yerine geçtiği aristokrasiye özenmesi hem de kendinden ekonomik olarak aşağıda yer alan sınıflarla, proletarya ve köylülükle araya mesafe koymak, aradaki mesafeyi sistematik biçimde sürdürmek istemesiyle ilgilidir. Fark ve sınır kavramı olarak kültür burada sınıflar arasında işlemektedir. Savaş Sonrası kültür politikalarının kültürün demokratikleştirilmesi ve geniş kitlelere kültürel refah sağlanması gayretleri, ekonomik bakımdan burjuva sınıfının aynı dönemde genişlemesiyle direkt bağlantılıdır. Ne var ki, burada gerçekleşmesi istenen hareket daima aşağıdan yukarıya doğrudur. Mümkün olduğu kadar çok sayıda vatandaşın önceden ve elitist usullerle belirlenmiş sanat eserlerine erişmesi ve bunlardan zevk alması planlanmıştır. Aynı zamanda yüksek öğrenim toplumun tamamına açılmıştır.

Öte yandan, yüksek kültür merkezli refah ve kültürel gelişme planının başarısız kaldığı ileri sürülebilir. Kültürün demokratikleştirilmesi yüzde yüz

gerçekleştirilemediği için toplumun bir kısmı marijinalleştirilmiştir. Ayrıca teknolojikleşme popüler kültürü her eve sokarken yüksek kültür önünde sonunda bir imtiyaz meselesi olmaya devam etmektedir. Sergiler, müzeler, kütüphaneler, konserler ve medya yayınlarıyla tabana yayılmak istenen yüksek kültür halkta yeterince karşılık bulamazken diğer kutupta da imtiyazlı toplumsal tabalar mülk sahipliği ve estetik zevk aracılığıyla imtiyazlarını, dolayısıyla da diğer sınıflarla mesafelerini koruma ve sürdürme eğilimindedirler.

British Council, kültürü araçsallaştırırken sanat eserlerine de yer vermektedir. Ne var ki, kuruluşun operasyonları içinde bu, belirleyici bir konuma sahip değildir. Kuruluş özellikle 1950'lerin sonundan beri İngilizce öğretimi ile bilimsel ve mesleki değişim programlarına ağırlık vermiştir. İngiliz kültürünün pazarlanması ve yabancı bilim insanları ve meslek erbabının devşirilmesi British Council için özellikle İngiltere'nin imparatorluk gücünü kaybettiğinin anlaşılmasından sonra esas hedefler haline gelmiştir. Yine de gerektiğinde T. S. Eliot gibi yüksek kültür temsilcilerini konferansçı olarak yabancı ülkelere göndermek, Shakespeare'i öne çıkarmak ya da İngiliz klasik müzik sanatçılarına dünya turneleri ayarlamak vb. faaliyetler sanat eserleri bütünü anlamı içinde kültürün araçsallaştırılmasının British Council'a ait örnekleridir ve bu tarz faaliyetler günümüzde de devam ettirilmektedir.

Son söz olarak; kültürün her üç anlam konfigürasyonu kültür politikaları tarafından siyasi ve ticari maksatlarla araçsallaştırılan ürün ve süreçlerde zımnen içerilmekte ve yer yer açıkça ifade edilmektedir. Birinci anlam (zihinsel gelişmişlik) bireylerin birer kültürel vatandaş olarak donatılması ve denetimine kapı açarken; ikinci anlam (ulusal tin) hükümetlerin neredeyse her kültürel hamlesinde yeniden canlanmakta; üçüncü anlam (sanat eserleri bütünü) ise gerek bireylerin estetik eğitimimin bir müfredat unsuru olarak birinci ve ikinci anlamlarla dirsek temasına girmekte gerekse sınıflar arası mesafelenme ve rekabeti kamçılamaya devam etmektedir.

British Council ise ikinci anlam konfigürasyonuna odaklanmış bir kuruluş olmakla birlikte, kültürün İngiltere'nin çıkar ve prestiji uğruna araçsallaştırılmasında bir ve üçüncü anlam kiplerinin nesnelleşmiş formlarını da yansıtmakta ve bu formlardan istifade etmektedir.

KAYNAKÇA

Abbas, T. (2005). Recent developments to British multicultural theory, policy and practice: The case of British muslims. *Citizenship Studies*, *9*(2), 153-166. DOI: 10.1080/13621020500049119

Adorno, T. W. (2007). *Kültür endüstrisi, kültür yönetimi* (N. Ülner, M. Tüzel ve E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim.

Ager, D. (1996). *Language policy in Britain and France: The processes of policy*. Londra: Cassell.

Ahearne, J. (2003) Cultural policy in the old Europe: France and Germany. *International Journal of Cultural Policy*, *9*(2), 127-131, DOI: 10.1080/1028663032000119189

Ahearne, J. (2009). Cultural policy explicit and implicit: A distinction and some uses. *International Journal of Cultural Policy*, *15*(2), 141-153. DOI: 10.1080/10286630902746245

Akyurt, M. A. (2017). *Alman sosyolojisinde yöntem tartışmaları, 1870-1914* (Doktora tezi).

Aldous, C. (2002). Masking or marking Britain's decline? The British Council and cultural diplomacy in Japan, 1952-70. Daniels, G. ve Tsuzuki, C. (Ed.), *The history of Anglo-Japanese relations, 1600-2000* içinde (Cilt 5: Social and cultural perspectives, s. 330-351). Basingstoke: Palgrave Macmillan. DOI: 10.1057/9780230373600_18

Aldrich, R. J. (2003). Putting culture into the Cold War: Cultural Relations Department (CRD) and British covert information war. Scott-Smith, J. ve Krabbendam, H. (Ed.), *The cultural cold war in Western Europe, 1945-1960* içinde (s. 86-106). Londra: Frank Cass.

Almond, I. (2009). *History of Islam in German thought from Leibniz to Nietzsche*. New York: Routledge.

Anderson, B. (1993). *Hayali cemaatler: Milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması* (İ. Savaşır, Çev.). İstanbul: Metis.

Ang, A., Isar, Y. R. ve Mar, P. (2015) Cultural diplomacy: Beyond the national interest?, *International Journal of Cultural Policy*, *21*(4), 365-381, DOI: 10.1080/10286632.2015.1042474

Asad, T. (2008). *Antropoloji ve sömürgecilik* (A. Karınca, Çev.). Ankara: Ütopya.

Asch, R. G. (2000) Religious toleration, the Peace of Westphalia and the German territorial estates. *Parliaments, Estates and Representation*, *20*(1), 75-89. DOI: 10.1080/02606755.2000.9522099

Ashcroft, R. T. ve Bevir, M. (2018) Multiculturalism in contemporary Britain: Policy, law and theory. *Critical Review of International Social and Political Philosophy*, *21*(1), 1-21, DOI: 10.1080/13698230.2017.1398443

Atherton, L. (1994). Lord Lloyd at the British Council and the Balkan front, 1937-1940. *The International History Review*, *16*(1), 25-48. DOI: 10.1080/07075332.1994.9640667

Babaoğlu, R. (2019). *Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi kültür hayatında İngiliz etkisi, 1948-1965*. İstanbul: Libra.

Barnett, J. A. ve Pickett, G. D. (1976) Venting the treasure of our tongue. *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, *66*(261), 35-43, DOI: 10.1080/00358537608453201

Barou, J. (2014). Integration of immigrants in France: A historical perspective. *Identities: Global Studies in Identity and Power*, *21*(6), 642-657. DOI: 10.1080/1070289X.2014.882840

Baubérot, J. (2011). Laicity. E. Berenson, V. Duclert ve C. Prochasson (Ed.), A. Goldhammer (Çev.), *The French Republic: History, values, debates* içinde (s. 127-135). Ithaca: Cornell University.

BBC News. (14 Mart 2006). British Office in Gaza set alight. Erişim adresi: http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/4805118.stm

Becker, H. S. (1982). *Art worlds*. Londra: University of California.

Bell, D. (1996). *The cultural contradictions of capitalism*. New York: Basic Books.

Bell, D. ve Oakley, K. (2015). *Cultural policy*. Londra: Routledge.

Bennett, O. (1995) Cultural policy in the United Kingdom: Collapsing rationales and the end of a tradition. *The European Journal of Cultural Policy*, *1*(2), 199-216. DOI: 10.1080/10286639509357982

Bennett, O. (2004). Review essay: The torn halves of cultural policy research, *International Journal of Cultural Policy*, 10(2), 237-248. DOI: 10.1080/1028663042000255844

Bernasconi, R. (2000). *Irk kavramını kim icat etti? Felsefi düşüncede ırk ve ırkçılık* (Z. Direk, Ed.). İstanbul: Metis.

Bertossi, C. (2011). National models of integration in Europe: A comparative and critical analysis. *American Behavioral Scientist*, *55*(12), 1561-1580. DOI: 10.1177/0002764211409560

Bhabha, H. K. (2016). *Kültürel konumlanış* (T. Uluç, Çev.). İstanbul: İnsan.

Bhambra, G. K. (2015). *Moderniteyi yeniden düşünmek: Post-kolonyalizm ve sosyolojik tahayyül*. (Ü. İlyas, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Bickley, V. C. (2010). *Footfall echoes in the memory: A life with the colonial education service and the British Council in Asia*. Londra: Radcliffe.

Black, J. B. (1975). *Organising the propaganda instrument: The British experience*. Lahey: Nijhoff.

Blanning, T. C. W. (2002). *The culture of power and the power of culture: Old regime Europe, 1660-1789*. New York: Oxford University.

Blaut, J. M. (2015). *Sömürgeciliğin dünya modeli: Coğrafi yayılmacılık ve Avrupa-merkezci tarih* (2. bs., S. Behçet, Çev.). İstanbul: Dergâh.

Borjian, M. (2011): The rise and fall of a partnership: The British Council and the Islamic Republic of Iran, 2001-09. *Iranian Studies*, *44*(4), 541-562. DOI: 10.1080/00210862.2011.569330

Borutta, M. (2003). Enemies at the gate: The Moabit Klostersturm and the Kulturkampf: Germany. Clark, C. ve Kaiser, W. (Ed.), *Culture wars: Secular-Catholic conflict in the nineteenth century Europe* içinde (s. 227-254). New York: Cambridge University.

Bourdieu, P. (1979). Symbolic power (R. Nice, Çev.). *Critique of Anthropology*, *4*(13-14), 77-85. DOI: 10.1177/0308275X7900401307

Bourdieu, P. (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste* (R. Nice, Çev). Londra: Kegan & Paul.

Bourdieu, P. (1994). Rethinking the state: Genesis and structure of bureaucratic field. *Sociology Theory*, *12*(1), 1-18.

Bourdieu, P. ve Darbel, A. (2017). *Sanat sevdası: Avrupa sanat müzeleri ve ziyaretçi kitlesi* (2. bs., S. Canbolat, Çev.). İstanbul: Metis.

British Council (t.y.). Research and policy insight. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/research-policy-insight

British Council ve Goethe Institut. (2018). *Cultural value: Cultural relations in societies in transition: A literature review*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/lit_review_short_working_paper_final_final.pdf

British Council. (1955). *Report on the work of the British Council, 1934-1955*. Londra.

British Council. (2011). *Royal Charter and the bye-laws, 1993*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/royalcharter.pdf

British Council. (2012). *Trust pays*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/trust-pays-report-v2.pdf

British Council. (2018). *Corporate plan, 2018-20*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/2018-20-corporate-plan.pdf

British Council. (2019a). *Annual reports and accounts, 2018-19*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/about-us/how-we-work/corporate-reports

British Council. (2019b). *Corporate plan, 2019-20*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/corporate-plan-2019-20.pdf

Bulut, Y. (2006). İkinci Savaş sonrasında oryantalist çalışmalar. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, *3*(12), 81-111.

Bulut, Y. (2017). *Oryantalizmin kısa tarihi* (7. bs). İstanbul: Küre.

Bulut, Y. (2019). Siyaset, kültür ve siyasal kültür. Özben, M. (Ed.), *Kültür ve toplum* içinde (s. 111-145). İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Burge, M.R.K. (1945). The British Council. *Political Quarterly*, 16, 307-315.

Burke, P. (1992). *The fabrication of Louis XIV*. New Haven: Yale University.

Burke, P. (1996). *Yeniçağ başında Avrupa halk kültürü* (G. Aksan, Çev.). Ankara: İmge.

Burke, P. (2003). *Montaigne* (C. Atila, Çev.). İstanbul: Altın Kitaplar.

Burke, P. (2006). *Kültür tarihi* (M. Tunçay, Çev.). İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Burke, P. (2016). *Avrupa'da Rönesans: Merkezler ve çeperler* (U. Abacı, Çev.). İstanbul: Islık.

Burns, R. ve Van der Will, W. (2003) German cultural policy: An overview. *International Journal of Cultural Policy, 9*(2), 133-152, DOI: 10.1080/102866032000119198

Byrne, A. (2013). The British Council and the British world, 1939-1954. *GRAAT Online*, 13, 21-43. Erişim adresi: https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01304180

Byrne, A. (2016). The British Council in India, 1945-1955. Dornel, L. ve Parsons, M., *Fin d'empires / Ends of empires* içinde (s. 119-135). Université de Pau et des Pays de l'Adour. Erişim adresi: https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-01304180

Cabinet Office. (2006). *Public bodies: A guide for departments* (2. Bölüm: Policy and characteristics of a public body). Erişim adresi: https://www.gov.uk/government/publications/non-departmental-public-bodies-characteristics-and-governance

Central Office of Information. (2012). *Annual report and accounts for the period ended 30 December 2011*. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/246943/0462.pdf

Certeau, M. (1988). *The writing of history* (T. Conley, Çev.). New York: Columbia University.

Charity Commission for England and Wales. (2017). *What makes a 'charity.'* Erişim adresi: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/637648/CC4.pdf

Charity Commission for England and Wales. (t.y.). *Data for year ending 31 March 2019: The British Council.* Erişim adresi: https://beta.charitycommission.gov.uk/charity-details/?regid=209131

Clarke, D. (2014). Theorising the role of cultural products in cultural diplomacy from a Cultural Studies perspective. *International Journal of Cultural Policy*, DOI: 10.1080/10286632.2014.958481

Clignet, R. P. ve Foster, P. (1964). French and British colonial education in Africa. *Comparative Education Review*, *8*(2), 191-198.

Cole, C. R. (1982). The conflict within: Sir Stephen Tallents and planning propaganda overseas before the Second World War. *Albion, 14*(01), 50–71. DOI: 10.2307/4048485

Cole, R. (1990). *Britain and the war of words in neutral Europe, 1939-1945: The art of the possible*. New York: Palgrave Macmillan.

Corse, E. (2013). *A battle for neutral Europe: British cultural propaganda during the Second World War*. Londra, New York: Bloomsbury.

Corse, E. (2019). The British Council behind the Iron Curtain: Cultural propaganda in the early Cold War Poland. Connelly, M., Fox, J., Goebel, S. ve Schmidt, U. (Ed.), *Propaganda and conflict: War, media and shaping the twentieth century* içinde (s. 229-251). Londra: Bloomsbury.

Coşkun, İ. (2003). Sömürgeciliğin *İşler ve Günler*'i: Robinson Crusoe. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, *3*(7), 71-96.

Cuche, D. (2013). *Sosyal bilimlerde kültür kavramı* (T. Arnas, Çev.). İstanbul: Bağlam.

Cull, N. J. (2008). *The Cold War and the United States Information Agency: American propaganda and public diplomacy*. Cambridge: Cambridge University.

Cull, N. J., Culbert, D. ve Welch, D. (2003). *Propaganda and mass persuasion: A historical encyclopaedia, 1500 to the present*. California: ABC-CLIO.

Cummings, M. C. (2003). *Cultural diplomacy and the United States government: A survey*. Washington, DC: Center for Arts and Culture.

Davies, S. (2018). From iron curtain to velvet curtain? Peter Brook's *Hamlet* and the origins of British–Soviet cultural relations during the Cold War. *Contemporary European History, 27*(4). DOI: 10.1017/S0960777318000395

Denby, D. (2004). Herder: Culture, anthropology and the Enlightenment. *History of the Human Sciences, 18*(1), 55-76. DOI: 10.1177/0952695105051126

Dinshaw, M. (2017). *Outlandish Knight: The Byzantine life of Steven Runciman*. Londra: Penguin.

Dobbins, J. (2003). *America's role in nation-building from Germany to Iraq*. Santa Monica: Rand Corporation.

Donaldson, F. (1984). *The British Council: The first fifty years*. Londra: J. Cape.

Dubois, V. (1998). Cultural policy analysis and cultural history: Some recent books about the French case. *Contemporary European History, 7*(3), 431-439.

Dubois, V. (2015). Cultural policy regimes in Western Europe. Wright, J. D. (Ed.) *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences* içinde (2. edisyon, C. 5, s. 460-465). DOI: 10.1016/B978-0-08-097086-8.10419-2

Durkheim, E. (1965). *Montesquieu and Rousseau: The forrunners of sociology* (R. Manheim, Çev.). The University of Michigan.

Eagleton, T. (2018). *Tanrı'nın ölümü ve kültür* (S. Dingiloğlu, Çev.). İstanbul: Yordam.

Eagleton, T. (2019). *Kültür* (B. Göçer, Çev.). İstanbul: Can.

Elias, N. (2017). *Uygarlık süreci: Sosyo-oluşumsal ve psiko-oluşumsal incelemeler* (Cilt 1: Batılı dünyevi üst tabakaların davranışlarındaki değişmeler, 10. bs., E. Ateşman, Çev.). İstanbul: İletişim.

Eling, K. (1999). *The politics of cultural policy in France*. New York: Palgrave.

Eliot, T. S. (1987). *Kültür üzerine düşünceler* (S. Kantarcıoğlu, Çev.). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı.

Evrigenis, I. D. ve Pellerin, D. (2004). *Johann Gottfried Herder: Another philosophy of history and selected political writings*. Indianapolis: Hackett.

Faith, N. (13 Mart 2008). Sir David Orr: Unilever chairman who helped recreate Shakespeare's Globe. *The Independent*. Erişim adresi: https://www.independent.co.uk/news/obituaries/sir-david-orr-unilever-chairman-who-helped-recreate-shakespeares-globe-794930.html

Fattor, E. (2017). *Amerikan imparatorluğu ve eğlence cephanesi: Yumuşak güç ve kültürel silahlanma* (P. Tabak, Çev.). İstanbul: Avangard.

Ferro, M. (1997). *Colonization: A global history*. Lonra: Routledge.

Fisher, A. (2009). *A story of engagement: The British Council, 1934-2009*. Londra: The British Council.

Fitzpatrick, S. (2013). *A spy in the archives: A memoir of Cold War Russia*. Londra: I. B. Tauris.

Foreign & Commonwealth Office ve British Council. (2013a). *Financil memorandum*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/2013-07-financial-memorandum.pdf

Foreign & Commonwealth Office ve British Council. (2013b). *Management statement*. Erişim adresi: https://www.britishcouncil.org/sites/default/files/2013-07-management-statement.pdf

Foreign & Commonwealth Office. (2014). *Trienneal review of the British Council*. Erişim adresi: https://www.gov.uk/government/publications/triennial-review-of-the-british-council-22-july

Foreign & Commonwealth Office. (2019). *British Council tailored review*. Erişim adresi: https://www.gov.uk/government/publications/tailored-review-of-the-british-council

Foucault, M. (1991). Governmentality. Burcell, G., Gordon, C. ve Miller, P. (Ed.), *The Foucault effect: Studies in governmentality* içinde (s. 87-104). Chicago: The University of Chicago.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve şeyler: İnsan bilimlerinin bir arkeolojisi* (M. A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.

Furedi, F. (2014). *The first world war, still no end in sight*. Londra: Bloomsbury.

Gardet, L. (1997). Din ve kültür. Holt, P. M., Lambton, A. K. S. ve Lewis, B. (Ed.) ve İ. Kutluer (Çev.), *İslâm tarihi, kültür ve medeniyeti* içinde (2. bs, C. 4, s. 111-143). İstanbul: Kitabevi.

Gellner, E. (1992). *Uluslar ve ulusçuluk*. (B. E. Behar ve G. G. Özdoğan, Çev.). İstanbul: İnsan.

Gibson, L. (2004). Art, government and war - lessons from the past. *Arts Hub Australia*. Erişim adresi: artshub.com.au

Goldstein, E. (1988). The Foreign Office and political intelligence: 1918-1920. *Review of International Studies, 14*(4), 275-288.

Gordon, C. (2016). Karışık bir durum: Kamusal mı, ticari mi, yoksa hayırsever mi? 2015 yılında Birleşik Krallık sanat ve kültür politikaları. *Kültür Politikaları ve Yönetimi Araştırma Merkezi (KPY) Yıllık 2014-2015*, 35-47. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.

Graham, S. E. (2006). The (real)politiks of culture: U.S. cultural diplomacy in UNESCO, 1946-1954. *Diplomatic History, 30*(2), 231-251. DOI: 10.1111/j.1467-7709.2006.00548.x

Gray, C. (1996). Comparing cultural policy: A reformulation. *Cultural Policy, 2*(2), 213-222.

Gray, C. (2000). *The politics of the arts in Britain*. Londra: Macmillan.

Gray, C. (2010). Analysing cultural policy: Incorrigibly plural or ontologically incompatible?. *International Journal of Cultural Policy, 16*(2), 215-230. DOI: 10.1080/10286630902935160

Güllüpınar, F. (2011). Alman eğitim sistemi ve dışladıkları: Türk gençlerinin başarısızlıklarının yapısal nedenleri. *Yardım ve Dayanışma*, *2*(3), 35-55.

Gürses, H. (2018). Kültür kavramı üzerine. K. Alver ve N. Doğan (Ed.) ve Z. Baraz (Çev.), *Kültür sosyolojisi* içinde (s. 129-145). Konya: Çizgi.

Habermas, J. (1990). Modernlik: Tamamlanmamış bir proje. N. Zekâ (Ed.) ve G. Naliş (Çev.), *Postmodernizm* içinde (s. 31-44). İstanbul: Kıyı.

Habermas, J. (1995). Kamusal alan: Ansiklopedik bir makale (N. Erol, Çev.). *Birikim*, 70, 62-66. Erişim adresi: birikimdergisi.com/

Haigh, A. (1974). *Cultural diplomacy in Europe*. Strasbourg: Council of Europe.

Harding, J. (2016). Unravelling Eliot. J. Harding (Ed.), *The New Cambridge Companion to T. S. Eliot* içinde (s. 1-25). Cambridge: Cambridge University. DOI: 10.1017/9781139583411.003

Hauser, A. (1984). *Sanatın toplumsal tarihi*. (Y. Gülönü, Çev.). İstanbul: Remzi.

Herson, L. J. R. (1957). China's imperial bureaucracy: Its direction and control. *Public Administration Review*, *17*(1), 44-53. DOI: 10.2307/973621

Hewison, R. (1998). New cultural models for old. *International Journal of Cultural Policy*, *5*(1), 99-107. DOI: 10.1080/10286639809358091

Hill, C. (2015). *İngiliz devrimler çağı: Demokratik devrimden Sanayi Devrimi'ne, 1530-1780* (L. Akalın, Çev.). İstanbul: Kaynak.

Hobbes, T. (1992). *Leviathan* (S. Lim, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

Hodgson, M. G. S. (2018). *Dünya tarihini yeniden düşünmek* (A. Kanlıdere ve A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Vadi.

House of Commons (2008). *British Council: Achieving impact*, Public Accounts Committee 2007-2008 raporu. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: https://publications.parliament.uk/pa/cm200708/cmselect/cmpubacc/814/814.pdf

House of Commons (2012). *UK-Turkey relations and Turkey's regional role*, Foreign Affairs Committee 2010-2012 raporu. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: https://publications.parliament.uk/pa/cm201012/cmselect/cmfaff/1567/1567.pdf

House of Lords (1958). 9 Temmuz oturumu (Cilt 210, Paragraf 771-836). Erişim adresi: https://api.parliament.uk/historic-hansard/lords/1958/jul/09/the-overseas-information-services

House of Lords (2014a). *Persuasion and power in the modern world*, Select Committee on Soft Power and the UK's Influence 2013-2014 raporu. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: https://publications.parliament.uk/pa/ld201314/ldselect/ldsoftpower/150/150.pdf

House of Lords (2014b). *Soft Power and the UK's Influence Committee oral and written evidence*, 2 cilt. Erişim adresi: https://www.parliament.uk/soft-power-and-uks-influence

İnalcık, H. (2003). *Şair ve patron*. Ankara: Doğu Batı.

Isar, Y. R. (2009). Cultural policy: Towards a global survey, *Culture Unbound*, 1, 51-65. Erişim adresi: http://www.cultureunbound.ep.liu.se

James, P. D. (7 Temmuz 1992). Obituary: Sir Richard Francis. *The Independent*. Erişim adresi: https://www.independent.co.uk/news/people/obituary-sir-richard-francis-1531656.html

Jowett, G. S. ve O'Donnell, V. (2012). *Propaganda and persuasion* (5. edisyon). Los Angeles: Sage.

Joyner, C. C. ve Lawson, S. (1985). The United States and UNESCO: Rethinking the decision to withdraw. *International Journal, 41*(1), 37-71.

Kabakcı, E. (2018). Kaideden istisnaya: Gelişmecilik ve kültürelciliğin ötesinde tarihsel sosyolojinin imkânları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 38, 403-440. DOI: 10.26650/SJ.2018.38.2.0038

Kamara, M. (2005). French colonial education and the making of francophone African bourgeoisie. *Dalhousie French Studies*, *72*, 105-114.

Kartal, A. (2001). Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu saraylarındaki edebî faaliyetler üzerine düşünceler. *Bilig, 17*, 55-70. Erişim adresi: http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3423-published.pdf

Keck, M. ve Sakdapolrak, P. (2013). What is social resilience? Lessons learned and ways forward. *Erdkunde, 67*(1), 5-19. DOI: 10.3112/erdkunde.2013.01.02

Lebovics, H. (2011). Cultural policy. E. Berenson, V. Duclert ve C. Prochasson (Ed.), A. Goldhammer (Çev.), *The French Republic: History, values, debates* içinde (s. 344-354). Ithaca: Cornell University.

Lee, J. M. (1998). British cultural diplomacy and the cold war: 1946-61, *Diplomacy & Statecraft, 9*(1), 112-134. DOI: 10.1080/09592299808406072

Lee, J. M. (2006). Commonwealth students in the United Kingdom, 1940-1960: Student welfare and world status, *Minerva*, 44, 1-24. DOI: 10.1007/s11024-005-5411-x

Lomer, S. (2016). Soft power as a policy rationale for international education in the UK: A critical analysis. *Higher Education*, 74, 581-598. DOI: 10.1007/s10734-016-0060-6

Lomer, S. (2017). *Recruiting international students in higher education: Representations and rationales in British policy*. Cham: Palgrave Macmillan.

Mannheim, K. (2017). *Kültür sosyolojisi* (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan.

Mannheim, K. (2018). *Bilgi sosyolojisi* (M. Yalçınkaya, Çev.). İstanbul: Pinhan.

Martin, N. (2014). *Cultural value at the British Council and BBC World Service: A comparative examination of annual reports, 1952-1978*. The Open University. Erişim adresi: http://www.open.ac.uk/

McGarr, P. M. (2017). The Information Research Department, British covert propaganda, and the Sino-Indian war of 1962: Combating communism and courting failure? *The International History Review*. DOI: 10.1080/07075332.2017.1402070

McMillan, J. (2003). "Priest hits girl:" On the front line of the "war of the two Frances." Clark, C. ve Kaiser, W. (Ed.), *Culture wars: Secular-catholic conflict in the nineteenth century Europe* içinde (s. 77-101). New York: Cambridge University.

Mikkonen, S. ve Suutari, P. (2016). Introduction to the logic of East-West artistic interactions. Mikkonen, S. ve Suutari, P. (Ed.), *Music, art and diplomacy: East-West cultural interactions and the Cold War* içinde (s. 1-13). Londra: Routledge.

Miller, T. ve Yúdice, G. (2002). *Cultural policy*. Londra: Sage.

Mitchell, J. M. (1986). *International cultural relations*. Londra: Allen & Unwin.

Münch, R. (2014). Eşitsizlik üretimi ve yeniden üretimi: Kuramsal bir kültür analizi. Münch, R. ve Smelser, N. J. (Ed.), *Kültür Kuramı* içinde (C. Atay, Çev., s. 289-311). İstanbul: Pales.

Nalçaoğlu, H. (2004). *Kültürel farkın yapısökümü*. Ankara: Phoenix.

National Audit Office (2008). *British Council: Achieving impact*. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: https://www.nao.org.uk/wp-content/uploads/2008/06/0708625.pdf

Nisbett, M. (2012). New perspectives on instrumentalism: An empirical study of cultural diplomacy. *International Journal of Cultural Policy*, 1-19. DOI: 10.1080/10286632.2012.704628

Nye, J. S. (2004). *Soft power: The means to success in world politics*. New York: Public Affairs.

O'Brien, D. (2014). *Cultural policy: Management, value and modernity in creative industries*. Londra: Routledge.

Parry, J. P. (2003). Nonconformity, clericalism and "Englishness:" The United Kingdom. Clark, C. ve Kaiser, W. (Ed.), *Culture wars: Secular-catholic conflict in the nineteenth century Europe* içinde (s. 77-101). New York: Cambridge University.

Paschalidis, G. (2009). Exporting national culture: Histories of Cultural Institutes abroad. *International Journal of Cultural Policy*, *15*(3), 275-289. DOI: 10.1080/10286630902811148

Perraton, H. (2014). *A history of foreign students in Britain*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Perraton, H. (2017). *Learning abroad: A history of the Commonwealth Scholarship and Fellowship Plan*. New Castle: Cambridge Scholars.

Perraton, H. (2019). Commonwealth student exchange, 1959-2019: Planned and unplanned, *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, *108*(4), 411-422. DOI: 10.1080/00358533.2019.1634889

Phillipson, R. (1992). *Linguistic imperialism*. Oxford: Oxford University.

Pick, J. ve Anderton, M. (1996). *Arts administration* (2. edisyon). Londra: E & FN Spon.

Porter, A. N. ve Stockwell, A. J. (1989). *British imperial policy and decolonization, 1938-64* (Cilt 2: 1951-1964). Londra: Palgrave Macmillan.

Reeves, J. (2004). *Culture and international relations: Narratives, natives and tourists*. New York: Routledge.

Rivera, T. (2015). *Distinguishing cultural relations from cultural diplomacy: The British Council's relationship with Her Majesty's Government*. Los Angeles: Figueora.

Rose, M. ve Wadham-Smith, N. (2004). *Mutuality, trust and cultural relations*. British Council.

Sahlins, M. (2012). *Batı'nın insan doğası yanılsaması* (E. Ayhan ve Z. Demirsü, Çev.). İstanbul: BGST.

Saunders, F. S. (2016). *Parayı verdi düdüğü çaldı: Sanat ve edebiyat dünyasında CIA parmağı* (Ü. İnce, Çev.). Ankara: İmge.

Sayer, A. (2000). *Realism and social science*. Londra: Sage.

Schleunes, K. (1979). Enlightenment, reform, reaction: The schooling revolution in Prussia. *Central European History, 12*(4), 315-342.

Schwartz, L. H. (2009). *Political warfare against the Kremlin: US and British propaganda policy at the beginning of the cold war*. Londra: Palgrave Macmillan.

Scott, A. C. (1950) Work for the British council at Nanking in 1949. *Journal of The Royal Central Asian Society*, *37*(2), 132-144, DOI: 10.1080/03068375008731367

Scottish Charity Regulator. (2005). *Charities and trustee investment (Scotland) act, 2005*. Londra: The Stationery Office. Erişim adresi: http://www.legislation.gov.uk/asp/2005/10/pdfs/asp_20050010_en.pdf

Seymour, J. (1981). The British Council. *Education + Training*, *23*(9), 259-261. DOI: 10.1108/eb016860

Sikka, S. (2011). *Herder on humanity and cultural difference: Enlightened relativism*. Cambridge: Cambridge University.

Simmel, G. (2006). *Modern kültürde çatışma* (T. Bora, N. Kalaycı ve E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim.

Smith, P. M. (1997). The Commonwealth and the British Council. *The Round Table: The Commonwealth Journal of International Affairs*, *86*(343), 325-332. DOI: 10.1080/00358539708454370

Stokes, E. (1960). *The political ideas of English imperialism: An inaugural lecture given in the University College of Rhodesia and Nyasaland*. Londra: Oxford University.

Swartz, D. (2011). *Kültür ve iktidar: Pierre Bourdieu'nun sosyolojisi* (E. Gen, Çev.). İstanbul: İletişim.

Tauschek, M. (2012). The bureaucratic texture of national patrimonial policies. Bendix, R. F., Eggert, A. ve Peselmann, A. (Ed.), *Heritage regimes and the state* içinde (s. 195-212), Göttingen: Göttingen University.

Taylor, P. M. (1978). Cultural diplomacy and the British Council, 1934-1939. *British Journal of International Studies*, *4*(3), 244-265.

Taylor, P. M. (1981). *The projection of Britain: British overseas publicity and propaganda, 1919-1939*, Cambridge: Cambridge University.

Taylor, P. M. (1989). The projection of Britain abroad, 1945-1951. Dockrill, M. ve Young, J. W. (Ed.), *British foreign policy, 1945-1956* içinde (s. 9-30), New York: Palgrave Macmillan.

The National Archives. (t.y.). *Maps in time, from 1900 to 2000*. Erişim adresi: https://www.nationalarchives.gov.uk/cabinetpapers/documents/maps-in-time.pdf

Throsby, D. (2010). *The economics of cultural policy*. Cambridge University. DOI: 10.1017/CBO9780511845253

Tilly, C. (2005). *Avrupa'da devrimler, 1492-1992* (Ö. Arıkan, Çev.). İstanbul: Literatür.

Tomlin, E. W. F. (1988). *T. S. Eliot: A friendship*. Londra: Routledge.

UNESCO (1969). *Cultural policy: A preliminary study* (2. edisyon). Paris: Blanchard. Erişim adresi: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000001173

UNESCO (t.y.). List of the 193 Members (and the 11 Associate Members) of UNESCO and the date on which they became members (or Associate Members) of the Organization. Erişim adresi: unesco.org/eri/cp/ListeMS_Indicators.asp

UNESCO Türkiye Milli Komisyonu (t.y.). Türkiye'nin taraf olmadığı UNESCO uluslararası anlaşma, sözleşme ve protokolleri hakkında rapor. Erişim adresi: unesco.org.tr

Upchurch, A. (2004) John Maynard Keynes, the Bloomsbury group and the origins of the arts council movement. *International Journal of Cultural Policy*, *10*(2), 203-217. DOI: 10.1080/1028663042000255817

Vaughan, J. R. (2005) 'A certain idea of Britain': British cultural diplomacy in the Middle East, 1945-57. *Contemporary British History*, *19*(2), 151-168, DOI: 10.1080/13619460500080215

Walker, B. (1984). The local property tax for public schools: Some historical perspectives. *Journal of Education Finance, 9*(3), 265-288.

Waxman, O. B. (12 Ekim 2017). The U.S. has left UNESCO before, here's why. *Time*. Erişim adresi: https://time.com/4980034/unesco-trump-us-leaving-history/

Weber, E. (2017). *Köylülerden Fransızlara: Fransa kırsalının modernleşmesi, 1870-1914* (Ç. Sümer, Çev.). İstanbul: Heretik.

Weber, M. (2018). *Ekonomi ve toplum* (Cilt 1; L. Boyacı, Çev.). İstanbul: Yarın.

Williams, R. (1993). *Kültür* (S. Aydın, Çev.). Ankara: İmge.

Williams, R. (2017). *Kültür ve toplum, 1780-1950* (U. Kocabaşoğlu, Çev.). İstanbul: İletişim.

Wu, C. T. (2005). *Kültürün özelleştirilmesi: 1980'ler sonrasında şirketlerin sanata müdahalesi* (E. Soğancılar, Çev.). İstanbul: İletişim.

Yeğenoğlu, M. (2017). *Sömürgeci fantaziler: Oryantalist söylemde kültürel ve cinsel fark* (2. bs). İstanbul: Metis.

Yıldırım, F. B. (2012). Romantik bir mitos: Dilin kökeni. *Bilgi, 25*, 52-84. Erişim adresi: https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301271

Young, R. (1995). *Colonial desire: Hybridity in theory, culture, and race*. Londra: Routledge.

Yúdice, G. (2003). *The expediency of culture: Uses of culture in the global era*. Durham ve Londra: Duke University.

Zimmer, A. ve Toepler, S. (1999). The subsidized muse: Government and the arts in Western Europe and the United States. *Journal of Cultural Economics*, 23, 33-49.